

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK VIDÉKI ÚJRASTRUKTURÁLÓDÁSÁNAK NÉHÁNY TÁRSADALOMFÖLDRAJZI ASPEKTUSA

Doktori (Ph.D.) értekezés

Lennert József

Témavezető
Dr. Csatári Bálint
egyetemi docens

Szeged
2017

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	1
ÁBRÁK JEGYZÉKE	2
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	4
MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	5
Bevezetés.....	6
1. A vidék, mint térkategória.....	10
2. A posztproduktivista vidék térfolyamatai és a vidéki újrastrukturálódás	16
2.1. A vidéki átalakulás térfolyamatai a nyugat-európai, illetve az angolszász országokban	16
2.2. Vidéki újrastrukturálódás: egységes elméleti keretrendszer vagy kaotikus ernyőkonceptió?	22
3. Módszertani áttekintés	26
3.1. Az elemzés területi szintje – a visegrádi országok adminisztratív beosztásának és településállományának néhány földrajzi jellemzője	26
3.2. A felhasznált adatok és kutatási módszerek bemutatása.....	29
3.3. A vizsgálathoz felhasznált térkategóriák kialakítása	38
4. A visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki változásai	45
4.1. A visegrádi országok történeti fejlődése a vizsgált térfolyamatok tükrében	45
4.2. A társadalmi-gazdasági átmenet lenyomata – változó földhasználati mintázatok	48
4.3. Régi-új vándormozgalmi folyamatok a visegrádi országokban	69
4.4. A visegrádi országok vidéki tértípusai.....	88
5. Következtetések – posztszocialista vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban?	97
IRODALOMJEGYZÉK	110
EGYÉB FORRÁSOK	119
SUMMARY	120
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	126
MELLÉKLETEK.....	127

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Centrum-periféria viszonyok eltérő területi felbontás mellett.....	15. o.
2. ábra: az 1970-es és 80-as évek koncentrálnódási és dekoncentrálnódási folyamatai Európában.....	20. o.
3. ábra: Találatok a „rural restructuring” keresőszóra a ScienceDirect adatbázisában, a publikálás helye szerint	23. o.
4. ábra: Találatok a „rural restructuring” keresőszóra a ScienceDirect adatbázisában, a publikálás ideje szerint	24. o.
5. ábra: A városállomány megoszlása méretkategóriák szerint az egyes visegrádi országokban.....	28. o.
6. ábra: A visegrádi országok elemzési egységeinek népességszáma, 2011	34. o.
7. ábra: Munkanélküliségi ráta a visegrádi országok LAU 1-es egységeiben, 2011.....	36. o.
8. ábra: A különböző méretű városi központok közúton mért időtávolsága percben kifejezve.....	37. o.
9. ábra: A négy különböző definíció szerint meghatározott vidéki települések népességének aránya az egyes országok lakónépességéből, 2011	40. o.
10. ábra: Városi és vidéki települések a visegrádi országokban négy különböző definíció szerint	41. o.
11. ábra: Városiként/városközeli vidékiként/félreeső vidékiként definiált terület.....	44. o.
12. ábra: A visegrádi országok felszínborítása 1990-ben.....	49. o.
13. ábra: Földhasználat-változás a Visegrádi országokban 1990-2012 között, km ²	52. o.
14. ábra: Földhasználat-változás 1990-2012 között a Visegrádi országokban a felszínborítási kategória százalékában kifejezve.....	52. o.
15. ábra: A mesterséges felszínek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában	54. o.
16. ábra: a mesterséges felszínek területének változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Lengyelország.....	55. o.
17. ábra: Kategóriaváltás komplex mezőgazdasági felszínekről szaggatott városszövetre 1990-2012 között Krakkó környezetében (a) és Alsó-Sziléziában (b).....	55. o.
18. ábra: Komplex mezőgazdasági területek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában.....	56. o.
19. ábra: A szántóterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában.....	58. o.
20. ábra: A lengyel vajdaságok átlagos birtokmérete, 2013.....	59. o.
21. ábra: a szántóterületek változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Szlovákia...	60. o.
22. ábra: Gyepterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában.....	61. o.
23. ábra: A gyepterületek változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Magyarország.....	61. o.

24. ábra: Erdőterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában.....	62. o.
25. ábra: Szőlő és gyümölcsültetvények változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában.....	63. o.
26. ábra: Szántóterületekből mesterséges felszínre alakulás magyarázó változói (a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján).....	65. o.
27. ábra: Szántóföldek mesterséges felszínre alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével.....	65. o.
28. ábra: Szántóterületekből gyepterületté alakulás magyarázó változói – a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján.....	67. o.
29. ábra: Szántóföldek gyepterületté alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével.....	67. o.
30. ábra: Szántóterületekből erdővé alakulás magyarázó változói – a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján.....	68. o.
31. ábra: Szántóföldek erdővé alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével.....	68. o.
32. ábra: A visegrádi országok vidéki településeinek évi átlagos vándorlási egyenlege a rendszerváltás utáni első és második évtizedben.....	71. o.
33. ábra: Évi átlagos vándorlási nyereség/vesztés a visegrádi országok városkörnyéki és félreeső vidéki tereiben.....	71. o.
34. ábra: A visegrádi országok vidéki térségeinek vándorlási alaptípusai.....	72. o.
35. ábra: A települések 1990-2011 közötti évi vándorlási arányszáma a fővárostól mért időtávolság mentén kialakított kategóriák szerint.....	77. o.
36. ábra: A települések 1990-2011 közötti évi vándorlási arányszáma a 30000 fős népességet meghaladó városi központoktól mért időtávolság mentén kialakított kategóriák szerint ...	77. o.
37. ábra: A vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a Natura 2000 területek aránya szerint kialakított kategóriákban.....	79. o.
38. ábra: A vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a védett területek aránya szerint kialakított kategóriákban.....	79. o.
39. ábra: A vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja az erdőterületek aránya szerint kialakított kategóriákban.....	80. o.
40. ábra: A vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a tengerszint feletti magasság szerint kialakított kategóriákban.....	80. o.
41. ábra: A lengyelországi vidéki települések vándorlási egyenlegének változása a tengerszint feletti magasság és az 50000 főnél nagyobb városi központok időtávolságának függvényében... ..	82. o.
42. ábra: A többszörös lineáris regressziós modellek bemutatása – Lengyelország, Csehország.....	85. o.
43. ábra: A többszörös lineáris regressziós modellek bemutatása – Szlovákia, Magyarország.....	86. o.
44. ábra: A visegrádi országok vidéki tértípusai.....	88. o.

45. ábra: A szuburbanizáció terei a visegrádi országokban.....	90. o.
46. ábra: A dezurbanizáció, kényszermigráció és a vidéki elnéptelenedés terei.....	92. o.
47. ábra: Produktivista, funkcióváltó, konzerválódott és függésbe került vidéki terek.....	95. o.
48. ábra: A visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki tértípusai	101. o.
49. ábra: Az egyes felszínborítási kategóriák változása 1990-2012 között, az ország területének arányában	103. o.
50. ábra: Az 1990-2012 közötti felszínborítás-változás alapján képzett országcsoportok (klaszteranalízis, K-közép eljárás).....	105. o.
51. ábra: Az 1990-2012 közötti összes felszínborítás-változás, az összterület százalékában.....	105. o.
52. ábra: Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Magyarországon 1980-2011 között.....	107. o.
53. ábra: Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Csehországon 1971-2012 között.....	107. o.

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A visegrádi országok közigazgatási egységei és településállományának jogállás szerinti megoszlása 2011	26. o.
2. táblázat: Az eredeti Corine Land Cover kategóriák, és a földhasználat-változás elemzése során a dolgozatban használt összevont kategóriák	30. o.
3. táblázat: A felhasznált népességadatok forrásai és jellemzői.....	32. o.
4. táblázat: A felhasznált vándormozgalmi adatok forrásai és jellemzői	33. o.
5. táblázat: A vándormozgalmi folyamatok elemzéséhez felhasznált többi mutató jellemzői.....	35. o.
6. táblázat: Városi/városkörnyéki vidéki/félreeső vidéki települések száma és népessége.	43. o.
7. táblázat: Földhasználat-változás 1990-2012 között a Visegrádi országokban a felszínborítási kategória százalékában kifejezve.....	53. o.
8. táblázat: a városiként és vidékiként definiált népesség alakulása a visegrádi országokban.....	70. o.
9. táblázat: Szakirodalmi példák a rendszerváltás utáni szuburbanizációra a visegrádi országokban.....	73. o.
10. táblázat: A vidéki települések vándorlási egyenlege és különböző méretkategóriájú központok távolsága közötti korrelációs kapcsolatok, 2001-2011	75. o.
11. táblázat: Lengyelország és Magyarország vidéki településeinek 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a vízfelületek nagysága szerint.....	82. o.
12. táblázat: A természeti tényezők esetleges pozitív hatása a vándorlási egyenlegre félreeső vidéki települések esetében 1990-2001; 2001-2011.....	82. o.
13. táblázat: Az egy főre jutó személyi-jövedelemadóalap a különböző tértípusokban Magyarországon	90. o.

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. sz. melléklet: A visegrádi országok földterületének megoszlása az egyes felszínborítási kategóriák között, 1990 127. o.
2. sz. melléklet: Az egyes földhasználati kategóriák változása a visegrádi országokban város/városkörnyéki vidék/félreeső vidék bontásban..... 128. o.
3. sz. melléklet: Legnagyobb területű kategóriák közötti átalakulások..... 131. o.
4. sz. melléklet: A vándorlási arányszám alakulása a különböző méretű városi központoktól mért időtávolság függvényében..... 133. o.
5. sz. melléklet: A visegrádi országok vidéki térkategóriáinak kialakítása..... 135. o.

Bevezetés

„Az Útnak vége nincs soha,
Ha egyszer az ajtón kifut;”¹

„Az egyetlen állandó a változás maga (Hérakleitosz)”. A stabilitással jellemzett, idilli vidék képe dacol a korszellemmel és az elidegenítő városi modernitással, híven őrzi a múlt értékeit, közben nyomtalanul elszállnak felette a századok. E kép mai napig mélyen bele van ágyazódva az emberek tudatába. Ezzel párhuzamosan egy másik vidéknarratíva is formálja a közgondolkodást, ami egy leszakadó, retrográd, túlhaladott múltba merevedett vidéket fest fel sötét ecsetvonásokkal, ahol a romlatlan ősállapotot őrző paraszt a társadalmi maradiság szimbólumává válik. A változás, a megújulás ebbe a vidékképbe sem fér bele.

Természetesen egyik narratíva sem fedti a valóságot. Mint minden a világon, a vidéki tér is változik (mindig is változott), új funkciókkal gazdagodik, új társadalmi csoportok jelennek meg és élnek az életüket a korábitól eltérő viszonyrendszerek között. A vidék a korábitól lényegesen különböző gazdasági, társadalmi viszonyok és hozzájuk kapcsolódva strukturális keretek között szerveződik újjá.

A vidék legújabb kori, posztproduktivista átalakulásának szerteágazó folyamatait legátfogóbban a vidéki újrastrukturálódás fogalma helyezi keretbe. A vidékföldrajz jellemzően angolszász dominanciájának megfelelően ennek az új fogalomnak az alapját és szakmai tudományos értékelését is elsősorban a nyugat-európai tapasztalatokra építhetjük. Ezek azonban nem mindig feleltethetők meg a világ más részein lezajló jelentős vidéki változásoknak. Ez a dilemma vezetett el kutatási témámhoz, a visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki újrastrukturálódásának vizsgálatához.

Doktori értekezésem célja, hogy a vidéki újrastrukturálódás nyugat-európai/angolszász elméleti megközelítéseinek adaptálási kísérletével, majd a hozzá kapcsolható különböző pontosító fogalmak felhasználásával, sokoldalú, a négy visegrádi országra együttesen alkalmazható módszertani eszközkészlettel megvizsgáljam ezen országok vidéki térségeiben rendszerváltás után végbemenő társadalmi-gazdasági változásokat. Ezután következtetéseket vonok le az országcsoportra jellemző változásokról, feltárva az átalakulás jellemzőinek országos és regionális szinteken megnyilvánuló hasonlóságait és különbségeit.

¹ A gyűrűk ura – A király visszatér. Tandori Dezső fordítása.

Doktori disszertációm három kutatási kérdésre és azokhoz kapcsolódóan megfogalmazott három hipotézis köré szerveződik:

- **1. kérdés: Mi határozza meg jobban az egyes visegrádi országok/régiók legújabb vidéki térfolyamatait – a közös történelmi múlt miatti hasonlóságok, vagy az egyedi fejlődési pályák?**

Hipotézis: A visegrádi országok vidéki térfolyamatai főbb vonásaikban hasonlítanak egymáshoz, a történelmi múltból és a rendszerváltás utáni eltérésekből eredő regionális vagy országos sajátosságok érvényesülése másodlagos.

- **2. kérdés: Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a V4 országok városkörnyéki és félreeső vidéki területeinek térfolyamatai között?**

Hipotézis: A városkörnyéki és félreeső vidéki tér folyamatai jelentősen eltérnek egymástól – míg az előbbiben a szuburbanizáció dominál, az utóbbi továbbra is vidéki elnéptelenedéssel jellemezhető.

- **3. kérdés: Megjelennek-e a vidéki újrastrukturálódás nyugat-európából leírt térfolyamatai a visegrádi országokban?**

Hipotézis: A vidéki újrastrukturálódás nyugat-európai, angolszász szakirodalomból leírt elemei megjelennek ugyan a vizsgált országokban, ám csupán szigetszerűen, a V4 régió semmiképp sem jellemezhető nyugati típusú újrastrukturálódással. A vidéki tér jó részén a korábbi produktivista termelési paradigma folyamatainak továbbélése jellemző.

Disszertációm öt fő részből áll. Az első fejezetben – „A vidék, mint térkategória” címmel e sajátos tér lehatárolásának elméleti problematikájával foglalkozom. Az ebben a fejezetben alkalmazott megközelítésekben tudatosan igyekszem eltávolodni attól, hogy a vidéki térről alkotott elképzelések fejlődését a különböző földrajzi iskolákon keresztül tárgyaljam. A fejezet középpontjában a térlehatárolás azon paraméterei és a hozzájuk kapcsolódó döntési lehetőségek állnak, amelyek tudatos (vagy éppen nem is tudatosuló) megválasztásával a kutatók vagy éppen az átlagemberek felosztják az őket körülvevő, vizsgálandó – esetünkben vidéki – teret. A fejezet betekintést nyújt abba, milyen elméleti megfontolások vezettek a visegrádi országok e térségeinek lehatárolására szolgáló munkadefiníció kialakításakor, egyúttal rámutat az általánosan alkalmazható térfelosztások iránti igény és a gyakorlati szükségszerűségek által életre hívott vidéklehatárolások eredendő tökéletlensége között feszülő ellentétre.

A második fejezetben (A posztproduktivista vidék térfolyamatai és a vidéki újrastrukturálódás) először a jelenkori vidéki átalakulás nyugat-európai tapasztalatait tekintem át, különös figyelmet szentelve azoknak a jelenségeknek, amelyek majd a visegrádi országok

vidéki térfolyamatainak elemzésekor is kiemelt szerephez juthatnak. Ezt követően a szakirodalmi alapokból kiindulva a vidéki újrastrukturálódás fogalmi kereteinek meghatározására teszek kísérletet. Mint látni fogjuk, e terminusra inkább érdemes egy nyitott ernyőfogalomként tekinteni, mintsem teljes értékű elméleti keretként. Ez a nyitottság jelen kutatás esetében, amikor a nyugat-európai tapasztalatokkal rokonítható folyamatok kiemelése mellett a térség egyedi térfolyamataira is rá kívánunk mutatni, kifejezetten előnyös lehet.

A harmadik fejezetben (Módszertani áttekintés) a felhasznált adatbázisokról, vizsgálati módszerekről és alkalmazott térkategóriákról nyújtok áttekintést. Ahhoz azonban, hogy a kutatás választott elemzési szintjén az egységes adatbázis összeállításának kihívásait és korlátait, valamint egyes elemzési térkategóriák lehatárolásának gyakorlati nehézségeit átláthassuk, szükséges a visegrádi országok közigazgatási rendszereinek áttekintése is. A vizsgálat elemzési egységeit – néhány a fejezetben kifejtett módosítással – a négy ország LAU 2-es települési önkormányzati egységei adják. Vizsgálataimat adatigény és módszertan szempontjából két fő részre lehet bontani: a földhasználati változások, illetve a rendszerváltás utáni vándormozgalmi trendek elemzésére. A földhasználati adatok forrásai a Corine Land Cover adatbázis 1990-2012-es raszterterképei voltak. A változások áttekinthetősége érdekében az eredeti 32 kategória helyett 8 összevont elemzési kategóriát használtam. A demográfiai adatok forrásai az egyes országok települési önkormányzatokra vonatkozó éves adatközlései, illetve népszámlálási adatai voltak.

A földhasználat-változások mögött álló tényezők feltárására a Terrset Land Change Modeller nevű szoftvert használtam. Ennek a szoftvernek a felhasználásával az egyes változók magyarázó erejének megállapításához a SimWeight gépi tanulási módszer alkalmaztam, míg a földhasználati átalakulások potenciáltérképének létrehozásához az MLP neurális hálót vettem igénybe. A vándormozgalmi folyamatok alakulását befolyásoló tényezők feltárásához korreláció- és regresszióanalízist használtam. A földhasználat-változás és a vándormozgalom alakulásának vizsgálatához számos, a modellezésben, korreláció- és regresszióanalízisben magyarázó változóként használt mutatót alkalmaztam. Ezen mutatók a természeti környezet állapotára, a társadalmi gazdasági helyzetre és a relatív földrajzi fekvésre vonatkoznak. A felhasznált adatok és vizsgálati módszerek bemutatása után a harmadik fejezetben még ismertetem a vizsgálat szempontjából kulcsfontosságú két térkategóriának, a vidéki térnek és a félreeső vidéki térnek a visegrádi országokra általam alkalmazott elemzési célú lehatárolását.

A negyedik fejezet (A visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki változásai) disszertációm központi fejezete, ami a kutatási eredményeket tartalmazza. A vidéki tér rendszerváltást követő változásait két kulcsfontosságú, egymással is összekapcsolódó

térfolyamaton, a felszínborítás-változáson és a vándormozgalmi folyamatokon keresztül vizsgálom. Hogy a vidéki újrastrukturálódás eme két vetületére esett a választásom, annak gyakorlati és szakmai okai is vannak. Egyrészt az általam választott térbeli felbontás, bár egy-egy folyamatra vonatkozóan igen részletes elemzéseket tesz lehetővé, az adatelérhetőségen keresztül komoly korlátokat állít a vidéki újrastrukturálódás vizsgálatba vonható elemei elé. Másrészt viszont ez a két térfolyamat a vidéki újrastrukturálódás elemeinek széles spektrumát integrálja, így olyan társadalmi-gazdasági változásokba is betekintés nyerhető, amelyeknek primer vizsgálata – disszertációm megközelítéséből adódóan – meghaladta a lehetőségeimet. Ez szolgál magyarázatul arra is, hogy a kutatási eredmények taglalásakor is viszonylag nagy számban támaszkodok szakirodalmi hivatkozásokra, amelyek az eredményeim tágabb kontextusba helyezéséhez fontosak. Ez a fajta tágabb kitekintést szolgálja a negyedik fejezet utolsó alfejezete is, ahol a vándormozgalmi és földhasználati változások legfontosabb elemeinek egyfajta szintézisével áttekintést adok arról, hogy a vidéki újrastrukturálódás kulcsfolyamatai mennyire hatják át e sajátos vidéki tér egészét, és ennek alapján milyen markáns tértípusokat lehet elkülöníteni.

Ahogy „csak a változás örök” bölcsesség mondja, ugyanúgy csiszolódott, formálódott a doktori kutatásom is a munka előrehaladtával. Új nézőpontok, kérdések, oldalhajtások sarjadnak ki belőle, sőt idővel kritikusan kezdtem el szemlélni saját első alapvetéseimet is. Bár három kutatási kérdésről és hozzá tartozó hipotézisről beszéltem, egy ponton ráéreztem, hogy már a kutatási téma kiválasztásával, megfogalmazásával tettem egy alapvető előfeltételezést. A keretek, amiket támasztékul felállítottam, a kutatás végrehajtását mélyrehatóan befolyásolták. Úgy vélem, méltatlan lenne, ha ez a problémakör kibontatlanul maradna. Az ötödik fejezetben (Következtetések – posztoszocialista vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban?) a kutatási kérdések megválaszolása után megvizsgálom ennek a kiindulási hipotézisnek a helytállóságát, azazhogy a kutatás kezdetén kitűzött sarokpontok (visegrádi országok, rendszerváltás, vidék és vidéki újrastrukturálódás), valóban szerves keretét adják a vizsgált folyamatoknak vagy csupán öncélú elméleti konstrukciók?

Kutatásommal céloim az, hogy bővítsem meglévő vidékföldrajzi ismereteinket a visegrádi országokban rendszerváltás után végbemenő vidéki térfolyamatokról, egy globális térfolyamat regionális- és társadalomföldrajzi aspektusainak kibontását és összehasonlítását elvégezzem. Ezzel a vidéki újrastrukturálódással kapcsolatos nemzetközi vidéktudományi ismereteket is gyarapítani szándékozom, hogy végső soron hozzájáruljak hazám és tágabb térségem fejlődéséhez.

1. A vidék, mint térkategória

Az egyes fogalmak, elméleti koncepciók és gyakorlati definíciók körüli szüntelen vita a tudomány lényegét képezi. Ez igaz az olyan „friss” koncepciókra is, amelyeket az induktív tudományos elméletalkotás elve szerint fogalmaztak meg a leírt folyamatok alapján. Az újrastrukturálódás, dolgozatomban fő témája pont ilyen. Sokkal nehezebb „helyzetben” vannak viszont az olyan, köznapi és tudományos életben egyaránt régóta használt fogalmak, amelyek magukkal hordozzák a korábbi századok ellentmondásos tartalmi örökségét.

A vidék az egyik legkorábbi speciális tartalmú (tér)fogalom, melyhez tudományos koncepciók is köthetők. Már jóval a vidéktudományok 1980-as évekre tehető megszerveződése előtt magában hordozta azt a három megközelítést, amelyek ma is visszaköszönnek a létező vidékpercepciókban/vidékhatárolásokban: a város-vidék ellentétpárt, a jellegzetes földhasználatot és a sajátos térformához is köthető életmódot és életminőséget. Ez a szavak etimológiájában is tükröződik: a country/countryside a latin contra szóból ered, és a várossal szemben határozza meg a vidéket. A rural szó gyökere pedig a szintén latin rus szó, ami szó szerinti fordításban nyílt területet jelent, és a mezőgazdasági földhasználat felől közelíti meg a vidéket. A rural szó korábban a rusztikus szinonimája volt, ezáltal egyfajta egyedi életmódra, kultúrára vonatkozó tartalmat is hordozott (WOODS, M. 2011). Magyarországon a(z) egyébként is szinonimaként használt) „rural” és „countryside” szavakra egyaránt a vidék/vidéki szót használjuk (a dichotómia másik oldalán pedig a város/városiban mosódnak össze az „urban/town/city” kifejezések jelentésbeli eltérései). A vidék rendszeresen megjelenik a „countryside” eredeti jelentéséhez hasonló birtokos szerkezetben, mint pl. a „város és vidéke” (ERDEI F. 1971). Kovács Teréz amellet érvelt, hogy vidék nem helyes magyar megfelelője az angol „rural”-nak, ami falusit jelent (KOVÁCS T. 1998). Bár valóban például lengyelben is a falu szóból képezték a vidéki területekre használt kifejezést (obszar wiejski), a fenti kis etimológiai eszmefuttatásból láthatjuk, hogy már az elnevezések eredetében is mennyire összekapcsolódnak a vidéki tér egyes, az értelmezés szempontjából alapvető tulajdonságai.

Intézményesült vidékföldrajzról a hetvenes évektől kezdve beszélhetünk: a tudományszakágat megalapozó két műként a brit Hugh D. Clout Rural Geography: an Introductory Survey (CLOUT, H. D. 1972) és az amerikai John Fraser Hart The Look of the Land (HART, J. F. 1975) című könyveit szokták emlegetni. Az új diszciplína a vidéki problémákra kevésbé reflektáló, a vidéket kizárólag a produktivista mezőgazdaság lencséjén keresztül vizsgáló mezőgazdasági földrajzhoz képest egy sokkal holisztikusabb, a vidék

szerteágazó problémáit jobban visszatükröző alternatívát kínált. A vidék fogalmának meghatározása, a vidéki területek lehatárolására tett újabb és újabb kísérletek ezen interdiszciplináris szakterület megszerveződésétől kezdve végigkísérik a vidéktudományt. Paul Cloke-nak, a terület szintén e sajátos diszciplína kezdeteitől publikáló egyik legjelentősebb művelőjének korai, szintén a tudományszakág alapvetésének számító cikke is ezt a kérdést boncolgatja (CLOKE, P. 1977). A vidéki terek lehatárolására, egységes, általánosan használható definíció megalkotására azóta is számos kísérlet történt (CLOKE, P. 2006, KOVÁCS T. 1998; KOVÁCS A. D. et al. 2015, NOVOTNÝ, L. et al. 2015), az alábbiakban részletesen is kifejtett véleményem szerint a térlehatárolás sajátosságai miatt minden igényt kielégítő, egyetemleges vidékfogalom, területi lehatárolás megalkotása nem lehetséges, s ezért a vidék pontos meghatározásának kérdésköre még nagyon sokáig fog jó lehetőséget teremteni a szakmai polémiákra.

Véleményem szerint a tér bármilyen szempontú felosztása, tehát a vidékinek tekinthető téregységek/települések lehatárolása is négy paraméter mentén történik. A négy paraméter tartalma szerint változhat (és változik), hogy a földrajzi tér tetszőleges pontja a vidék részének tekinthető-e, vagy sem. A négy általam azonosított paraméter a következő: a kategóriába sorolás szempontrendszere, kategóriák száma, térbeli kiterjedés és felbontás, valamint az időbeli kiterjedés.

A legtöbb vidék-meghatározási kísérletnél a **lehatárolás szempontrendszere**, az elkülönítés alapjául szolgáló jellemzők megfelelése szokott leginkább a figyelem középpontjába kerülni. Az első megközelítések egyváltozós/egytényezős osztályozások voltak, ahol általában a népességnagyság szolgált az elkülönítés alapjául – Franciaországban például a 2000 fős települési lélekszám küszöbértékként kezelése az 1789-es nagy francia forradalomig nyúlik vissza (KOROM A.– HORNYÁK S. J. 2014). Később teret nyertek több szempontot összetettebb mutatóállománnyal leképezni próbáló meghatározások. Mivel azonban még a sokváltozós eljárások sem tudják leképezni a társadalmi tér valós összetettségét – viszont széleskörű alkalmazásuk nehezebb – az egyszerűbb megközelítések mai napig megőrizték létjogosultságukat – a 2000 fős küszöbérték használata például az ENSZ és az Eurostat egy, a 2010-es népszámlálások értékeléséhez összeállított módszertani útmutatójában is megjelent (UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE 2006).

Hogy a számtalan lehetséges lehatárolási szempont közül melyeket részesítik előnyben a kutatók, azt az egyes tudományos paradigmák szemlélete döntően befolyásolja. A funkcionalista megközelítés a tudományos pozitivismushoz kötődik, és kvantitatív mutatók segítségével próbálja lehatárolni a vidéki teret. Paul Cloke (2006) összegző definíciójának

megfelelően a felhasznált statisztikai mutatók jellemzően három fő vidékalkotó tényező köré szerveződnek:

- Extenzív földhasználat (mezőgazdasági és erdőterületek aránya)
- Településméret, településhierarchiában elfoglalt hely, extenzív településkörnyezettől nem elszakadt településszerkezet (épületállomány, településmorfológia, népsűrűség)
- Az extenzív földhasználathoz és ennek környezeti vonatkozásaihoz kapcsolódó identitás és életmód (foglalkoztatási szerkezet).

A funkcionalista megközelítésre gyakran erősen rányomja a bélyegét város-vidék dichotómia negatív értelmezése. Ilyenkor a lehetséges ellentétpárokból a vidéki terekhez elsősorban rossz társadalmi-gazdasági helyzetet, infrastrukturális elmaradottságot társítanak, és fejlesztési igényeket fogalmaznak meg. Ebben a kontextusban nem merülhet fel, hogy a „hiány” különböző fejlődési útvonalakat is takarhat (MARSDEN, T. 2006). Noha az alacsonyabb infrastrukturális ellátottság, rosszabb társadalmi-gazdasági helyzet és a vidék egyéb adottságai között valóban fennállhat összefüggés, az ilyen jellegű mutatók definícióba emelése a sikeres és versenyképes vidéki térségek létét kérdőjelezi meg. Ez a szemlélet ahhoz a logikus végkövetkeztetéshez vezet, hogy a térbeli gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek felszámolódása egyúttal a vidéki tér felszámolódását is eredményezi. Ezt a dilemmát Enyedi György például úgy oldotta fel, hogy a városiasodást – a városokra jellemző technikai civilizáció és életforma elterjedését – különválasztotta a városodástól (ENYEDI GY. 1988).

A posztproduktivista vidéki átalakulás felismerése serkentette a strukturalista paradigmához kapcsolható politikai gazdaságtan vidéktudományi térnyerését (CLOKE, P. 1989). A vidéki térfolyamatok korábbinál tágabb (nemzeti és globális politikai gazdaságtani) keretben történő értelmezése segítette a térfolyamatokat kívülről meghatározó tényezők felismerését, ugyanakkor ezt többen a vidék, mint térkategória kiüresítésének érzékelték (CLOKE, P. 2006, HOGGART, K. 1990).

A posztmodern alapokon nyugvó posztstrukturalizmus irányzatának képviselői tagadják a nagy, átfogó elméletek, egyértelmű kategóriák érvényességét, elfogadják a párhuzamos narratívák létjogosultságát, és a világ komplexitását hangsúlyozzák (BOROS L. 2010). A posztstrukturalista értelmezés a vidéket diszkurzív konstrukcióként kezeli, ami társadalom vidékreprezentációjaként jön létre (MORMONT, M. 1987). A vidék egy gondolati kategória – foglalta össze tömören Marc Mormont (1990).

Bár a posztstrukturalista megközelítés már nagyon távol esőnek tűnhet az értekezés által felvetett vidék-meghatározási dilemmától, ez csak látszólagos. A diskurzusok, a társadalom város- és vidékreprezentációi fontos szerepet kapnak ugyanis a közigazgatási, adminisztratív jogállás kialakításában, amit a vidékföldrajzi tanulmányok jelentős része

felhasznál (gyakran egyetlen szempontként) a vizsgálati terület megállapításához. A város-vidék dichotómiának megfelelően ez akkor is érvényesül, ha a vidék nem, csak a város fogalma jelenik meg direkt módon a közigazgatásban jogi kategóriaként. Erre jó példa a Területi Statisztika hasábjain lezajlott tudományos vita a várossá nyilvánítás gyakorlatáról, ahol rendszeresen felmerült a város, és vidék viszonya (CSAPÓ T. – KOCSIS Zs. 2008; DÖVÉNYI Z. 2009a; KŐSZEGFALVI GY. 2008; KULCSÁR J. L. 2008; NÉMETH S. 2009; PIRISI G. 2009; PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. 2009; SZEBÉNYI A. – NAGYVÁRADI L. 2009; TÓTH J. 2008; TÓTH J. 2009; ZSÓTÉR B. 2008).

A várossá nyilvánítás szempontrendszere Szlovákia esetében például jól tükrözi a funkcionista és diszkurzív megközelítés összefonódását. A település várossá nyilvánítását bizonyos funkcionális szempontok megléte esetén kérelmezheti (5000 fő feletti népesség, központi funkció megléte), szándékát azonban először helyi népszavazás formájában meg kell erősíteni. Volt is példa arra, hogy a népakarat nem állt a településvezetői ambíciók mellé: az 5000 főt valamivel meghaladó Bős lakosainak többsége 1997-ben (még) nem támogatta a település várossá nyilvánítását.

A történelmi múlt figyelembevétele egy újabb jellemző példája a kognitív városkép érvényre jutásának a közigazgatásban – hazánkban például Visegrád is ennek köszönhetően kapott újra városi címet. A történelmi hagyományok, a szerzett jog tiszteletben tartása az oka, hogy számos aprófalú méretű település is városi ranggal rendelkezik Csehországban.

Végül érdemes azt is megjegyezni, hogy a konstruktivista paradigma alapján a megfigyelés, kategorizálás nem semleges tevékenység. A tértermelés elméletének megfelelően (LEFEBVRE, H. 1991) formáljuk vele a földrajzi teret – a kategóriába sorolás pl. az erőforrás-hozzárendelésen, adminisztratíván hozzárendelt funkciókon keresztül felerősítheti a kategóriák határait, a kategóriákon belül a homogenizálás irányába hathat, ezáltal a diszkurzív és funkcionista felosztás eredménye közelíthet egymáshoz.

A lehatárolásra kiválasztott jellemzők területi különbségeivel szembeni érzékenység a kategóriák **számában** fejeződik ki. A tér egy darabjának felosztása esetén a kategóriák száma kettőtől a vizsgált elemi egységek számáig is terjedhet. Az osztályozás e sajátos paradoxonjára világít rá Beluszky Pál, aki egyszerre tipizálja a hazai falutípusokat és ír olyat, hogy „minden falu megismételhetetlen egyéniség” (BELUSZKY P. – SIKOS T. 2007; 343. o.).

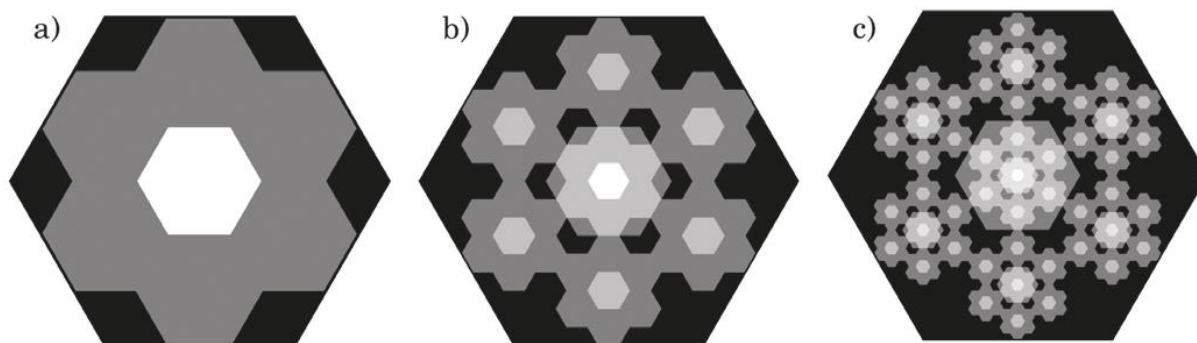
A már említett, az emberi történelmet végigkísérő és az akadémiai diszciplínabeosztásban is megjelenő város-vidék kettősség meghaladására több kísérlet is történt. Kutatási témám szempontjából kiemelendők azok a megközelítések, amelyek egy átmeneti kategória beiktatásával próbálják oldani a dichotómiát, pl. a város-vidék peremzóna fogalmának bevezetésével (PRYOR, J. R. 1968, BRYANT, C. R. 1995, HOGGART, K. 2005), vagy

a bizonyos mértékig városias jelleget is öltő, jól megközelíthető városkörnyéki és félreeső vidéki terек elkülönítésével (GRAY, D. 2014). Ehhez hasonló a finnországi megközelítés is, ahol általánosan elfogadott a három vidékkategória alkalmazása (városkörnyéki vidék, vidéki magterület, ritkán lakott vidék) (KILPELÄINEN, A. 2014). A város-vidék kettősség feloldására szolgáló másik (jóval korábbi) megközelítés az átmenet folytonosságának hangsúlyozása, azaz a város-vidék kontinuum (DEWEY, R. 1960) és ezzel összefüggésben a ruralitás fogalmának bevezetése (CLOKE, P. 1977). Raymond Edward Pahl (1966) a város-vidék kontinuum koncepcióját is túlzottan leegyszerűsítőnek ítélte, és az egymást átfedő kontinuumok laza szövétével váltotta volna fel azt.

Az egyre részletesebb térfelosztások használata esetén sem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ha elismerjük a térfelosztás szükségességét, akkor pusztán a kategóriák magasabb száma, bár valóban jobban leképezheti a bonyolult valós állapotot, nem tekinthető magától értetődően előremutatóbbnak a kétkategóriás felosztásnál (mert akkor a létező legjobb megoldás az elemi elemzési egységek csoportosítás nélküli használata lenne). A létrehozott osztályok „megfelelősége” csak azok alkalmazhatóságának (kutatás, tervezés-fejlesztés, hétköznapi), az osztályozás céljának függvényében értelmezhető.

Egy vidéklehatárolási vizsgálat **térbeli kiterjedése** a mikroterektől a globálisig terjedő teljes skálát felölelheti. Bár látszatra egy globális térben megjelenő egyes dichotómiák (a globális alfa-városoktól a globális észak és dél koncepcióján át akár az örök városban Húsvétkor elhangzó Urbi et Orbi áldásig) látszólag távol állnak az egy régióon belül leképeződő város-vidék kettősségtől, de a hozzájuk kapcsolódó fogalmak hasonlósága árulkodik a közös koncepcionális gyökerekről. Nemcsak a térbeli kiterjedés, hanem a **felbontás** is meghatározó: az *1. ábra* a centrum-periféria viszonyokon keresztül jó példát szolgáltat arra, hogy eltérő felbontás mellett a térfelosztás eltérő konfigurációkat hozhat létre (FARKAS J ZS. 2007, BELUSZKY P. – SIKOS T. 2007). Az OECD-s város-vidék-lehatárolást (OECD 2011) alapul vevő Európai Unió módszertanban a (több lépcsős megközelítés miatt) pl. a területi felbontás a NUTS 2-es egységektől a LAU 2-es helyi önkormányzatokig terjedt, ám ez – a helyi önkormányzati egységek közösségen belüli változatossága miatt – nem bizonyult elégségesnek. Az ezt felváltó új város-vidék tipológia 1 km²-es négyzethálóra vetített népességadatokkal operáló megközelítése a korábbinál sokkal részletesebb felbontású, és azoktól lényegesen eltérő értékeket eredményezett: 27,1 százalékról 32,1 százalékra nőtt a vidéki területek aránya (EURÓPAI BIZOTTSÁG 2010). A 2014-2020-as EU programozási időszakra megalkotott magyarországi vidékdefiníció esetében is felismerték, hogy a nagy népességű, kiterjedt tanyás külterületekkel rendelkező egykori mezővárosok esetén a vidéki területek helyi önkormányzat szintje alatti leválasztása szükséges és fontos.

1. ábra: Centrum-periféria viszonyok eltérő területi felbontás mellett



Forrás: HALÁS, M. 2014

Az **idő**, mint paraméter megválasztása ritkán kap külön figyelmet. Magától értetődőnek tűnik, hogy pl. az adatok származási idejének megválasztása kulcsfontosságú kutatói mozzanat: elég arra gondolni, hogy ma a legtöbb megközelítésben vidékinek nem tekinthető Dunaujváros helyén 70 évvel ezelőtt még Dunapentele község állt. Ellenkező példaként felhozható több árpádkori megyeközpont is, amiből napjainkra eljelentéktelenedett falusi település lett (Somogyvár, Baranyavár). Kevésbé szembeűnő, hogy az egyes kategóriába sorolási szempontok kiválasztása esetében is előfordulhat, hogy a háttérben meghúzódó időparaméterről is döntést hozunk: pl. a közigazgatási kategóriák használata esetén nem csak a jelenkori, hanem a múltbeli állapotot is beemelhetjük definíciónkba – lásd Csehország már említett példáját.

Persze nem csak a teret, településeket oszthatjuk be városi és vidéki kategóriákba, hanem például a tájat használó, lakó embereket is (NOVOTNÝ, L. et al. 2015). Ennek a kettős megközelítésnek különösen a szub- és dezurbanizáció, vidéki dzsenrifikáció témájában van jelentősége, ahol városi emberek költöznek be a vidéki térbe (CSURGÓ B. 2013).

A minket körülvevő tér az osztályozása megkerülhetetlen (és nem tudatosan is zajló) tevékenység: korlátozott felfogóképességünkkel a különböző elemi egységekből álló, végtelenül bonyolult világot csak halmazokba csoportosítva, kategorizáltan tudjuk értelmezni. A fentiek alapján a vidék abszolút érvényű, egyetemes definiálása nem lehetséges, azonban eseti adminisztratív, kutatási célú lehatárolása gyakorlati szükségszerűség. Ennek értelmében a vidékinek tekintett települések pontos lehatárolása doktori kutatásom végrehajtásához is nélkülözhetetlen volt. Munkadefiníciómat a korábbi szempontok és e kettősség figyelbevételével alkottam meg, elfogadva és elismerve, hogy a létrehozott definíció természeténél fogva nem felelhet meg teljesen a magunkban hordozott ellentmondásos vidékképeknek, ennek az ősi gyökerű térkategória felé támasztott összes elvárásnak és feltételnek.

2. A posztproduktivista vidék térfolyamatai és a vidéki újrastrukturálódás

„Kétségtelen, hogy napjainkra az újrastrukturálódás kifejezés a társadalomtudományok egyik legelterjedtebb és leginkább elkoptatott fogalmává vált” (MARSDEN, T. et al. 1993, p. 17). Vidéki újrastrukturálódás témájában írt könyvnek ennél talán nem is lehetne provokatívabb felütése, egyúttal előrevetíti számunkra, hogy a vidéki tér definiálásához hasonlóan a vidéki újrastrukturálódás fogalmi kereteinek tisztázása szintén kihívást jelent. Ehhez először a fejlett országok vidéki átalakulásának 20. század második felében elindult folyamatait mutatom be, amelyek a fogalom hátterét szolgálják. Ezt követően kerül sor a vidéki újrastrukturálódás koncepciójának tárgyalására, és annak mérlegelésére, hogy alkalmas lehet-e ez a fogalom a jelenkori vidéki térfolyamatok általános értelmezési keretének – akár globálisan, akár a doktori kutatásom esetében.

2.1. A vidéki átalakulás térfolyamatai a nyugat-európai, illetve az angolszász országokban

Bár korántsem mai trend, hogy gyakorta helyezik szembe a dinamikus változó városi létet egy stabil, idillikus, romanticizált vidékével (WALKER, A. 2014; PARRY, C. 2014), a vidéki tér valójában sosem volt olyan állandó, mint ahogy az egyes vidéknarratívákban megjelenik (WOODS, M. 2005). Hogy a kutatók mégis szükségét érzik annak, hogy vidéki tér közelmúltbeli és jelenkori átalakulását mégis kiemelten kezeljék, abban közrejátszik, hogy a legújabb kori vidéki társadalmi-gazdasági változások megkérdőjelezték mind a földrajz, mind a szociológia egy hagyományos alapvetését: azt, hogy a vidék szerepe a mezőgazdasági termelésre korlátozódik, ami a várositól eltérő, mezőgazdasághoz kötődő közösségeknek ad otthont.

Az 1970-es évekig az uralkodó fordista tömegtermelés gazdasági paradigmájának megfelelően az angolszász, illetve a nyugat-európai vidéki tér a mezőgazdasági termelési hozamok maximalizálásának volt alárendelve – ezt nevezték Terry Marsden és kollégái atlantista élelmiszertermelési rendszernek (MARSDEN, T. et al. 1993). Ezt erősítették a gyarmatok függetlenedése miatt megerősödött élelmiszerbiztonsági aggodalmak is. Ez a szemlélet volt uralkodó a vidéki szakpolitika formálásában és átította tudományos életet is – pl. a vidéki témákat jóformán „kisajátította” a mezőgazdasági földrajz. Bár az ellentmondások korábban is megvoltak – a mezőgazdaságból élők egyre csökkenő aránya a vidéki népességben – ezek csak az olajválsággal és a fordista termelési paradigma kifulladásával kerültek

felszínre. Az ezt követően kibontakozó posztfordizmus a tömegtermeléssel szemben az egyedi igényekre reagáló rugalmas termelés teremtette meg a további gazdasági bővülés lehetőségét. Ezzel párhuzamosan a vidéki térrel kapcsolatban is elkerülhetetlenné vált a monofunkciós agrártájról szóló megközelítések feladása (MARSDEN, T. et al. 1993). Ezt a gazdasági szereplők, a tudományos élet szereplői, a társadalom és a politikai színtér aktorai is fokozatosan felismerték – ki előbb, ki (pl. a vidékre vonatkozó szakpolitikák megalkotói) később (HRUŠKA, V. et al. 2015).

Ez persze nem feltétlenül vonta maga után a felszínborítás mintázatának drasztikus átalakulását (általános érvényű tapasztalat, hogy földhasználati mintázatok lassabban követik a társadalmi-gazdasági változásokat, s valamennyire megőrzik a korábbi termelési rendszerek emlékét). Viszont míg a korábbi produktivista szemlélet esetében (a fordista ipari termelési rendszerek mintájára) a mezőgazdasági termelés outputján volt a hangsúly, amit értékesíteni kell a távoli (városi) fogyasztónak, addig az 1970-es évektől teret nyerő posztproduktivista szemléletben maga a termelés folyamata válik bizonyos fokig terméké – a vidéki tér sajátos módon élményközpontúvá, „feltálatlta” válik.

Az új típusú vidék tehát a fogyasztói igények széles spektrumát igyekszik kielégíteni. Ez a vidékturizmuson keresztül jól megfigyelhető: noha vidéki desztinációk korábban is léteztek, az utóbbi évtizedekben a vidéki térbe irányuló és e tér adottságaihoz erősen kapcsolódó idegenforgalomnak számtalan, (falusi, mezőgazdasági turizmus, ökoturizmus, gasztroturizmus, kalandturizmus, filmturizmus) gyakran szűk rétegigényekre reflektáló ága jött létre (TZANELLI, R. 2004; HAVEN-TANG, C. – JONES, E. 2014).

A mezőgazdasági tevékenység (részben a turizmushoz is kapcsolódóan) a tömegáru termelésén túlmutató szerepekkel is gazdagodott, mint például az ökológiai gazdálkodás, szociális foglalkoztatás, értékes kultúrtájak vagy népi tradíciók fenntartása. Ezzel párhuzamosan kezdték felismerni és egyéb (nem mezőgazdasági és nem idegenforgalmi) gazdasági tevékenységekben is kihasználni a vidéki tér sajátos adottságait (CARBAS, I. 2014; EGEDY T. et al. 2015).

Mint említettem, a földhöz, és a mezőgazdasági termeléshez való viszony megváltozása nem feltétlenül jár együtt a felszínborítás drasztikus megváltozásával. Míg egyes kutatók a csökkenő mezőgazdasági jövedelmezőség miatt csak az Egyesült Királyságban 5 millió hektár mezőgazdasági termelésből való kivonódását prognosztizálták 2015-re (NORTH, J. 1990), az azóta eltelt évek a számottevő csökkenés ellenére sem igazolták az ilyen radikális előrejelzéseket (SWETNAM, R. D. 2007). Ez egyrészt betudható annak is, hogy a posztproduktivista átalakulás által előtérbe kerülő új vidékfunkciók jórészt a korábbi felszínhasználati formákat töltötték meg új tartalommal, másrészt a hazai és nemzetközi

szabályozási kereteknek, ösztönzőknek köszönhető. Az Egyesült Királyság esetében az 1947-es Város- és Vidékfejlesztési Törvény sikerrel korlátozta a városi szétterjedést (pl. 2014-2015 között létrejött lakcímeknek csak 5% volt termelésből kivont mezőgazdasági területre bejelentve). Az európai uniós agrártámogatási rendszer egyes elemei is a földek felhagyása ellen hatnak. Egy Európai Bizottság által támogatott 1986-87-ben készült felmérésben a megkérdezett Buckinghamshire-i gazdáknak csak 12,8%-a mondta, hogy a földhasználatában a nem mezőgazdasági tevékenység aránya növekedett. Ennek fele is pihentetési és erdősítési céllal lett kivonva, és csak a maradék 6% hagyta fel a művelést, hogy vadrezervátumot, sport- és szabadidő célú területet vagy épületeket létesítsen rajta (MURDOCH, J. – MARSDEN, T. 1996).

A vidék, mint kizárólagos agrártáj szemlélet meghaladásában kiemelkedő szerepet játszottak a vidéki térre irányuló új vándormozgalmi folyamatok is. A vidéki népesség agrártevékenységtől való elszakadása korántsem új dolog: a 20. századi mobilitási lehetőségei lehetővé tették a nagyvárosok körüli ingázóövek kialakulását, ezzel párhuzamosan a fejlett világban megindult a relatív dekoncentráció, a nagyvárosok körüli vidéki térségekben szuburbán lakóövezetek kialakulása. A városkörnyéki teret leszámítva a vidék azonban továbbra is csupán népességkibocsátóként kapcsolódott be a vándormozgalmi folyamatokba. Az 1970-es években azonban egy eddigiektől gyökeresen új térfolyamat vette kezdetét: a dezurbanizáció több nyugat-európai államban és az Egyesült Államokban szinte egyidőben jelent meg (KONTULY, T. 1998; MITHCHELL, C. J. A. 2004). A dezurbanizáció² a népesség abszolút dekoncentrációját jelenti, amely folyamat során a nagyvárosi agglomerációktól távol eső, periférikus vidéki térségekben is vándorlási többlet jelent meg (KULCSÁR J. L. – CURTIS, K. J. 2012; CHAMPION, T. 1998).

Ennek a migrációs trendfordulónak több oka is volt, egyik ezek közül a korábbi ipari agglomerációk válságba kerülése és az új területi munkamegosztás kialakulása. Új elem viszont, hogy a hagyományos munkaerőpiaci mozgatórugók mellett kiemelt szerepet kaptak a vidék iránti személyes preferenciák, a magasabb életminőség elérésének lehetőségei is (BOYLE, P. et al. 1998). Ezeket az új típusú motivációkat a jóléti migráció³ fogalma fogja össze.

A jóléti migráció alatt „a magasabb státuszú városi vagy szuburbán népesség olyan lakóhely-változtatását értjük, amelynek vidéki célterületei természeti környezetük, szabadtéri kikapcsolódási lehetőségeik, kulturális örökségük vagy vidéki hagyományaik révén a

² Az angol counterurbanisation kifejezés megfelelőjeként a magyar szakirodalomban is előfordul az ellenurbanizáció szó használata, de én a bevettebb dezurbanizáció kifejezést részesítem előnyben.

³ Hazánkban kevésbé bejárott terminus, az angol nyelvű szakirodalomban amenity migrationként szerepel.

korábbinál magasabb életminőséget képesek biztosítani a kiköltözőknek” (ABRAMS, J. B. et al. 2012, p. 270). A koncepció gyökerei Phillip E. Graves 1970-es évekbeli munkásságához köthetők (PARTRIDGE, M. D. 2010, GRAVES, P. E. 1979), de magát a fogalmat először Laurence Moss használta 1986-ban (MOSS, L. A. G. 1994). A jóléti urbanizáció célterületei között megtaláljuk a viszonylag érintetlen, de szemet és lelket gyönyörködtető természeti környezetű hegyvidékeket (MOSS, L. A. G. 2006; Alpok: BENDER, O. – KANITSCHIEDER, S. 2012; Sziklás hegység GOLDING, S. A. 2014), a vízparti területeket, de a jelentős kulturális örökséggel rendelkező településeket is (NOVOTNÁ, M. et al. 2013).

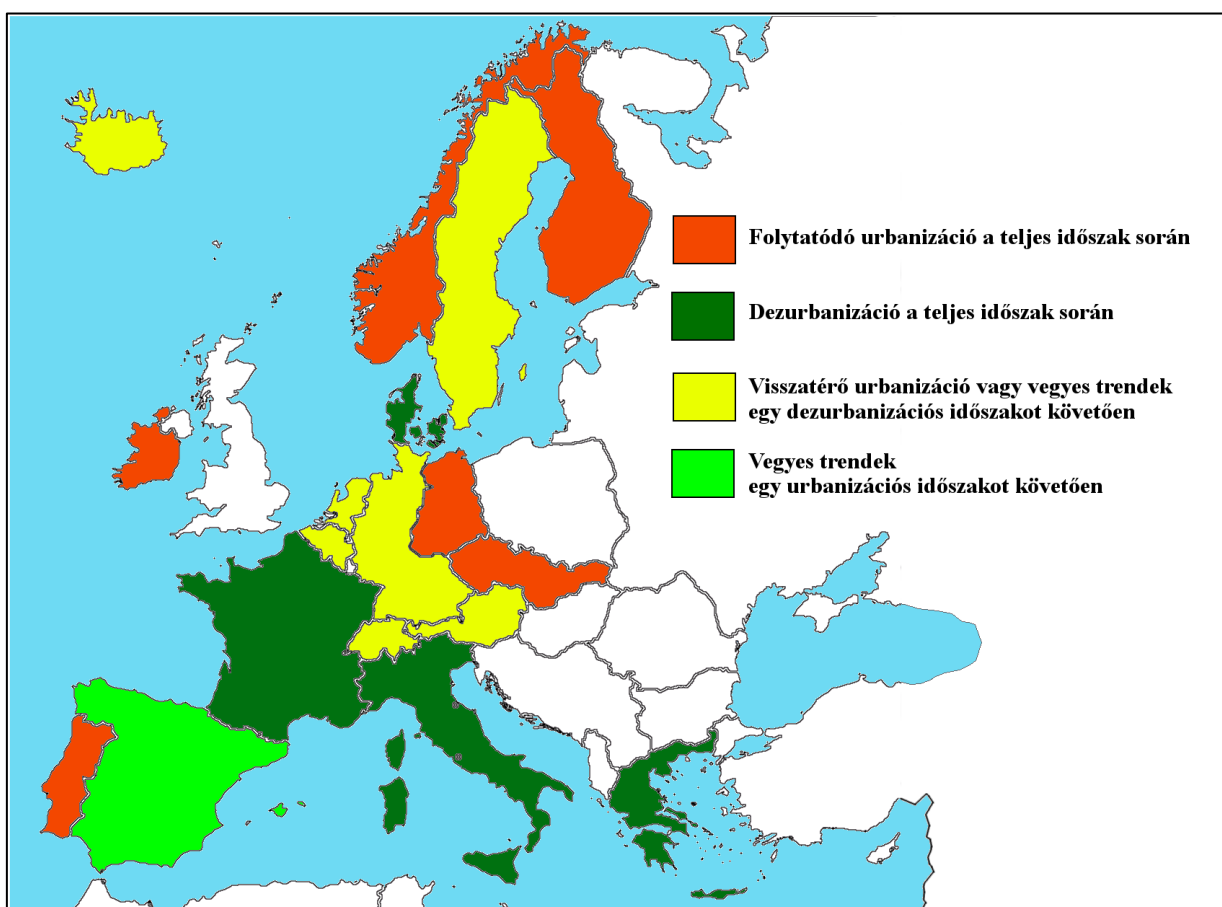
A jóléti migráció határokon, kontinenseken átnyúló jelenség (MATARRITA-CASCANTE, D. – STOCKS, G. 2013). Az Egyesült Államok lakosai például szívesen keresnek maguknak új otthonot különböző latin-amerikai országokban, mint pl. Costa Rica, Chile, Argentína (KLEPEIS, P. – LARIS, P. 2008, OTERO, A. et al. 2006). De az európai országok között is megfigyelhető hasonló délre – és kisebb intenzitással északra – irányuló jóléti migráció. A folyamatot célterületei miatt előszeretettel kapcsolják össze a turizmussal (BARTOŠ, M. et al. 2005), egyes kutatók kifejezetten turizmus-migrációként (ILLÉS S. – MICHALKÓ G. 2012), illetve rezidenciaturizmusként, élménymigrációként (JÁROSI K. 2007) utalnak rá. A két különböző típusú helyváltogatásnak kétségkívül van közös metszete (nyári lakok, téli lakok), ám az eltérő motivációk és a tartósság miatt mégsem lehet összemenni a kettőt.

A jóléti migrációban résztvevők között a korábbi vándormozgalmakhoz képest nagyobb arányban találjuk meg azokat, akik utolsó aktív éveikben, a gyerekek családból történő kirepülése után, vagy friss nyugdíjasként vágnak neki a költözésnek. Ezt a korosztályt egyes kutatók a „harmadik életszakaszukban járóknak” nevezik (GILLEARD, C. – HIGGS, P. 2002; VINCENT, J. A. et al. 2006). Bár a célterület választásukat nem munkaerőpiaci szempontok vezérlik, a rugalmas termeléssel együtt járó atipikus foglalkoztatási formák terjedése (pl. távmunka) is fontos szerepet játszott abban, hogy a gazdaságilag aktív népesség is be tudjon kapcsolódni ebbe a sajátos jóléti migrációba.

Bár a dezurbanizáció hatása valóban még az egészen félreeső vidékeken is érezhető, a tapasztalatok azt mutatják, hogy a benne részt vevők a célterületek megválasztása szempontjából jóval válogatosabbak a (elsősorban a városi központ elérhetőségét mérlegelő) szuburbanizációban érintetteknél. Így hiába jelentkezik az a nagyvárosi központokon kívül eső vidéki térben összességében vándorlási többlet, ezen tér egyes részeit továbbra is elvándorlás jellemezheti. Egyes angliai elemzések ráadásul rámutatnak arra, hogy a relatív dekoncentráció inkább egyfajta településhierarchia mentén lefelé történő mozgással valósult meg, semmint a hierarchiapiramis két végletét összekapcsoló folyamatként, amit Tony Champion dezurbanizációs lépcsősornak nevezett el (CHAMPION, T. 2001; 2005).

A dezurbanizáció megjelenése azonban nem hozta el a korábbi vándormozgalmi trendek eljelentéktelenedését. Thomas Kontuly metaanalízise alapján az 1970-es és 80-as évek dezurbanizációs folyamatait korántsem lehet egyetemesnek tekinteni (2. ábra). Számos országban a korábbi dekoncentrációt ismételten koncentráció váltja fel, vagy éppen vegyes trendek jellemzik az időszakot (KONTULY, T. 1998). Az abszolút koncentrációs, illetve relatív dekoncentrációs trendek folytatódása azonban nem jelenti azt, hogy e folyamatokban ne mutatkozhatna minőségi eltérés a korábbi időszakhoz képest. A városi megújulás keretében újra népszerű metropoliszközpontokba költözők társadalmi háttere és motivációi már nem feleltethetők meg az urbanizációs ciklus első szakaszában korábban résztvevőknek, és a folytatódó szuburbanizáció is a korábbinál sokkal differenciáltabb térszerkezetet hoz létre, immár diszperz városrégiók képződéséről, posztsuburbanizációról beszélhetünk (KESERŰ I. 2013).

2. ábra: az 1970-es és 80-as évek koncentrálódási és dekoncentrálódási folyamatai Európában



Forrás: saját szerkesztés Thomas Kontuly (1998) metaanalízise alapján

Természetesen a vidéki tér átalakulása nem mentes a konfliktusoktól, és korábban nem tapasztalt problémák jelentkezését vonja maga után. A mezőgazdasági (MOORE, A. 2014) és vadgazdálkodási konfliktusokat (BESTWICK, S. 2014) a szembenálló felek eltérő vidékpercepciói szítják fel. Ha a városi népesség beáramlása túl intenzív, az a vidéki tér dzsentrifikációjához és (a dzsentrifikálódó városi negyedekhez hasonlóan) lakhatási konfliktusokhoz vezethet, és kiszoríthatja az őslakosokat a felértékelődött területekről (SOMERVILLE, P. 2014; THOMPSON, C. – JOHNSON, T. – HANES, S. 2016). Az aktív koruk végén periférikus vidéki terekbe kiköltözők nagy száma másfajta problémákat is előrevetít: amikor ezek az emberek „negyedik életszakaszukba” lépnek (ami a fizikai állapot jelentős leromlásával, a mozgás, cselekvőképesség korlátozottá válásával jár együtt), a szolgáltatáshiányos vidéki térségekben fokozottan kiszolgáltatott és deprivált helyzetbe kerülhetnek (KEY, W. 2014). Erre jelent választ az a folyamat, hogy az idősök inkább az élhető, egyúttal szolgáltatásokkal is jól ellátott kisvárosokba tömörülnek (FERTNER, C. et al. 2015).

A változásokat az új keretek között újraszerveződött szabályozási környezet is követi, ám ez a folyamat sem mentes konfliktusoktól és időszakos visszalépésektől (MARSDEN T. 1992, 1999). A vidékfejlesztéssel kapcsolatban is fejlesztési paradigma-váltás következett be, a hangsúly a modernizációról a helyi erőforrásokat, potenciálokat kiaknázó fejlesztési modell, a place-based megközelítések felé tolódott el (WOODS, M. 2011; ZAUCHA, J. et al. 2013; LENNERT J. et al. 2015). A vidékfejlesztés új típusú gyakorlatai olyan sajátos következményekkel is jártak, mint a vidéki projektosztály megjelenése (KOVÁCH I. 2013).

Persze ezek a változások nem jelentik a régi struktúrák teljes felülírását. Marsden és kutatótársai a vidéki tér négy típusát különítették el aszerint, hogy az új vidékparadigma mennyire volt képes a régit felváltani (MARSDEN, T. et al. 1993; CSITE A. 1999; MURDOCH, J. et al. 2003):

- A **megőrzött vidéken** a vonzó vidéki természeti környezet adottságait kiélvező és azt változatlanul megőrizni kívánó középosztály fejlesztésellenes attitűdje dominál, áthatva a helyi politikát és a döntéshozatalt. Az ellenállás nem csak a nagy ipari, infrastrukturális beruházások esetében jelenik meg, hanem a változatos környezetet potenciálisan elszegényítő nagyüzemi monokulturás mezőgazdasággal szemben is. Ezzel szemben a megőrzött vidék jó bővülési lehetőségeket kínál a differenciált, új fogyasztói rétegeket kiszolgáló mezőgazdasági vállalkozásoknak, és a vendéglátó, rekreációs és egyéb szolgáltatások megtelepedésének.
- A **konfliktusokkal terhelt vidék** nem rendelkezik vonzó környezettel és a nagyvárosi vonzáskörzeteken is kívül esik. Itt a farmgazdaságok meg tudták őrizni korábbi

gazdasági és politikai szerepüket. A konfliktusokkal terhelt vidéken nincs számottevő ellenállás a produktivista mezőgazdasági tevékenységgel szemben, ugyanakkor a differenciáltabb tevékenységek felé nyitásra is szűkebbek a lehetőségek. E vidéki tér társadalma nyitottabb a megőrzött vidék középosztálya által elutasított fejlesztésekre.

- A **paternalista vidéken** a földbirtokok néhány nagybirtokos kezében koncentrálódnak. A birtokos elit, látva a mezőgazdaság csökkenő jövedelmezőségét, nem zárkózik el a tevékenysége differenciálásától – pl. golfpálya kialakítása, nincs jelentős igény a külső fejlesztési forrásokra. A birtokos elit társadalmi felelősségtudata egyelőre még tovább élte egyfajta gyámkodó szociális ellátási rendszert, ám a pénzügyi realitások ezeket már erőteljesen kikezdték.
- A **függésbe került vidéket** nem érte el a társadalmi átalakulás, nincs jele a dezurbanizációnak. Társadalma erősen függ a szociális célokat is szolgáló központi agrártámogatásoktól és vidékfejlesztési intézkedésektől. Ez erősen ambivalens viszonyt teremt, ami a függőséggel szembeni ellenérzésekben, egyúttal a beérkező források keveslésében nyilvánul meg. A gazdasági differenciálódás lehetőségei szűkek és a külső forrásoktól függenek. A helyi társadalom beletörődően befogadja a környezetromboló (pl. jelentős erdőirtással járó) beruházásokat is, amelyekkel szemben a legerősebb tiltakozás gyakran a függésbe került vidéken kívülről érkezik.

A jelenkori vidéki tér erőteljes differenciálódását mások is felismerték, Peter Somerville és szerzőtársai szerint például a vidék az ellentmondásos strukturális koherencia állapota felé halad (SOMERVILLE, P. et al. 2014). A jelenkori vidéki térfolyamatokat sikeresen összefogó elméleti keretrendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy ezeket az ellentmondásokat egységesen kezelje, különben az átalakuló vidéki térnek csak bizonyos aspektusaira lesz adaptálható (pl. kultúragazdaság: RAY, C. 2013). A kérdés az, hogy a vidéki újrastrukturálódás fogalma megfelel-e ezeknek a kívánalmaknak?

2.2. Vidéki újrastrukturálódás: egységes elméleti keretrendszer vagy kaotikus ernyőkoncepció?

A vidéki újrastrukturálódás koncepciójának magyarországi meghonosítása Kovách Imréhez köthető (KOVÁCH I. 2010, 2012)⁴. A fogalmat az új politikai gazdaságtan hívta életre. A vidéki újrastrukturálódás az e témát művelők használatában már kezdetektől úgymond

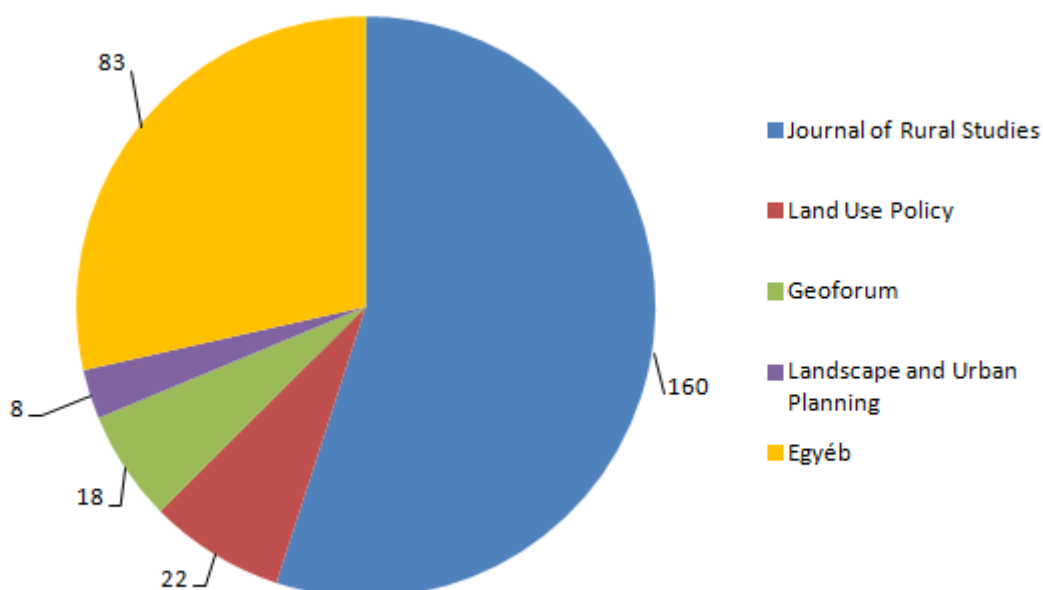
⁴ Kovách Imre a vidéki átrendeződést használta a „rural restructuring” fogalom magyar megfelelőjeként, de én az alább részletezett okok miatt az angol eredetihez közelebb álló újrastrukturálódás szót helyénvalóbbnak ítélttem meg a visegrádi országok vonatkozásában, ezért ezt fogom alkalmazni

keretfogalomként jelenik meg (MARSDEN, T. et al. 1990), amibe az agrártermelés átszerveződésétől (WHATMORE, S. et al. 1990) a vidéki gazdaság és társadalom átszerveződéséig, a társadalmi nemek változó helyzetén át (GARCIA-RAMON, M. D. et al. 1993) számos térfolyamat beleértendő. Egyes kutatók természetesen megpróbálták egy ennél koherensebb fogalmi keretet is alkotni: Cloke és Goodwin (1992) például a vidéki újrastrukturálódás vizsgálatának három dimenzióját különítették el:

- a gazdasági újrastrukturálódás elemei
- társadalmi, szociokulturális átalakulás
- az állam változó szabályozó szerepe

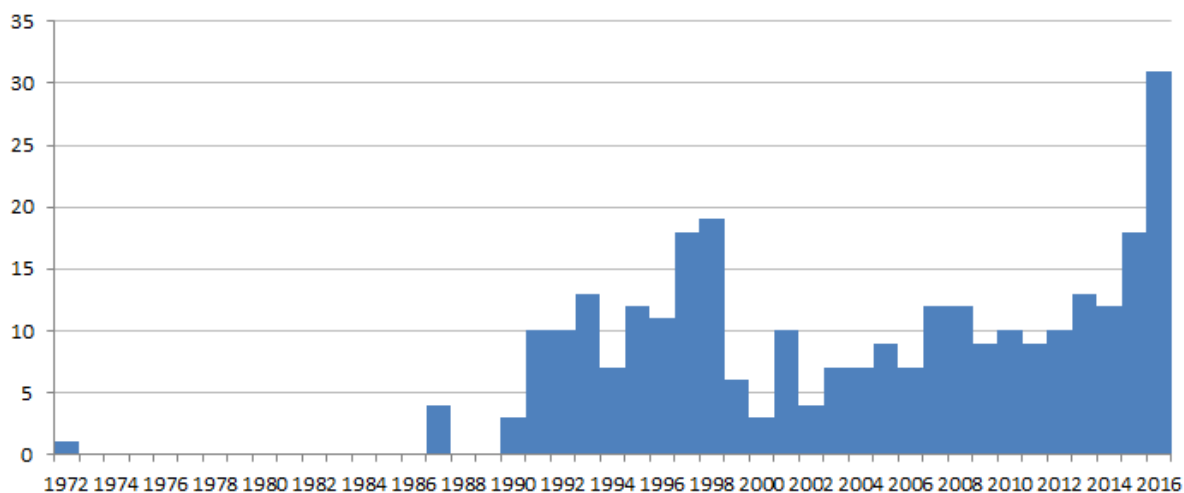
A fogalom használata, annak ellenére, hogy több évtizede jelen van a szakirodalomban, viszonylag korlátozott maradt: a ScienceDirect publikációs adatbázis a „rural restructuring” kulcsszóra keresés után összesen 297 tételt ad eredményül (ez a 2016 október végi állapotot tükrözi). Összehasonlításképpen: a rural keresőszó több mint 329 ezer találatot eredményez. Ennek egyik oka lehet, hogy a kapcsolódó tudományos munkák többsége egyetlen folyóirathoz (Journal of Rural Studies) köthető (3. ábra), a fogalom nem tudott más, s olyan tudományterületeken meggyökeresedni (pl. gazdaságtudományok) amelyeknek egyébként vannak vidéki térrel kapcsolatos kutatási témái.

3. ábra: Találatok a „rural restructuring” keresőszóra a ScienceDirect adatbázisában, a publikálás helye szerint



Forrás: ScienceDirect adatbázis alapján saját szerkesztés

4. ábra: Találatok a „rural restructuring” keresőszóra a ScienceDirect adatbázisában, a publikálás ideje szerint



Forrás: ScienceDirect adatbázis alapján saját szerkesztés

Az adatbázisban szereplő legkorábbi említés Hugh Clout már említett Rural Geography című könyvéhez köthető (1972). Ezt követően a témáról szóló publikációknak két csúcsa figyelhető meg az 1990-es években és a jelenkorban (4. ábra). Míg az első felfutás a témában megalapozó műveket írt kutatók (többek között Terry Marsden és Phillip Lowe) aktív munkásságához köthető, addig a második csúcs a nem nyugat-európai/angolszász kultúrkörből érkező (döntően kínai) publikációk felfutásának köszönhető. A ScienceDirect adatbázisban fellelhető témához kötődő publikációk jó része a vidéki újrastrukturálódást egy magától értetődő és széleskörűen elfogadott tényként kezeli: nem kísérli meg a kifejezés fogalmi és tartalmi kereteinek pontos tisztázását, megelégszik azzal, hogy vizsgálatát a vidéki újrastrukturálódás felelőlegességével egy tágabb értelmezési keretbe ágyazhassa. Ez korántsem kirívó annak a fényében, hogy a témának könyvet szentelő kutatók sem kísérlik meg a fogalom mély és átfogó értelmezését, csupán kiragadott folyamatokat mutatnak be (TORRES, M. R. – MOMSEN, J. H. 2011). Természetesen ez alól vannak kivételek is, így a szaporodó kínai publikációk között is van, amelyik nagy vonalakban fel is vázolja azt az átfogó keretet, amibe a munkáját behelyezi (SONG W. et al. 2016; WANG C. et al. 2016). Ennek alapján például a kínai vidéki újrastrukturálódás összefonódó alkotóelemei: az átrendeződő térhasználat, az ipar átformálódása és az adminisztratív újrendeződés, valamint a szántóföldi gabonatermelés visszaszorulása miatti konfliktusok. Ezek összességében (legalábbis felületes) hasonlóságot mutatnak a nyugat-európai tapasztalatokkal.

A vidéki újrastrukturálódás fogalmának laza kezelése másoknak is szemet szúrt. Keith Hoggart és Angel Paniagua amellet érvelnek, hogy az újrastrukturálódás kifejezés használata

csak akkor indokolt – például a változás helyett – ha az átalakulás nem folyamatos, hanem a két állapotot egy drasztikus töréspont választja el egymástól. Tanulmányukban arra jutottak, hogy ez a töréspont pont a fogalom bölcsőjének számító Anglia esetében hiányzik (HOGGART, K. – PANIAGUA, A. 2001). Arra Woods (2005) is felhívja figyelmet, hogy a dinamikus változó jelen és a stabil múlt szembeállítása tévedés. Ő viszont az újrastrukturálódás kifejezést helyénvalónak tartja: szerinte a jelenlegi változást a múltbeliektől annak sebessége és tartóssága, valamint univerzálissága és a különböző folyamatok szoros összekapcsolódása különbözteti meg. Feltehető kérdésként az is, hogy beszélhetünk-e külön vidéki újrastrukturálódásról, vagy csak a kapitalista gazdaságok általános újrastrukturálódásának vidéki vetületéről? Egyesek, így például Philo a vidék sajátos tulajdonságaiból kiindulva az önállóan értelmezendő vidéki újrastrukturálódás léte mellett érvelnek (PHILO, C. 1992) Kutatási tapasztalataim alapján én is ez utóbbi megközelítést részesítem előnyben.

Véleményem szerint bár a vidéki újrastrukturálódás teljesen szilárd elméleti keretként talán nem állja meg a helyét, a fogalomnak a kritikák ellenére van legitimitása a nyugat-európai/angolszász térfolyamatok leírásában. A felhozott kritikai példák alapján elképzelhető, hogy valóban csak a jelen változásainak túlértékelése miatt érzik a fejlett világ kutatói a folyamatokat a korábbinál sokkal drasztikusabbnak. Ám az egymással párhuzamosan erőre kapó, különböző vidéki átalakulási folyamatok összekapcsolódása – legyen az lazább, vagy szorosabb – kétségtelen. Ezen folyamatok azonban – bár közös hajtóerők állnak mögöttük – gyakran ellentétes előjelűek, és mozaikos térszerkezet eredményeznek. Épp ezért lehet praktikus egy ilyen semleges – s akár többféleképpen is helyesen értelmezhető – fogalom használata. A vidéki újrastrukturálódás koncepciójának alkalmazása a viseigrádi országokra hasonló megfontolások miatt lehet hasznos. Láthattuk, hogy a fogalom adaptálására nem első világbeli kultúrrégiókban, térségekben is tettek kísérleteket, így az jó fogódzót nyújthat a kutatás tárgyának tágabb – nemzetközi – tudományos kontextusba helyezéséhez. A kiinduló hipotézisemnek megfelelően azonban a térségben zajló újrastrukturálódás várhatóan csak egyes elemeiben feleltethető meg a nyugat-európai értelemben vett és ekként magyarázott folyamatoknak. Épp ezért lehet praktikus ennek a fogalomnak a használata jelen kutatás esetében, amikor ki szeretnénk emelni a vidéki átalakulás azon főbb trendjeit, amelyek a nyugat-európai tapasztalattal rokoníthatók, de közben rá kívánunk mutatni az egyedi térfolyamatokra is.

3. Módszertani áttekintés

E fejezetben a felhasznált adatbázisokról, vizsgálati módszerekről és alkalmazott tércategóriákról nyújtok áttekintést. Azonban mielőtt ebbe belekezdnek, röviden összefoglalom a visegrádi országok közigazgatási rendszerének főbb vonásait. Ez elengedhetetlen ugyanis ahhoz, hogy átlássuk az egységes adatbázis összeállításának kihívásait és korlátait, valamint egyes elemzési tércategóriák lehatárolásának gyakorlati nehézségeit.

3.1. Az elemzés területi szintje – a visegrádi országok adminisztratív beosztásának és településállományának néhány földrajzi jellemzője

Az európai statisztikai rendszereknek való megfelelés miatt a visegrádi országcsoporthoz tartozó egyes tagjainak közigazgatási beosztása mára formálisan igen hasonlóvá vált egymáshoz, de funkcionalitásában jelentős eltéréseket mutatnak. Bár a kutatás elemi egységeit a visegrádi országok LAU 2-es szintű közigazgatási egységei adták, és a közigazgatási egységekhez kapcsolt adatok döntő többsége (kivétel pl. munkanélküliség) is erre a területi szintre vonatkozik, mégis érdemes áttekinteni az egyes országok közigazgatási beosztásának eltéréseit. Látni fogjuk ugyanis, hogy ezek az eltérések komoly hatással vannak az egyes országok térfolyamatainak elemezhetőségére, geográfiai mintázatára (pl. migráció).

1. táblázat: A visegrádi országok közigazgatási egységei és településállományának jogállás szerinti megoszlása 2011

	Lengyelország		Csehország		Szlovákia		Magyarország	
NUTS 2	vajdaság (województwo)	16	oblast	8	oblast	4	tervezési–statisztikai régió	7
NUTS 3	podregion	72	kraj	14	kraj	8	megye (+ Bp.)	20
LAU 1	powiat	369	okres	77	okres	72	kistérség	175
LAU 2	gmina	2479	obec	6253	obec	2890	település	3152
	városi gmina	306	törvényhatósági jogú város	26	város	138	megyei jogú város (+ Bp.)	24
	város-vidék gmina	602	mezőváros	212	község	2752	város	304
	vidéki gmina	1571	község	5439			község	2824

Forrás: az egyes országok statisztikai adatközlései (Izd. módszertani fejezet)

Az 1. táblázat adatai az elemzés során felhasznált demográfiai adatsor záróévére vonatkoznak (lásd később). Egyes különleges települések (pl. fővárosok, Kassa) kerületi

önkormányzatai önálló LAU 2-es vagy akár LAU 1-es egységeket alkotnak, ezek azonban összevontan jelennek meg az a táblázatban.

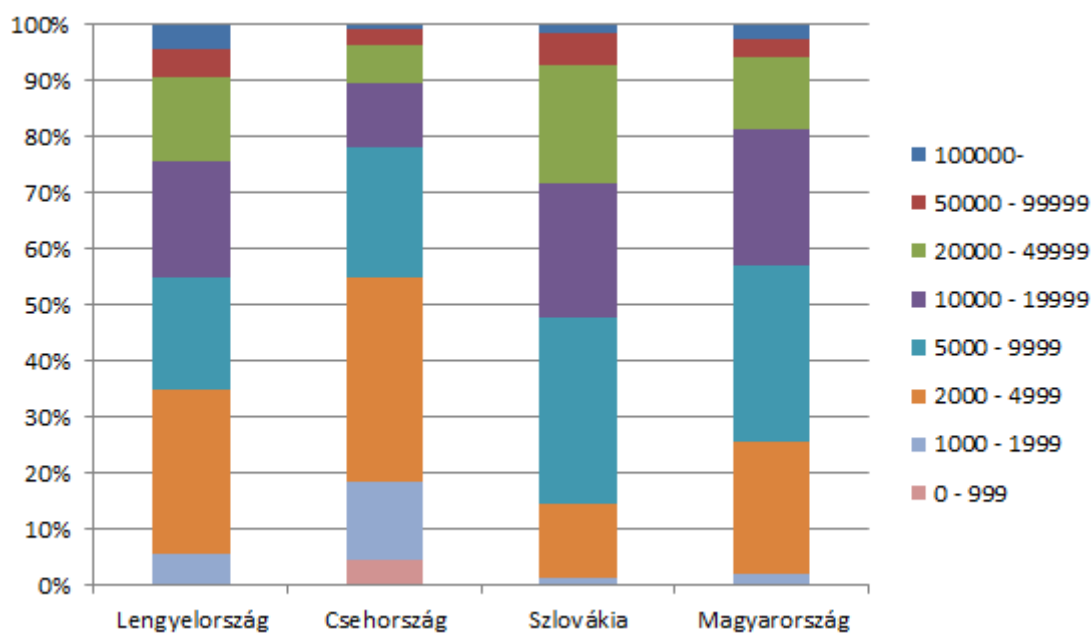
A NUTS 2-es régiókat minden országban az európai uniós csatlakozásra felkészülés részeként és a tagországgá válás folyamatában hozták létre, de míg három országban csupán statisztikai szerepet töltenek be, Lengyelországban valódi regionalizáció ment végbe (bár hazánkban is voltak törekvések erre). A nem pusztán a korábbi közigazgatási egységek összevonásával megalkotott lengyel régiók erősen támaszkodtak az ország regionalizmusának történelmi gyökereire, amelyek így széleskörű önkormányzattal és választott parlamenttel is rendelkeznek. Ezzel szemben a NUTS 3 szint Lengyelországban tölt be csupán statisztikai szerepet, míg Magyarországon a megye a középszintű közigazgatás „ezredéves alapköve, Szent István hagyatéka” (bár mai szerepkörét tekintve közigazgatási értelemben minimális a jelentősége), valamint a cseh és szlovák krajok is rendelkeznek bizonyos fokú történelmi előzményekkel. A mikrotérési szint fontosságát az összes résztvevő országban felismerték, a LAU 1-es szint azonban Magyarországon igen instabil mind formájában, mind funkciójában. A 2011-es népszámlálás időpontjában létező kistérségeket azóta már felváltotta a járási rendszer.

A LAU 2-es települési önkormányzatok számában két végletet figyelhetünk meg: míg Csehország 79 ezer négyzetkilométerén több mint 6000 település osztozik, addig Lengyelország 313 ezer négyzetkilométerén kevesebb, mint 2500. Ez Lengyelország – a másik három országtól gyökeresen eltérő - helyi önkormányzati rendszerének köszönhető. A lengyel gminarendszer, amit 1972-ben hoztak létre az akkor létező és kisebb gromadák összevonásával – a szerb, román, finn, svéd stb. gyakorlathoz hasonlóan – körzetesített, az esetek többségében számos, földrajzi szempontból önállóan tekinthető település egység alkot egy önkormányzatot. A lengyel települési önkormányzatoknak három típusa van. A városi gminák csak a nagyobb méretű városokat foglalják magukba, míg a vidéki gminák a fent említett összevonással jöttek létre. Figyelemre méltó átmenetként egy város-vidék gmina jogállás is megjelenik – ezek általában kisebb méretű városi központok köré szerveződnek, amelyek közigazgatásilag nem különülnek el ugyan, azonban az alapvető statisztikai adatok a városi és vidéki térrész esetében külön is közlésre kerülnek. Csehország esetében viszont a települési önkormányzati rendszer sokkal jobban követi az eredeti elaprózott településállományt. A törvényhatósági jogú városok a magyar megyei jogú városokhoz hasonlóan kiemelt kategóriát képeznek a városokon belül, míg a mezővárosok kivétel nélkül 1-2 ezer fős kis települések, inkább a magyar nagyközségekhez hasonlóan azokon belül képeznek egy (történelmi okokból) kiemelt kategóriát.

A kutatás elemzési egységeinek kialakításához ezeket a LAU 2-es (helyi önkormányzati) egységeket használtam fel, két kitételrel. Azon már említett pár kiemelt nagyvárosi települést, amelyek kerületei külön LAU 2-es egységet alkotnak, egy elemzési egységként kezelem. Továbbá a lengyelországi város-vidék gminák esetében – kihasználva, hogy esetükben elérhetőek a statisztikai adatok – a városi és vidéki egységeket külön kezelem. A város-vidék gminák esetében tehát a helyi önkormányzati szint alatt végzem el az elemzést, ami nagyban növeli Lengyelország vidéki változásainak összehasonlíthatóságát a többi visegrádi országgal.

Itt helyénvaló talán megemlíteni, hogy az értekezés gördülékeny megfogalmazása érdekében kénytelen vagyok némi szóhasználatbeli felületességgel élni, és az elemzési egységeimre LAU 2-es egységekként utalni, holott, mint láttuk, ez nem pontosan fedi a valóságot. Ugyanez igaz a település szó használatára. A mendöli definíciótól (MENDÖL T. 1963) elindulva a településnek is számtalan fogalmi meghatározása létezik – a vidékhez hasonlóan. Ezek többé-kevésbé egybeeshetnek ugyan az egyes országok helyi önkormányzati rendszerével, azonban a négy országon belül mutatkozó különbségek miatt valószínűleg nem találni olyan definíciót, ami a visegrádi országok LAU 2-es egységeire egyöntetűen ráillene. Hogy kutatásom elemi egységeire mégis településként utalok, az tehát gyakorlati szükségszerűségből következik.

5. ábra: A városállomány megoszlása méretkategóriák szerint az egyes visegrádi országokban



*Lengyelország esetében a város-vidék gminák városi részét is beszámítva

Forrás: az egyes országok statisztikai adatközlései

A közigazgatási rendszerek vidék lehatárolása szempontjából fontos különbsége, hogy az egyes országokban a városi jogállás tartalma igen eltérő (5. ábra). Míg Szlovákiában a városok kevesebb, mint 20%-a marad alatta az 5000 fős népességnek, addig ez az arány Csehországban több, mint 50%. Csehországban számos történelmi okból városi rangú, de igen csekély lélekszámú települést is találunk. A legkirívóbb példa az egykori ónbányászváros Přebuz (FILIPPI, M. 2004), ahol 2013 év elején csupán 72 fő élt.

Az egyes országok városállománya nem csak összetételében, hanem a bővülésük dinamikájában is eltér. Míg Szlovákia városállománya a rendszerváltás óta eltelt időben viszonylag stabilnak volt mondható (a várossá nyilvánítás egyik feltétele, hogy a település lakónépessége már meghaladja az említett 5000 főt), addig Magyarországon gyors ütemű, a politikai befolyásolás lehetőségét is magában hordozó (SZEPESI G. 2008) „adminisztratív urbanizáció” zajlott, amit több szakértő a városállomány mesterséges felduzzasztásának tart (TÓTH J. 2008), és mások is a városi cím kiüresedésére, csupán szimbolikus jelentőségűvé válására hívják fel a figyelmet (CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. 2008). Ezeket az új városokat szokták címzetes, vagy ceremoniális városoknak is nevezni (BELUSZKY P. 2008)

3.2. A felhasznált adatok és kutatási módszerek bemutatása

Vizsgálataimat adatigény és módszertan szempontjából két fő részre lehet bontani: a földhasználati változások, illetve a vándormozgalmi trendek elemzésére.

A földhasználati adatok forrása a Corine Land Cover adatbázis volt, ami az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) koordinálásával már több mint 30 éves múltra tekinthet vissza. A visegrádi országokra jelenleg az 1990-es, 2000-es, 2006-os és 2012-es évekre érhetők el térképek. A megjelölt évek csak névleges időpontok, az adatfelvétel ideje akár évekkel is eltérhet – ez különösen az 1990-es, a rendszerváltás referenciaévének tekinthető adatbázisára igaz. A térképek elérhetők vektoros és raszteres állományként is, én a 100*100 méteres cellaméretű rasztertérképeket használtam fel a Terrset Land Change Modeller szoftverrel való kompatibilitás eléréséhez.

Európai szinten 44 kategóriát különítenek el, amiből a visegrádi országokban 34 található meg. Ekkora számosság mellett a főbb változások trendjei, a leglényegesebb térfolyamatok már nehezen ragadhatók meg, ezért a földhasználati változások elemzése során legtöbbször az alábbi módon összevont elemzési kategóriákat használtam (2. táblázat).⁵

⁵ A földhasználat-változás alakulásán kívül a vándormozgalmi folyamatok vizsgálatánál is felhasználtam földhasználati mutatókat. Ott némiképp egyszerűsítve a fenti elemzési kategóriákon, mezőgazdasági területnek tekintettem minden 2-es főkategóriába tartozó területet, erdőnek pedig csak a 311-312-313 kategóriákat.

2. táblázat: Az eredeti Corine Land Cover kategóriák, és a földhasználat-változás elemzése során a dolgozatban használt összevont kategóriák

No.	Eredeti kategóriák	Összevont kategóriák
1.1.1.	Összefüggő település szerkezet	Mesterséges felszínek
1.1.2.	Nem összefüggő település szerkezet	
1.2.1.	Ipari vagy kereskedelmi területek	
1.2.2.	Út- és vasúthálózatok és csatlakozó területek	
1.2.3.	Kikötők	
1.2.4.	Repülőterek	
1.3.1.	Nyersanyag kitermelés	
1.3.2.	Lerakóhelyek (meddőhányók)	
1.3.3.	Építési munkahelyek	
1.4.1.	Városi zöldterületek	
1.4.2.	Sport-, szabadidő- és üdülő területek	
2.1.1.	Nem-öntözött szántóföldek	
2.1.2.	<i>Állandóan öntözött területek</i>	
2.1.3.	Rizs földek	
2.2.1.	Szőlők	Szőlők és gyümölcsösök
2.2.2.	Gyümölcsösök, bogyósok	
2.2.3.	<i>Olajfa-ültetvények</i>	
2.3.1.	Rét/legelő	Gyepterületek
3.2.1.	Természetes gyepek, természetközeli rétek	
2.4.1.	<i>Egynyári kultúrák állandó kult. vegyesen</i>	Komplex mezőgazdasági területek
2.4.2.	Komplex művelési szerkezet	
2.4.3.	Mezőgazdasági területek, term. formációkkal	
2.4.4.	<i>Mezőgazdasági – erdészeti területek</i>	
3.1.1.	Lomblevelű erdők	Erdőterületek
3.1.2.	Tülevelű erdők	
3.1.3.	Vegyes erdők	
3.2.4.	Átmeneti erdős-cserjés területek	
3.2.2.	Törpecserjés, cserjés területek, fenyérek	Vízjárta és egyéb természetes felszínek
3.2.3.	<i>Keménylevelű (Sclerophyl) növényzet</i>	
3.3.1.	Homokos tengerpartok, dűnék, homok	
3.3.2.	Csupasz sziklák	
3.3.3.	Ritkás növényzet	
3.3.4.	Leégett területek	
3.3.5.	<i>Gleccserek, örök hó</i>	
4.1.1.	Szárazföldi mocsarak	
4.1.2.	Tőzeglápok	
4.2.1.	<i>Tengermelléki mocsarak</i>	
4.2.2.	<i>Sólepárlók</i>	
4.2.3.	<i>Az ár-apály által érintett területek</i>	
5.1.1.	Folyóvizek, vízi utak	Vízfelületek
5.1.2.	Állóvizek	
5.2.1.	Tengerparti lagúnák	
5.2.2.	<i>Folyótorkolatok</i>	
5.2.3.	Tenger és óceán	

Forrás: saját szerkesztés

Ezek egy része a Corine eredeti kategóriabeosztásain alapul (pl. a 111-142 alkategóriák eredetileg is a mesterséges felszínnek főkategóriájába tartoznak), egyes kategóriák kis kiterjedésük miatt kerültek egy kategóriába (vízjárta és egyéb természetes felszínnek), míg egyes esetekben a kategóriák közötti nagymértékű kölcsönös oda-visszaátalakulás indokolta az összevonást (pl. átmeneti erdős-cserjés területek és egyéb erdős területek).

Az elemzéshez ArcGIS programot és egy, a földhasználati változások modellezésére és előrejelzésére használható célszoftvert, a Terrset Land Change Modeller-t használtam fel. Az ArcGIS szoftvert alkalmaztam arra, hogy a felszínborítás alakulását – a raszteres alapállományból kiindulva – a visegrádi országok LAU 2-es egységek szintjén is interpretálhassam.

A ClarkLabs által kifejlesztett Terrset Land Change Modeller egy olyan kutatást és döntéstámogatást segítő alkalmazás, amelyet elsődlegesen a földhasználati változások modellezésére és annak jövőbeli átalakulása előrejelzésére lehet felhasználni. A program a betáplált kiindulási és végállapot térképek, és a szintén raszteres térképállományként feltöltött potenciális magyarázó-változók segítségével meg tudja határozni, hogy elsősorban mely tényezők voltak befolyással az átalakulás területi mintázatára (26. ábra). A program továbbá a végbement változások és a magyarázó változók segítségével átalakulási-potenciáltérképeket is létrehoz (27. ábra), ami megmutatja, hogy a térképek és változók számszerűsített összefüggéseinek alapján mekkora a valószínűsége annak, hogy az adott helyen egy bizonyos felszínborítási kategória egy másik kategóriává alakuljon át.

A magyarázó változók modellezéséhez és a potenciáltérképek készítéséhez a Land Change Modellerben három algoritmus áll rendelkezésre: lineáris regressziószámítás, a SimWeight módszer használata, valamint a Multilayer Perceptron neurális hálók használata. A SimWeight egy példányalapú gépi tanulási algoritmus, ami k-legközelebbi szomszédság elvén alapuló osztályozás logikáját követi (SANGERMANO, F. et al. 2010). A Multilayer Perceptron (MLP) módszer neurális hálókat használ. Agyunk működési elvéhez hasonlóan a neuron itt egyféle önálló információfeldolgozó egységnek tekinthető, ami a bemeneti adatok alapján különböző outputokat állít elő. Az MLP módszerben ezek a neuronok nem csak hálózatba rendeződnek, hanem rétegzettek is (FAZEKAS I. 2013). A módszer gyakorlati hasznosíthatóságáról egy, a magyarországi földhasználat-változás előrejelzését elvégző kutatás során szereztünk tapasztalatokat (FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2015). Jelen kutatásban az egyes változók magyarázó erejének megállapításához a SimWeight módszert használtam fel, míg a földhasználati átalakulások potenciáltérképének létrehozásához az MLP neurális hálót vettem igénybe. E két módszer sokat segít a földhasználat-változást befolyásoló tényezők

feltárásában, az átalakulások területiségének pontosabb ábrázolásában, és a jövőre vonatkozóan is lehetőséget ad előrejelzések készítésére.

Az ötödik fejezetben végrehajtott összeurópai kiegészítő földhasználati vizsgálathoz is a korábban részletezett elvek szerint vontam össze az eredeti CLC kategóriákat elemzési kategóriákká (2. táblázat), immár kiegészítve azt a visegrádi országokban nem megtalálható 10 kategóriával is (a táblázatban dőlt betűvel szedve). Itt az elemzéshez, a hasonló földhasználat-változási trendeket mutató országcsoportok kialakításához az SPSS program felhasználásával klaszteranalízist végeztem el (az analízis pontos végrehajtását az ötödik fejezetben részletezem).

A vándormozgalmi trendek tervezett vizsgálatához szükséges egységes demográfiai adatbázis létrehozása a visegrádi országok településeire nagy kihívásnak bizonyult. Noha a népesség számának alakulása, a népmozgalmi és vándormozgalmi mutatók minden országban a legalapvetőbb statisztikai adatok közé tartoznak, a rendszerváltás utáni időszakot felölelő, egységesen elemezhető településszintű adatbázis összeállításához így is több kompromisszumra kényszerültem:

- Eltérő jellegű adatforrások:

Az elsődleges, nyers adatok forrásai az egyes országok statisztikai hivatalai (Központi Statisztikai Hivatal, Główny Urząd Statystyczny (PL), Český Statistický Úřad (CZ) Štatistický úrad (SK)) (6. ábra). Magyarország esetében a népszámlálások adataira támaszkodtam, ami az éves adatközlésnél pontosabban rögzíti a vándormozgalmi folyamatokat. Bár a népszámlálási adatok előnyben részesítése a többi országnál is indokolt lehetne, megfelelő adatok híján máshol az éves, idősoros adatokat használtam fel (kivétel a lengyel települések 2011-re vonatkozó népessége, lásd 3. táblázat).

3. táblázat: A felhasznált népességadatok forrásai és jellemzői

	Kiindulási népesség (I. évtized)	Kiindulási népesség (II. évtized)	Záró népesség
Magyarország	1990.01.01.	2001.02.01.	2011.10.01.
	KSH Népszáml.	KSH Népszáml.	KSH Népszáml.
Lengyelország	1996.01.01.	2001.01.01.	2011.03.31.
	GUS éves	GUS éves	GUS népszáml.
Csehország	1990.01.01.	2001.01.01.	2012.01.01.
	ČSÚ éves	ČSÚ éves	ČSÚ éves
Szlovákia	1996.01.01.	2001.01.01.	2012.01.01.
	ŠÚ éves	ŠÚ éves	ŠÚ éves

- Az adatsorok különböző időtartama:

Sajnos egyes országokra vonatkozóan nem tudtam a rendszerváltás kezdetétől teljes értékű településsoros adatokhoz hozzájutni⁶. Az adatok harmonizálását tovább nehezítette, hogy Magyarország esetében a 2001-es és 2011-es népszámlások eszmei időpontja nem év elejére esett. A fenti okok miatt az egyes országok vándormozgalmára vonatkozó adatsorok eltérő hosszúságú időtartamot fognak át (4. táblázat). Ennek áthidalására, és az összehasonlíthatóság biztosítására az egyes időszakokon belüli évi átlagos értékeket vettem figyelembe, ami értelemszerűen tompította a fenti eltérésekből adódó problémákat.

4. táblázat: A felhasznált vándormozgalmi adatok forrásai és jellemzői

	Vándorlási egyenleg (I. évtized)	Vándorlási egyenleg (II. évtized)
Magyarország	1990.01.01.-2001.01.31.	2001.02.01.-2011.10.01.
	KSH Népszámlálás	KSH Népszámlálás
Lengyelország	1995.01.01.- 2000.12.31.	2001.01.01. – 2012.12.31.
	GUS éves adatközlés	GUS éves
Csehország	1990.01.01.-2000.12.31.	2001.01.01. – 2012.12.31.
	ČSÚ éves	ČSÚ éves
Szlovákia	1996.01.01. – 2000.12.31.	2001.01.01. – 2012.12.31.
	ŠÚ éves	ŠÚ éves

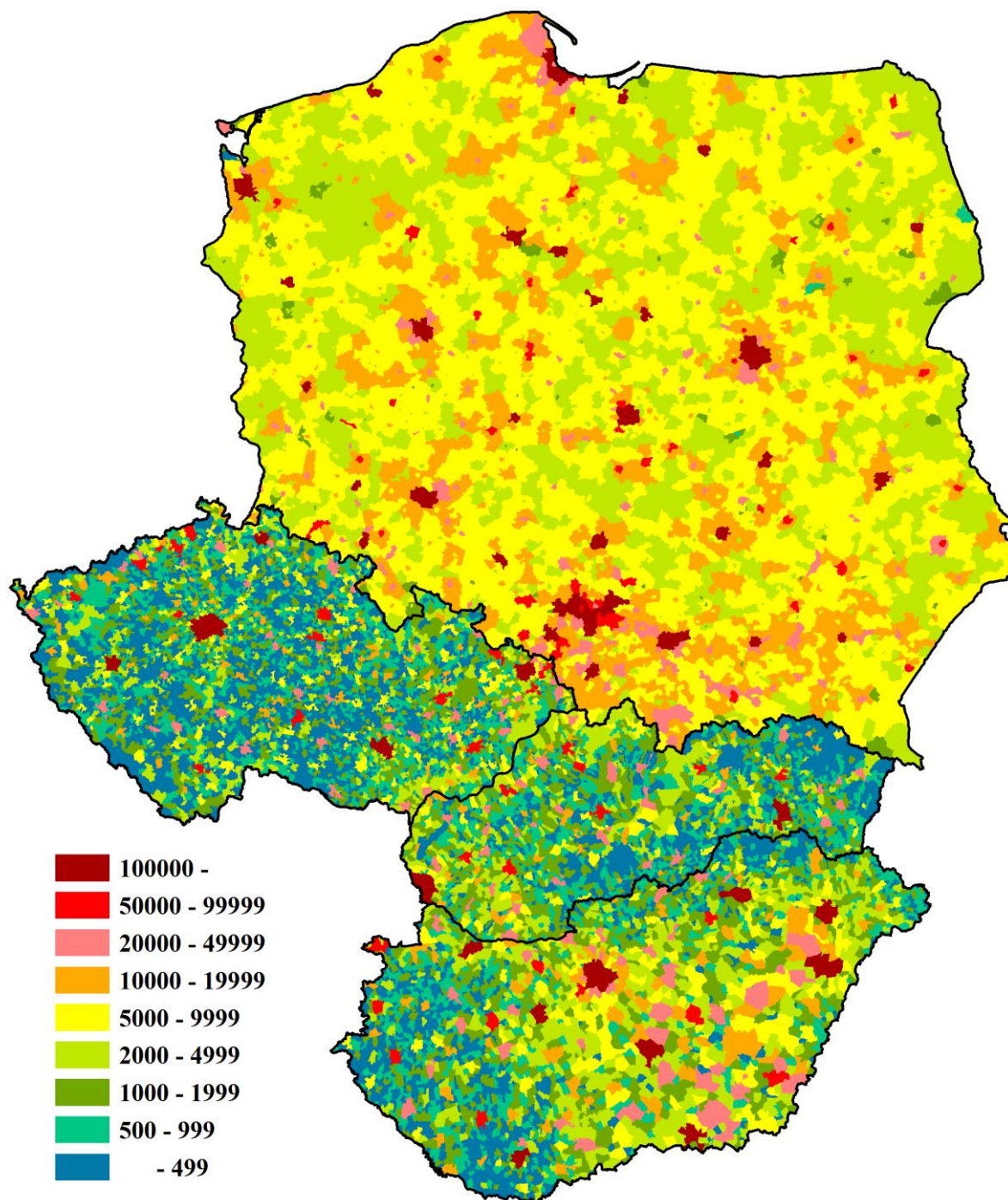
Az értekezés gördülékenyebb megfogalmazhatósága érdekében ezen esetekben is szóhasználatbeli kompromisszumokra törekedtem. Ha az országcsoport egészére vonatkozó szöveges információ, ábra, táblázat egy bizonyos időpontra vonatkozik, akkor az adatoknak csak a Magyarországra vonatkozó időpontját adom meg, a többi ország adatai következetesen a 4. táblázat mentén jelzett időpontok szerint értendők. A rendszerváltások utáni első és második évtized adataira és szóhasználatára is hasonló korlátokat alkalmaztam (32. ábra). Ha egy diagram a rendszerváltás első évtizedének vándormozgalmi adatait ábrázolja, a magyar adatoknak megfelelően az egyszerűsített 1990-2001 időintervallumot használom, a pontosabb, de körülményes 1990/1995/1996 – 2000/2001 helyett.

A fentiekén túl az egyes országok vándormozgalmi adataira is érdemes inkább úgy tekinteni, mint tendenciák megállapítására szolgáló közelítő értékekre, semmint a valóságot pontosan rögzítő számadatokra. Például Prága környezetében mintegy 15-20%-ra becsülik a statisztikákba be nem kerülő agglomerációba történő költözések számát (OUŘEDNÍČEK, M. 2007), Magyarországon is hiányos az ideiglenes (ám gyakran évekre szóló) tartózkodási helyekre költözés pontos statisztikai számbavétele. A költözések rögzítésének hiányosságai miatt esetenként az adatokból kiolvasható trendek is torzulhatnak. Szlovákiában például a

⁶ Az adatok hiánya mögött álló ok lehet pl. a közigazgatási átszervezés Lengyelország, ill. a függetlenedés miatti változások Szlovákia esetében.

vidékről pozsonyi albérletbe költözők egy része nem jelentkezik ki korábbi lakhelyéről, csak amikor saját ingatlant vásárol a szuburbán gyűrűben. Mozgásuk így közvetlenül az agglomerációs gyűrűbe költözésként ekkor jelenik meg a statisztikában (ZUBRICZKÝ, G. 2010).

6. ábra: A visegrádi országok elemzési egységeinek népességszáma, 2011



Forrás: Az egyes országok statisztikai adatközlései alapján saját szerkesztés

5. táblázat: A vándormozgalmi folyamatok elemzéséhez felhasznált többi mutató jellemzői

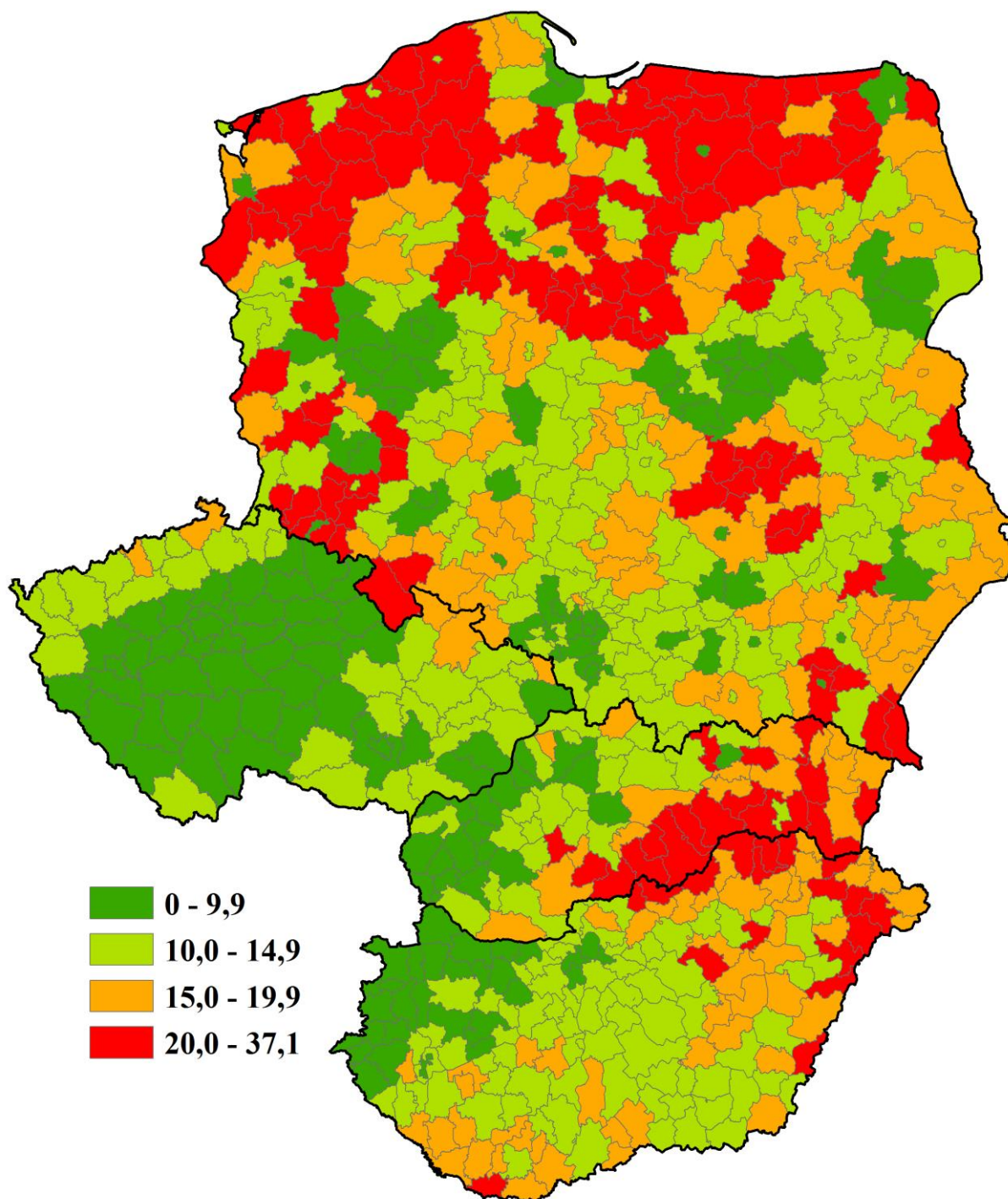
Adat megnevezése	Adat forrása	Adatgyűjtés/lekérdezés ideje, vonatkozási év
Munkanélküliségi ráta (LAU 1)	KSH, GUS, ČSÚ, ŠÚ	2011
Tengerszint feletti magasság	EEA	2015
Természetvédelmi területek aránya	EEA	2015
Natura2000 területek aránya	EEA	2015
Fővárosok közúti időtávolsága	Google Maps	2014
100000 főnél nagyobb városok közúti időtávolsága	Google Maps	2014
50000 főnél nagyobb városok közúti időtávolsága	Google Maps	2014
30000 főnél nagyobb városok közúti időtávolsága	Google Maps	2014

Végezetül azt is hozzá kell tennünk, hogy több migrációkutató is felhívta a figyelmet arra, hogy a posztmodern társadalomban egyre kevésbé állja meg a helyét az az alapfeltevés, hogy az ember tevékenységei egy adott időszakban csupán egy adott helyhez köthetőek (BEHR, M. – GOBER, P. 1982; MCHUGH, K. et al. 1995). A migrációnak az ehhez ragaszkodó tradicionális megközelítései könnyen átsiklanak az olyan jelenségek felett, mint például az idősök évszakokat követő ciklikus költözése, vagy a vidéki második otthonok használata. Másrészt viszont a vándormozgalom kutatóit is erősen korlátozza az adatok elérhetősége az ilyen mozgások figyelembe vételében – különösen igaz ez a több országokra kiterjedő vizsgálatoknál.

A vándormozgalmi folyamatok elemzéséhez a demográfiai mutatókon (és a korábban már ismertetett földhasználati mutatókon) kívül más statisztikai mutatókat is felhasználtam (5. táblázat). A munkanélküliségi rátára vonatkozó adatok forrásaként úgyszintén az egyes országok statisztikai adatközlései szolgálnak, ez az adatsor azonban – az összes többi adattól eltérően – csupán LAU 1-es egységek szintjén áll rendelkezésre (7. ábra). A korábban már röviden bemutatott Corine Land Cover adatokon kívül az Európai Környezetvédelmi Ügynökség volt a forrása három másik adatsornak is: a természetvédelmi területek és a Natura 2000 területek arányának, valamint a tengerszint feletti magasságnak. E három térképi állománynak a településszintre vetítése az ArcGIS szoftverrel történt⁷ (40-43. ábrák).

⁷ A tengerszint feletti magasság esetében a településre eső legmagasabb pont értéke lett figyelembe véve.

7. ábra: Munkanélküliségi ráta a visegrádi országok LAU 1-es egységeiben, 2011

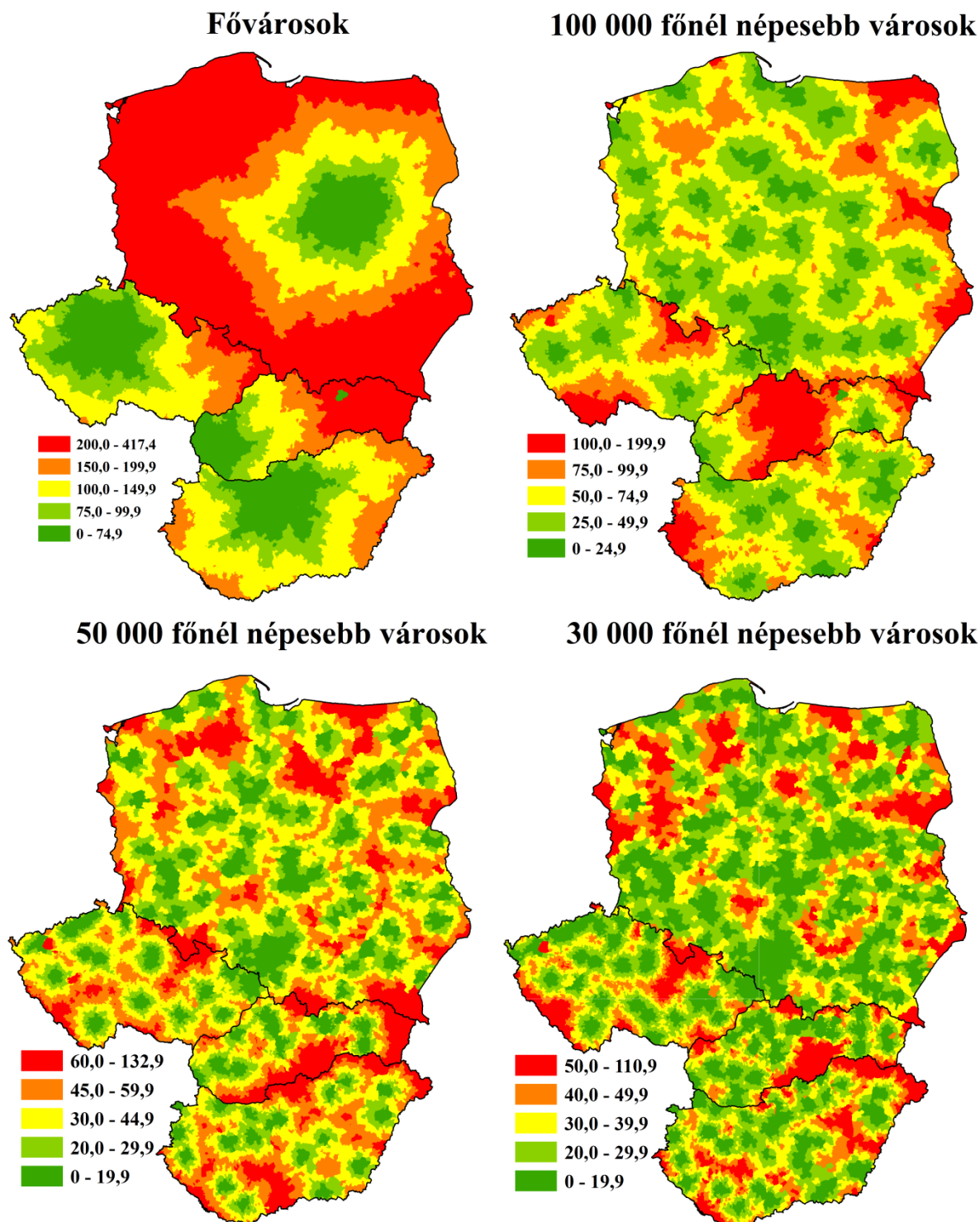


Forrás: Az egyes országok statisztikai adatközlései alapján saját szerkesztés

Végül az elemzésekhez felhasználtam egy általam létrehozott mutatótípust is, ami azt mutatja meg, hogy az egyes LAU 2-es elemzési egységek közúton milyen időtávolságra (a megközelítéséhez szükséges vezetési időre) esnek a fővárostól, a legközelebbi legalább 100 000 fős népességű, legalább 50 000 fős népességű, illetve legalább 30 000 fős népességű városi központoktól (8. ábra). Az időbeli távolság realisabb képet ad a kilométerben kifejezett

távolsággal szemben, amit nemzetközi példák is igazolnak. Például a félreeső vidéki területek Európai Unió lehatárolásához is az 50 000 főt meghaladó városi központok közötti időbeli elérhetőségét vették figyelembe (DIJKSTRA, L. – POELMAN, H. 2008).

8. ábra: A különböző méretű városi központok között mért időtávolsága percben kifejezve



Forrás: a Google Maps adatai alapján összeállított adatbázis, saját szerkeztés

A közúti időbeli elérhetőségének adatai a Google Maps adatbázisán alapulnak. A lekérdezést egy, a Google Distance Matrix API-t felhasználó Excel makró segítségével hajtottam végre. Az adatok (a Google Maps felületén indított kereséssel megegyezően) az időben legrövidebb útvonalon alapulnak, függetlenül az útvonal kilométerben kifejezett hosszától. A lekérdezés korlátai miatt az országhatárokon kívüli városi központokat nem vettem figyelembe.

A vándormozgalmi folyamatok alakulását a bemutatott demográfiai és egyéb magyarázó változók segítségével korráláció- és regresszióanalízis felhasználásával vizsgáltam meg. A korrélációanalízishez a Microsoft Excel programot, míg a regresszióanalízishez az SPSS statisztikai szoftvercsomagot használtam fel.

Az ötödik fejezetben a rendszerváltás előtti és azt követő vándormozgalmi trendek összevetése érdekében egy kiegészítő elemzést is végrehajtottam, amihez a korábban bemutatott adatbázisomat kibővítettem Magyarország esetében a KSH népszámlálási adataiból az 1980.01.01. eszmei időpontra vonatkozó lakónépességgel és az 1980.01.01.-1990.01.01. közötti évi átlagos vándorlási arányszámmal, Csehország esetében pedig a ČSÚ éves adatközléséből az 1971-1990 közötti időszak lakónépességével és vándormozgalmával.

3.3. A vizgálathoz felhasznált térkategóriák kialakítása

A vidéki tér lehatárolásakor arra törekedtem, hogy az egész országcsoportha egységes definíciót használjak, az első fejezetben leírtaknak megfelelően elfogadva, hogy választott megközelítem nem lehet tökéletes.

Mint a 3.1-es fejezetben láttuk, a négy visegrádi országban a városi jogállás értelmezése erőteljesen eltér egymástól, és a városállomány bővülésének dinamikája is különbözik. Míg Szlovákiában jóformán nem változott a városok száma, addig Magyarországon intenzív „adminisztratív urbanizáció” zajlott és jelentősen megnőtt a városi jogállású települések száma (BELUSZKY P. 1999). Épp ezért nem kívántam kizárólag az adminisztratív jogállásra támaszkodni.

A definíció megalkotásához a visegrádi országok már létező vidékbesorolásait is érdemes áttekinteni.

Magyarország 2014-2020-as vidékfejlesztési programjában (VP) vidéki térségnek minősül (a VP 6. prioritásának alkalmazása szempontjából) az a település, ahol közigazgatási jogállástól (város/község) függetlenül:

- a népesség 10 ezer főnél kevesebb (összesen 2960 település, 3,92 millió lakos, 74 862 km²);

- 10 ezer fő feletti lakossággal rendelkező tanyás települések külterületei (összesen 53 település, 1,61 millió lakossal, amelyből 84 291 fő lakik külterületen, 10 126 km²);
- nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések.

Csehországban a 2007-2013-as tervidőszakra szóló vidékfejlesztési program a 2000 főnél alacsonyabb népességű közigazgatási területeket nevezi meg olyannak, amelyek mindenképp vidéki településeknek tekinthetők. Emellett számon tart 168 olyan települést is, amelyek, bár túllépik a 2000 fős népességet, mégis vidékiek. Ezzel szemben a 2014-2020-as vidékfejlesztési program előkészítő anyagában már a 3000 fős népesség szerepel küszöbértékként (KLAUFOVÁ, R. 2016).

Lengyelország esetében a 2014-2020-as Lengyel Vidékfejlesztési Program, valamint a Lengyel Statisztikai Hivatal által is használt definíció a már korábban bemutatott háromosztatú gminák jogállását veszi figyelembe, vidékinek tekintve nyilvánvalóan a vidéki gminákat, és a város-vidék gminák vidéki részét. A lengyel Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium 2014-es meghatározásában a nem városi jogállású közigazgatási egységek mellett az 5000 főnél kevesebb lakónépességű városi jogállású önkormányzatokat is vidékinek tekinti (NOVOTNÝ, L. et al. 2015a). Szlovákiában a városi és vidéki települések elkülönítése közigazgatási jogállás alapján történik.

Láthatjuk tehát, hogy az egyes országokban alkalmazott vidékbesorolások, statisztikai meghatározások sem feltétlenül követik mereven a települési jogállásokat, a helyi (településhálózati) sajátosságoknak megfelelően más indikátorokat is társítanak mellé.

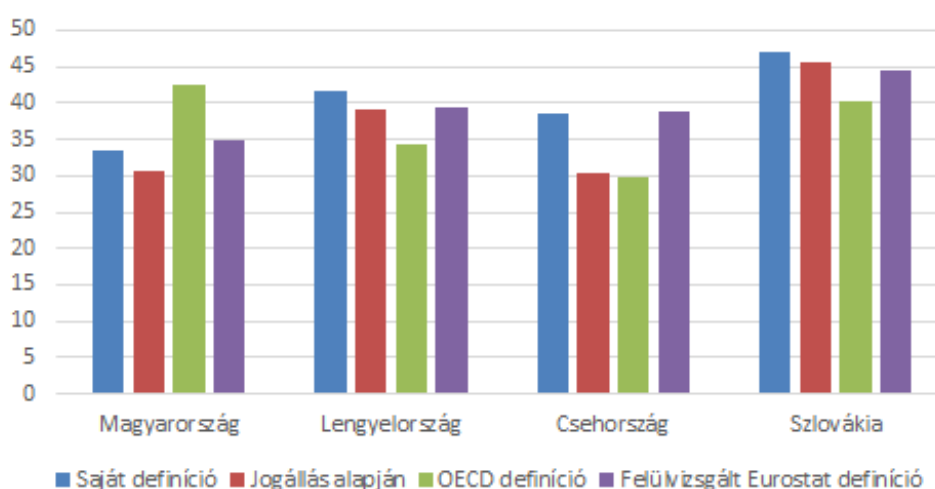
A vizsgálatomhoz szükséges definíció megalkotásához az OECD és az EU vidéklehatárolási megközelítéseit is figyelembe vettem. Az OECD korábban az EU által is használt vidéklehatárolása a vidéki területek többlépcsős (településszintű és regionális) lehatárolását teszi lehetővé. Településszinten 150 fő/km²-es népsűrűség volt az a határérték, ami alatt az egyes településeket vidékinek tekintették. Később az Európai Unió áttért egy új város-vidék tipológiára, aminek alapját egy népességadatokat tartalmazó rácsháló (grid) képezi, aminek minden cellája 1 km²-es. Azokat a területeket tekintik városinak, ahol a 300 fő/km² népsűrűség feletti, egymással kapcsolatban álló cellák össznépessége meghaladja az 5000 főt (átlós kapcsolódás is számít). Az ezeken kívül eső cellák által lefedett területet vidékinek tekintik akkor is, ha viszonylag magas népsűrűséggel rendelkeznek. Könnyen belátható, hogy a településhálózati sajátosságok és az adatok elérhetőségének korlátai miatt egyik megközelítés sem adaptálható változatlanul.

Vizsgálatom során végül a következő vidékdefiníciót használtam: vidékinek tekintek minden nem városi jogállású települést (község, mezőváros, vidéki gmina, város-vidék gmina

vidéki része), valamint azokat a városokat (ill. város-vidék gminák városi részét), aminek lakónépessége nem haladta meg az 5000 főt a 2011-es népszámláláskor (illetve más országokban az annak megfelelően adatközlés időpontjában). A fenti adatközlések időpontja szolgált alapul a jogállás megállapításához is. Ez a vidékdefiníció lényegében megfeleltethető a lengyel Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium megközelítésének. Az 5000 fős lélekszám küszöbértékként való használatát indokolja továbbá, hogy a legstabilabb városállománnyal rendelkező Szlovákiában is csak e népességszám fölött lehet helyi népszavazást kiírni a várossá nyilvánításról, valamint az Európai Unió új város-vidék tipológiájában is megjelenik a városi térbe sorolás küszöbértékeként.

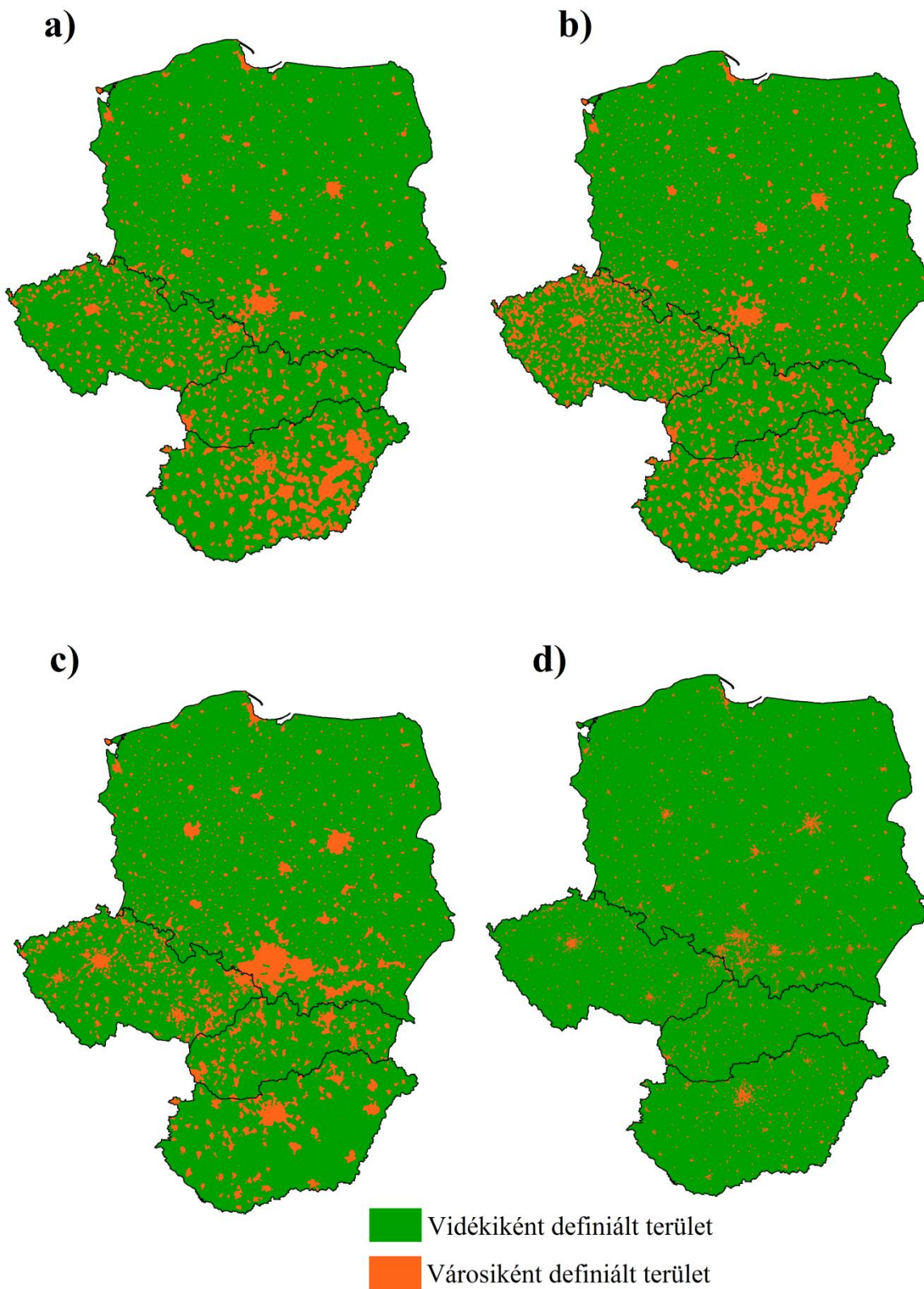
A 10. ábra a)-val jelölt térképén jól látszanak az országcsoporton belüli eltérések és a vizsgálat gyakorlati szempontjai miatt szükséges kompromisszumok árnyoldalai. A Tiszántúlon például a felső-sziléziai konurbációhoz hasonló egykori mezővárosi várostömörülés látszik kibontakozni. Ennek oka a török hódoltság alatt és után kialakult sajátos településszerkezet, ami városi és vidéki népességet egy-egy kiemelt védett városba koncentrált, és a környező vidéki funkciókat is a városokból látták el a lakosok. A Tiszántúlon például megszakítás nélkül követik egymást az olyan nagy múltú, polgári hagyományokkal bíró, jelentős népességet tömörítő települések, mint Szarvas, Mezőtúr, Túrkeve, Kisújszállás, Karcag, Nádudvar, Hajdúszoboszló, tőlük északra pedig Debrecen és a szintén sajátos múltú hajdúvárosok egybefüggő „klasztere” emelhető ki.

9. ábra: A négy különböző definíció szerint meghatározott vidéki települések népességének aránya az egyes országok lakónépességéből, 2011



Forrás: saját szerkesztés

10. ábra: Városi és vidéki települések a visegrádi országokban négy különböző definíció szerint



*a) az általam használt definíció, b) közigazgatási jogállás, c) az oecd által használt lehatárolás, d) az új Eu-s város vidék tipológia

Forrás: saját szerkesztés

Az általam megalkotott definíció eredményét összevettem a csupán a jogállás alapján lehatárolt vidéki településekkel, a korábban az EU által is használt OECD módszertan szerint lehatárolt vidéki településekkel és a felülvizsgált, új EU-s város vidék tipológia szerint lehatárolt vidéki területekkel (10. ábra). A legkisebb eltérés az általam használt és a jogállás szerinti megközelítés között van, a kettő között Csehországban jelennek meg a legnagyobb különbségek. Ettől már lényegesen eltér az OECD népsűrűséget felhasználó definíciója. A már említett nagyhatárú településszövege miatt az Alföld szinte teljesen várostalanná vált, ellenben Ostrava, Felső-Szilézia és Krakkó egybefüggő várostérségként jelenik meg. Mivel az új európai tipológiának egy négyzetkilométeres rácsellák adják az alapját, felbontása jóval nagyobb a másik háromnál. Ennek köszönhetően olyan finom részletek is kirajzolódnak, mint pl. a városi tér kiterjedése, benyomulása a Varsó központjából sugárirányúan kiinduló utak mentén.

Ezek a különbségek megjelennek a vidéki népesség arányában is (9. ábra). Egyes definíciók között akár 10% különbség is lehet. A diagramon bemutatott adatok alapján az általam lehatárolt vidéki tér népességaránya a felülvizsgált EU-s módszertannal kapott eredményekhez hasonlít leginkább, ami a kutatási felhasználás szempontjából előnyös.

A 2. fejezetben láttuk, hogy a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás fontos jellemzője, hogy nem korlátozódik csupán a városkörnyéki vidéki térre. Hogy ezt a visegrádi országok esetében is igazoljuk, szükség van a vidéki téren belül egy kategória lehatárolására, ami a nagyvárosi központoktól távol eső vidéki településeket tartalmazza.

A városi fejlődési központoktól abszolút vagy relatív értelemben vett távoli fekvésre széleskörűen használják a periféria fogalmát. A perifériának több – tágabb és szűkebb értelmezése is van. Szűkebb értelmezésében pusztán a relatív földrajzi fekvésről, valamilyen urbánus koncentrációtól való távolságról szolgáltat információt (NOVOTNÝ, L. et al. 2015b). Tágabb értelmezésében viszont – egy rokon fogalommal, a marginalizációval azonos értelemben használva – társadalmi, gazdasági elmaradottságról, deprivációról is információt közvetít. A vidéki tér esetében tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a vidék és a periféria fogalmát – bár helytelenül – de gyakran egymás szinonimájaként használják. (Itt feleleveníthető az első fejezetben felvetett dilemma, hogyha a vidéklehatárolás szempontrendszerébe társadalmi-gazdasági leszakadást jelző mutatók kerülnek, akkor valóban indokoltnak is tűnhet a vidék = periféria megfeleltetés). Mivel a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás fontos eleme, hogy a nagyvárosoktól távol is olyan térfolyamatok jelentkeztek, amelyek nem társadalmi-gazdasági leszakadásról árulkodnak, ezért a periféria helyett a nyugat-európai szakirodalomban is használt félreeső vidék fogalmát részesítem előnyben. Ezzel elkerülöm azt, hogy egy olyan fogalomhoz, amelyet elsődlegesen a földrajzi

helyzet jellemzésére használok, egy erőteljes „negatív” társadalmi-gazdasági értelmezés is társuljon.

Az elérhetőség vizsgálatának több mérési módszere is azonosítható (MOSELEY, M. J. 1979; KOMORNICKI T. et al. 2010):

- infrastruktúra alapú (fizikai infrastruktúra megléte)
- távosalapú (fizikai, időtávolság, utazási költség)
- izokrón-alapú (egy bizonyos utazási távolságon belül elérhető célállomások összegzése)
- (gravitációs) potenciál mérésén alapuló

A félreeső vidéki települések azonosítására az Európai Unióban a távosalapú megközelítést használják, és én is ezt a módszert adaptáltam: elszigetelt vidéki településnek tekintek minden olyan vidéki települést, ami legalább 45 percnyi gépkocsival megtett vezetési távolságra található az 50000 főt elérő városi központoktól (DIJKSTRA, L. – POELMAN, H. 2008) (11. ábra).

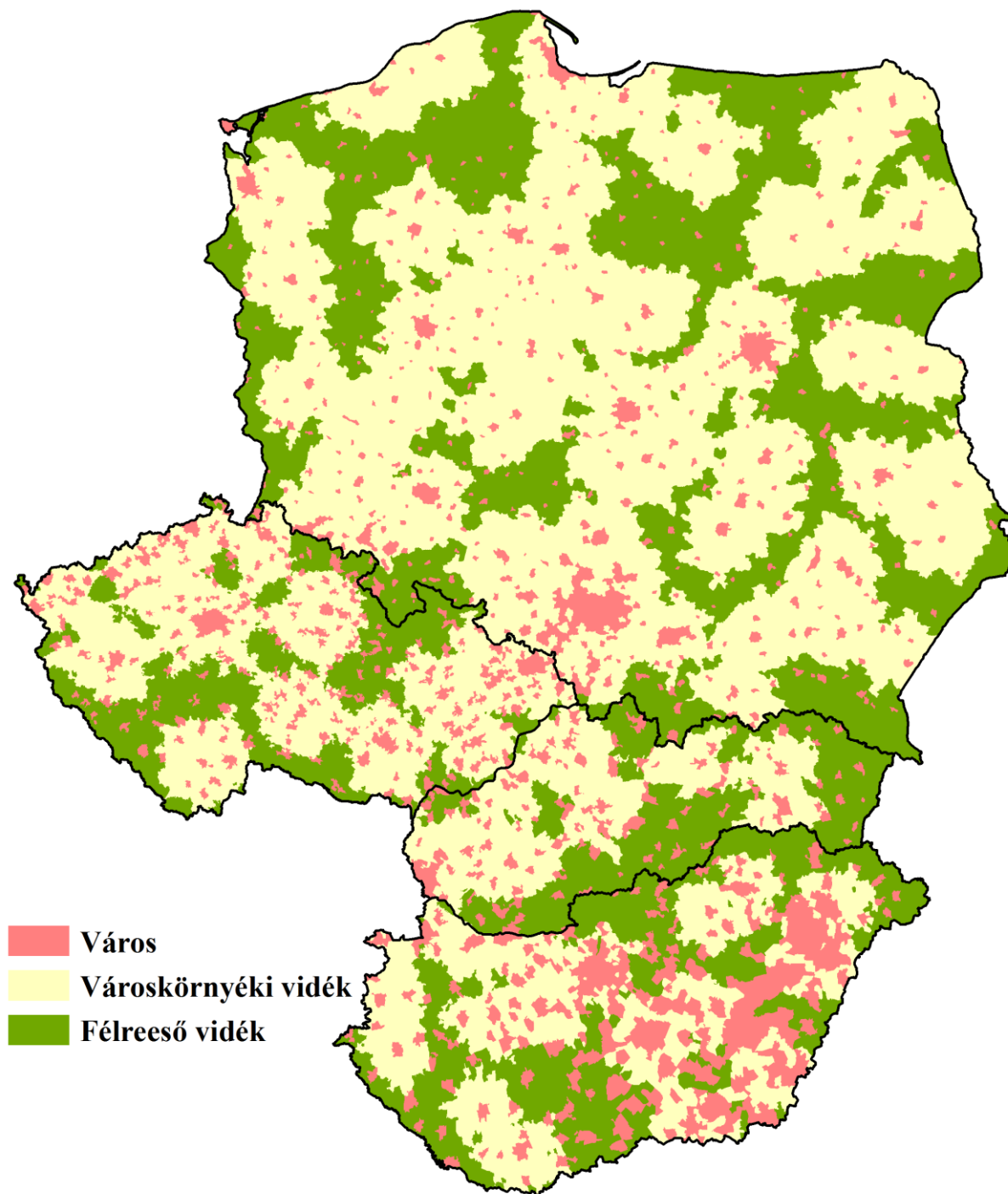
A fenti definíció alapján (országától függően) a településállomány negyede-majdnem fele félreeső vidéki település, ugyanakkor a településhálózati sajátosságok miatt népességük az adott ország lakosságából csak mintegy 10-20 %-ot tesz ki (6. táblázat).

6. táblázat: Városi/Városkörnyéki vidéki/félreeső vidéki települések száma és népessége

	Városi település		Városkörnyéki vidéki település		Félreeső vidéki település	
Lengyelország	592	19,2%	1737	56,4%	752	24,4%
Csehország	269	4,3%	4213	67,4%	1771	28,3%
Szlovákia	118	4,1%	1447	50,1%	1325	45,8%
Magyarország	244	7,7%	1601	50,8%	1307	41,5%
Visegrádi négyek	1223	8,0%	8998	58,5%	5155	33,5%
	Városi népesség		Városkörnyéki vidéki népesség		Félreeső vidéki népesség	
Lengyelország	22 439 035	58,3%	11 881 581	30,9%	4 191 208	10,9%
Csehország	6 447 187	61,4%	3 058 959	29,1%	999 299	9,5%
Szlovákia	2 864 794	53,0%	1 580 224	29,2%	959 304	17,8%
Magyarország	6 615 568	66,6%	2 049 932	20,6%	1 271 274	12,8%
Visegrádi négyek	38 366 584	59,6%	18 570 696	28,9%	7 421 085	11,5%

Forrás: saját szerkesztés

11. ábra: Városiként/városközeli vidékiként/félreeső vidékiként definiált terület



Forrás: saját szerkesztés

4. A visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki változásai

4.1. A visegrádi országok történeti fejlődése a vizsgált térfolyamatok tükrében

A vizsgálati térségként választott makrorégió történeti fejlődésében számos közös vonást találunk. A három állam (Cseh Fejedelemség, Lengyel Királyság, és Magyar Királyság) közel egyidőben tagozódott be Európa megszilárduló feudális rendjébe, s a rákövetkező ezredévben hasonló kihívásokkal kellett megküzdenie: a társadalmi-gazdasági megkésettiséggel és külföldi befolyás legyűrésével, a függetlenség megőrzésével (POUNDS, N. J. G. 2003). Bár a három állam egymás mellett létezése nem volt konfliktusoktól mentes, az érdekazonosságok hívták életre az 1335-ös visegrádi királytalálkozót (ami a jelenlegi Visegrádi Együttműködés számára is hivatkozási pontul szolgál). A királytalálkozó egyes témái, mint a kereskedelem fellendítése, és Bécs árumegállító jogának kikerülése jól mutatja a gazdasági felzárkózás igénye által teremtett érdekközösséget (KRISTÓ GY. – MAKK F. 1988). A közös történelmi megpróbáltatások sorát tovább gyarapította, hogy az újkor folyamán mindhárom állam elvesztette függetlenségét (Cseh Királyság 1526; 1620; Magyar Királyság: 1541; Lengyel Királyság 1795). Mind a Magyar Királyság, mind a Lengyel Királyság területe egy ideig több, eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedésű állam részévé vált, ami mai napig kihatással van a két ország térszerkezetére. Az első világháború vérzivatarát követő rövid életű függetlenség után a három ország (akkor Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország) 1945 után a vasfüggöny keleti oldalára, ismét egy idegen hatalom befolyása alá került. Az alábbiakban részletesebben áttekintem, hogy a bő négy évtizedig fennálló tervutasításos gazdaságok milyen szerepet játszottak az egyes országok földhasználatának és vándormozgalmának alakításban, mert mint látni fogjuk, ezek a rendszerváltás előtti változások és preferált fejlődési utak a későbbi térfolyamatokra is erősen rányomják a bélyegüket.

A visegrádi országok esetében a szocialista országcsoporthoz tartozás számos – a földhasználat-változás szempontjából hasonló – folyamat meglétét jelentette, mint pl. az extenzív iparfejlesztés vagy a gyakran földrajzi nihilista szemléletű természetátalakítás (MARGÓCZI K. et al. 2007, SOCHA, J. 2012). Figyelemreméltó viszont, hogy a mezőgazdaság esetében a három ország igen eltérő fejlődési modellt valósított meg. Az egykori Csehszlovákia nagyobb eltérések nélkül adaptálta a szovjet modellt. Így a rendszerváltáskor a földterület szinte száz százalékát nagy – és az szocializmus időszaka alatt folyamatosan növekvő – termelősövetkezetek és állami gazdaságok használták (DOUCHA, T. – DIVILA, E.

2008). Ezzel szemben Lengyelországban a családi kisbirtokrendszer át tudta vészelni a szocializmus évtizedeit, a földterületből a szövetkezetek vagy állami gazdaságok csak a második világháború után „visszatért területeken” értek el jelentősebb arányt. Ezek a volt német területeken a lakosság jelentős vagy döntő részét kiirtották, elűzték, illetve kitelepítették (helyükre a Szovjetunió által bekebelezett területekről kitelepített lengyelek érkeztek). A szovjet modell követése e területeken nem ütközött jelentős ellenállásba. A szocialista modell erőteljes előtérbe helyezése azonban a fennmaradásuk ellenére Lengyelország más részein is korlátozta a családi gazdaságok fejlődési lehetőségeit (KULIKOWSKI, R. 2006). Magyarország a két változat közötti átmenetet képviselte: hazánkban ugyan megvalósult a mezőgazdasági tevékenységek kollektivizálása, állami gazdaságokba és termelőszövetkezetekbe szervezése az 1956-os forradalom után, ám számos kompromisszummal (CSATÁRI B. – FARKAS J. ZS. 2008). Egyes területeken (pl. a Duna-Tisza közti Homokhátság) olyan szakszövetkezetek jöttek létre, amelyben a jórészt a tanyák körüli föld a gazdák tulajdonában és művelésében maradt (KOVÁCS T. 1987). A más szocialista országokhoz képest jóval liberálisabb termelőszövetkezeti megoldások nagyobb teret engedtek a tagok egyéni termelői motivációinak, azok érvényre jutásának. Ezért az ún. háztáji termelés aránya Magyarországon kiemelkedő volt. Az 1980-as évek közepére a zöldségtermelés 80%-a és a gyümölcsstermelés 65%-a háztáji, vagy már vállalkozó magántermelésből származott (BURGER A. 2001).

Érdekes tény azonban, hogy az eltérő mezőgazdasági üzemi és földhasználati modellek ellenére a szocializmus évtizedei alatti főbb felszínborítás-változások hasonlóak voltak az egyes visegrádi országokban. Magyarországon már az 1960-as évektől a földterület művelési ágak szerinti megoszlása a szántóterületek és gyepterületek felől az erdőterületek és a művelés alól kivont területek irányába tolódott el (FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2015). A szántóterületek és gyepterületek csökkenése (BEZÁK, P. – MITCHLEY, J. 2014), valamint az erdőterületek bővülése Csehország szlovák tagköztársasági részére is igaz volt (GUBKA, A. et al. 2013). Ennek nem mond ellent, hogy a voluntarista tervgazdálkodás jegyében olyan hegyvidéki területeket is művelésbe vonjanak, amelyek igen gyenge termőképességük miatt okkal kerültek el addig a feltörést (PAZÚR, R. et al. 2014). Az államszocializmus kezdeteitől, tehát 1948-tól egészen 1990-ig a cseh tagköztársaságban is a szántóföldek, rétek, legelők és kaszálók jelentős csökkenése, valamint az erdők, állandó kultúrák, mesterséges felszínek és egyéb művelés alól kivont területek bővülése volt a legjellemzőbb trend. Azonban az országos folyamatok mögött jelentős területi eltérések érzékelhetők: a rétek legelők csökkenése elsősorban a központi – fővárosközeli – területekhez kötődött, míg a peremterületeken – a szudétánémetek kitelepítése miatt – az 1950-es években a szántóföldek jelentős csökkenése és

a legelők kiterjedése volt megfigyelhető (BIČÍK, I. – JELEČEK, L. – ŠTĚPÁNEK, V. 2001). A hasonló főbb trendek mögé nézve tehát eltérő mozgatórugók, egyedi vonások bukkannak elő.

Hasonlóan a felszínborításhoz, az államszocializmus évtizedei alatt a visegrádi országok számos, direkt vagy közvetett eszközzel igyekeztek befolyásolni a vándormozgalmi mintázatokat, akadályozni a településhálózat spontán formálódását. A dezurbanizáció nyugati megindulásával jóformán egy időben (1971-ben) hagyták jóvá Magyarországon az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptiót, ami az ország településállományát merev hierarchiaszintekbe sorolta, és differenciált az ellátási szintekben, fejlesztési lehetőségekben a magasabb hierarchia-fokok javára, ezzel a népesség koncentrációja, a vidéki elvándorlás irányába hatott (TÓTH J. 1981; BELUSZKY P. 2000). A népesség szabad mozgását más adminisztratív korlátozások, például a külterületi építkezés tilalma is akadályozta (CSATÁRI B. – KISS A. 2004). A szocialista időszakban Budapest körül kiterjedt, a vasútvonalak mentén 50-70 km-ig kinyúló agglomerációs gyűrű jött létre, ezt azonban inkább a fővárosba költözés adminisztratív korlátai, semmint nyugati típusú szuburbanizációs folyamatok hozták létre (BELUSZKY P. – SIKOS T. 2007). Mindazonáltal a nyolcvanas években már nagyobb városaink körül is megfigyelhetőek a kibontakozó szuburbanizáció jelei (TIMÁR J. 1999). A nagyobb városokba költözés időnként életbe lépő adminisztrációs korlátai Lengyelországban is a városok körüli településekre szorították a betelepülni vágyókat, akik igen gyakran pusztán csak papíron jelentek meg a vidéki településen (GAWRYSZEWSKI, A. 2006).

A Csehszlovákiát alkotó cseh és szlovák tagköztársaságokban eltérően kívántak irányt szabni a településhálózat fejlődésének. A szlovák oldalon a nagyobb városok, köztük Pozsony gyors növekedése volt a jellemző (KOREC, P. 2003), míg cseh oldalon kiegyensúlyozott városhálózatra törekedtek, így a népesség a 10000-50000 fős középvárosokba áramlott, amivel mind Prága növekedését, mind az erősebb szuburbanizációt igyekeztek akadályozni (NOVOTNÁ, M. et al. 2013). Emiatt a rendszerváltás előtt a szuburbanizáció nem jelentkezett még az olyan nagyvárosok körül sem, mint Brno (VAISHAR, A. et al. 1995). Csehszlovákián belül a két szocialista tagköztársaság között is jelentős volt a népességmozgás – ennek köszönhetően költözött jelentős szlovákiai vidéki (köztük kelet-szlovákiai roma) a dinamikus fejlődő cseh városi központokba, különösen az Érchegység előterében fekvő iparvárosokba.

A vándormozgalmi folyamatok irányítására tett intézkedések egy része etnikai/szociális színezetet kapott és egyfajta szocialista kényszermigrációhoz vezetett. Amikor a településfelszámolások során a használt lakások vásárlására igényelhető támogatást úgy maximalizálták, hogy abból leginkább csak rossz elérhetőségű, fogyó kistelepülésekben tudtak ingatlant vásárolni (az érintett romák ezt még így is az életminőségük javulásaként élhették

meg, és az ingatlanok eredeti tulajdonosainak is kapóra jött, hogy az egyébként nehezen értékesíthető házaikon túl tudtak adni). Az erősebb érdekérvényesítő képességű települések tudatosan is erősítették ezt a folyamatot a cigány népesség kiszorításával, áttelepítésével (HAVAS G. 1999). Jó néhány falu cigány többségének kialakulása ekkora tehető többek között a Csereháton (LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 2004) és az Ormánságban is (KOVÁCS T. 2005).

A rendszerváltás idején tehát a visegrádi országok migrációs mintázatai a nyugati országokétól igen eltérő képet mutattak. Ám ennek nem csak a tervutasításos gazdaság településfejlődést befolyásoló szerepe volt az oka, hanem a régió már említett történelmi megkésettisége (ENYEDI GY. 1989).

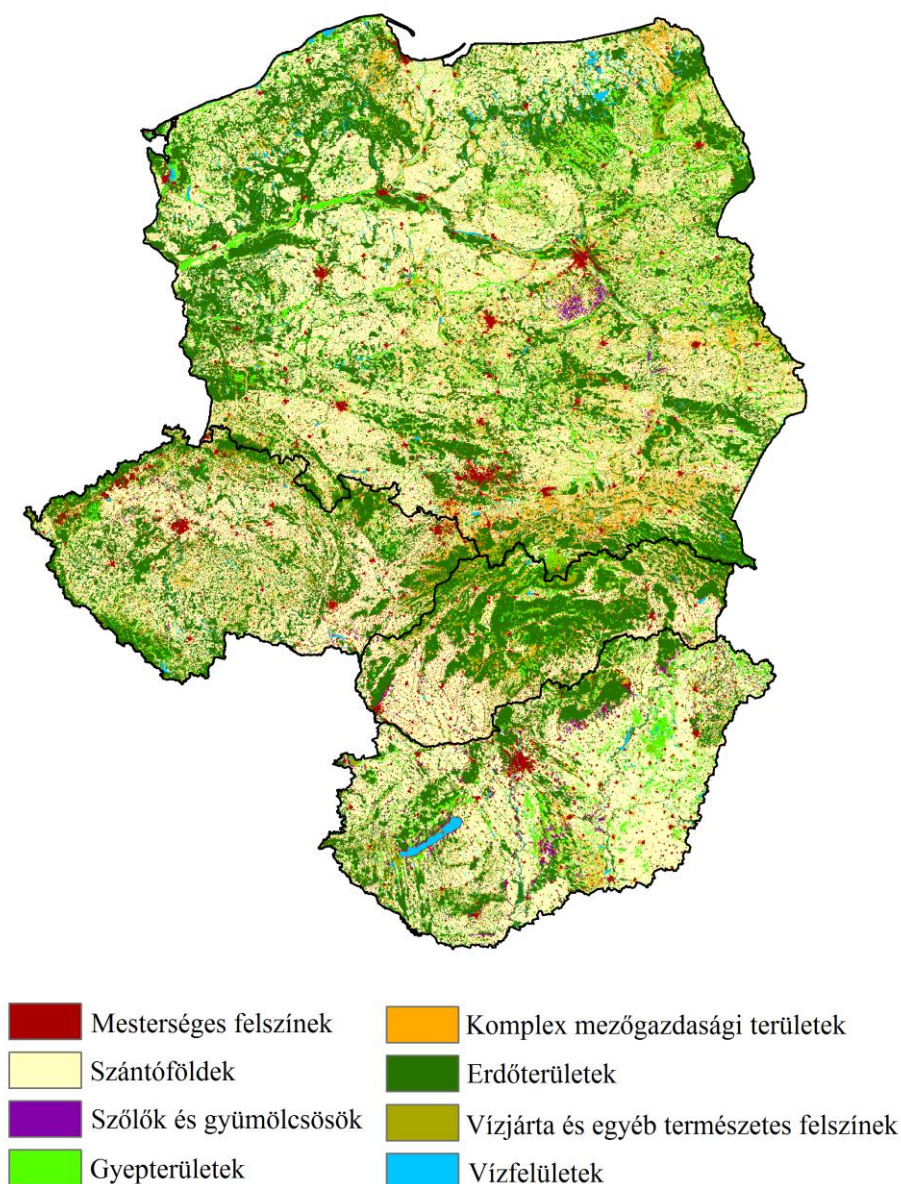
A rendszerváltás után – a már említett királytalálkozó szellemi örökségét felelevenítve – 1991-ben került sor az együttműködés megújítására. A Csehszlovákia felbomlásával négy országra bővülő együttműködés érdemei közé tartozik a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás megkötése az európai közösségbe integrálódás elősegítése, és a Nemzetközi Visegrád Alap létrehozása. Az Alap kulcsszerepet játszik a visegrádi országok közötti oktatási, kulturális és kutatási együttműködésben. Az Alap finanszírozásának is köszönhetően olyan, a négy országra kiterjedő komplex kutatások is készülhettek, amelyek például a vidéki tér mezőgazdaságon túlmutató gazdasági lehetőségeit és szakpolitikai vonatkozásait taglalják (pr. no 21410332) (EGEDY T. et al. 2015; HRUŠKA, V. et al. 2015; NOVOTNÝ, L. et al. 2015a, NOVOTNÝ, L. ET AL. 2015b). Doktori értekezésem e komplex szemléletű kutatások sorát bővíti.

4.2. A társadalmi-gazdasági átmenet lenyomata – változó földhasználati mintázatok

Földünk felszínborítása egyszerre tekinthető dinamikus változó és nagy strukturális inerciával bíró rendszernek. Lakmuspapírként jelzi ugyan a társadalmi-gazdasági folyamatokat, ám ezek a változások gyakran már a korábbi termelési rendben kialakított struktúra keretei között bontakoztak ki, bizonyos jellemvonásokat – egy különös hasonlattal élve az antecedens folyóvölgyekhez hasonlóan – akár korszakokon is átörökítve. Fordított irányban is működik egyfajta táji emlékezet: például a helyi lakosság kulturális örökségként bizonyos tájképi elemeket még azok fizikai eltűnte után is megőrizhet pl. a helyi nevekben (MACHAR, I. 2014; LINCOVÁ, H. et al. 2015). A felszínborítás szerkezete, a földhasználat és a társadalom sok szállal átszőtt kapcsolata talán a vidéken a legszembeötlőbb. Én is ennek vizsgálatával kezdtem meg a visegrádi országok vidéki újrastrukturálódásnak bemutatását, elemzését.

A rendszerváltás utáni felszínborítás-változási trendeket a 3.2-es módszertani alfejezetben ismertetett módon a Corine Land Cover felszínborítási adatbázis felhasználásával vizsgáltam. Az Európai Közösségek által életre hívott kezdeményezéshez a volt szocialista kelet-közép országok is rövidesen csatlakoztak, így az 1990-es adatbázis már jó keresztmetszetet nyújt a visegrádi országok rendszerváltáskori felszínborításáról⁸. A három (és majd rövidesen négy) ország felszínborítása meglehetősen hasonló egymáshoz, legnagyobb eltérések okai az eltérő táji- természetföldrajzi adottságokban keresendők.

12. ábra: A visegrádi országok felszínborítása 1990-ben



Forrás: saját szerkesztés a Corine Land Cover adatbázis alapján

⁸ Épp ezért az 1990-es év csupán referenciaévnak tekinthető, az adatfelvétel a kelet-közép európai országok esetében 1991-1994 között zajlott.

A vizsgálat során – ha csak valamilyen kifejezett ok nem volt rá – a 3.2-es fejezetben leírt módon megalkotott nyolc elemzési földhasználati elemzési kategóriát használtam: mesterséges felszínek, szántóterületek, szőlők és gyümölcsösök, gyepterületek, komplex mezőgazdasági területek, erdőterületek, vízjárta és egyéb természetes felszínek, vízfelületek (12. ábra)

A mesterséges felszínek 11 eredeti Corine kategóriából (111 – 142) lettek összevonva, a lakóterületektől a közlekedési hálózaton át a bányáig és városi zöldterületekig változatos ember alkotta felszínborítási formákat felölelve (2. táblázat). Egyes esetekben a mesterséges felszínek és más kategóriák között nem éles a határ: a városi zöldterületek és erdőterületek közötti különbségtétel jó példa erre. A nem egyértelműen elkülöníthető kategóriák megléte azért problémás, mert ugyanazok az alakzatok az egyes adatfelvételekkel eltérő kategóriákba kerülhetnek. Emiatt a valós változások közé „névleges” változások is keveredhetnek. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, nem minden lakott terület kerül a mesterséges felszínek közé.

A visegrádi országokban a korábbi időszakok urbanizációjának megfelelően a mesterséges felszínek térben igen egyenlőtlenül oszlanak el: a legnagyobb koncentrációkat a fővárosok és a felső-sziléziai szénmedence, valamint az Érchegység képezik. Kiemelt figyelmet érdemel, hogy Csehország, Szlovákia, Magyarország esetében – összhangban a hasonló népsűrűséggel és társadalmi-gazdasági fejlettséggel – a mesterséges felszínek aránya közel hasonló (6%, 5,7%, 5,6%), addig Lengyelországban a mesterséges felszínnel borított területek aránya csupán valamivel több, mint feleakkora (3,3%) (1. sz. melléklet).

A szántóföldek kategóriájába a nem (vagy csak alkalmi jelleggel) öntözött szántóföldi növényi kultúrák és az igen csekély kiterjedésű rizsföldek kerültek be. Három országban a szántóterületek aránya a legmagasabb a kategóriák közül, kivéve a zömmel hegyvidékkel borított Szlovákiát. Magyarország esetében a szántóterületek az ország több mint felét teszik ki.

A szőlők és gyümölcsösök az egyes országokban az összterület igen csekély részét teszik ki (Magyarországon eléri a 2,3%-ot, az összes többi országban 1% alatt maradnak). Ennek ellenére az egyes gyümölcsök termőközeteiben (pl. Grójec) vagy a borvidékeken (magyarországi és morva borvidékek) a vidéki kultúrtáj és vidékgazdaság meghatározó elemét képezik.

Némileg meglepő módon a gyepterületek aránya Magyarországon a legmagasabb (9,7%) köszönhetően a nagy kiterjedésű és zömében védettséget élvező szemiárid pusztai élőhelyeknek. A többi országban a gyepterületek a folyók menti nedves kaszálóréteken vagy a magasabb hegyvidékeken alpesi rétekként jelennek meg.

A komplex mezőgazdasági területek (névéhez méltóan) két, már önmagában is összetett Corine kategóriából lettek összevonva. Az elsődlegesen mezőgazdasági területek, jelentős természetes formációkkal főként olyan mozaikos területegységeket foglalnak magukba, amelyekben a szántóterületbe ágyazódva erdőfoltokat, vagy más egyéb természetes felszíneket találunk. A másik eredeti kategória, a komplex művelési szerkezet kategóriába tartozó területek nagyon sokfélék lehetnek, de általában intenzív mezőgazdasági kultúrákhoz kapcsolódnak. Magyarország esetében ide tartoznak például a fóliás/üvegházás zöldségtermesztés területei, a kertésgek egy része, valamint a tanyás területek. Ebből látható, hogy e között is találunk olyanokat, amelyek számottevő lakónépességgel rendelkeznek. Ez az egyes elemzett térfolyamatok szempontjából később jelentőséghez jut. A komplex mezőgazdasági területek kategóriájába Lengyelországban tartozik a legtöbb terület (10,5%), míg a hazánkban csak 5,2% a területe.

A CORINE által megadott erdőterületek esetében a lombhullató, a vegyes és tűlevelű erdők mellett az átmeneti erdős-cserjés területeket is bevontam ebbe a kategóriába. Az átmeneti erdős-cserjés területek közé jellemzően két felszínborítási típus tartozik: a fiatal erdőültetvények és tarvágás utáni újulatok, valamint a kiskunsági homokpuszták zárt erdőt nem alkotó nyáras-borókásai. A modern erdőgazdálkodás tevékenysége miatt is az átmeneti erdős-cserjés területek és a többi erdős kategória között folyamatos az oda- és visszaalakulás, indokoltnak láttam, hogy az erdőterületek részeként kezeljem ezt a kategóriát. Míg a zömmel hegyvidékkel borított Szlovákiában az erdők foglalják el a legnagyobb százalékot (42,1%) az ország területéből, addig Magyarországon a rendszerváltáskor ez az érték – dacára a szocializmus alatti intenzív erdősisítésnek – csak 20,7%.

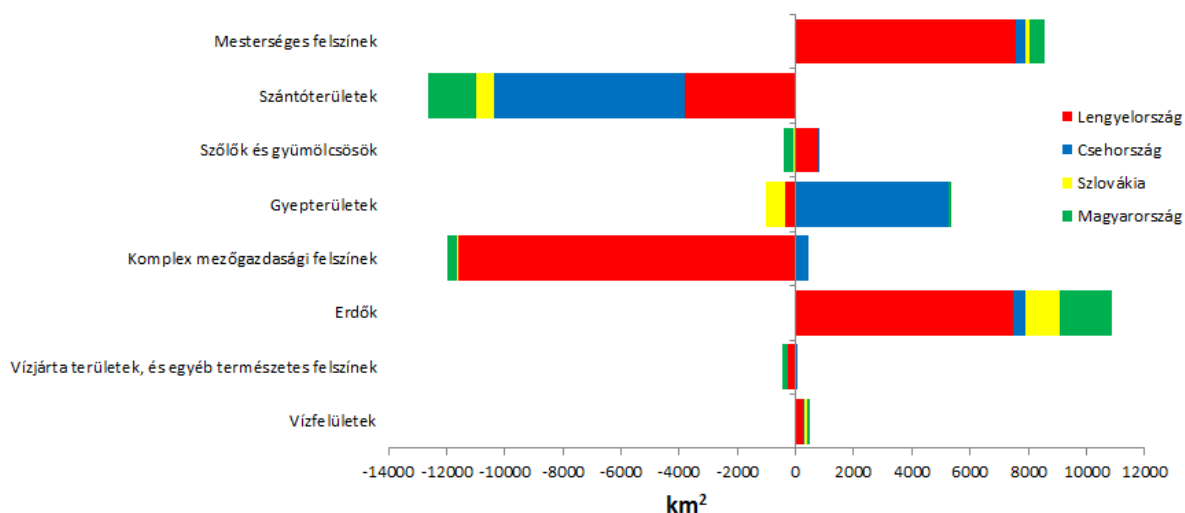
A vízjárta és egyéb természetes felszínek számos eredeti kis kategóriából lettek összevonva, amelyek még így is igen csekély területet tesznek ki az egyes országok esetében: Csehországban 0,2%, Magyarország esetén 1,1%-ot. Bár a szárazföldi mocsarak és tőzeglápok régen ennél jóval jelentősebb területre terjedtek ki az egyes országokban, a vízrendezésekhez köthető drasztikus visszaszorulásuk már jóval a szocializmus évtizedei előtt megkezdődött.

A vízfelszínek kiterjedése a tóhátságokkal rendelkező Lengyelország (1,4%) és Közép-Európa legnagyobb tavával rendelkező Magyarország (1,8%) esetében a legnagyobb. E kategória kiterjedését a szocializmus során több jelentősebb beruházás is növelte (Tisza-tó, Dyje folyón létesített víztározó).

A rendszerváltást követően sokkal lehetett számítani a felszínborítási mintázatok jelentős átalakulására. HERSPERGER és BÜRGI (2009) a fölhasználat-változás mögött álló hajtóerőket öt csoportba osztotta: politikai, gazdasági, kulturális, technológiai és természeti.

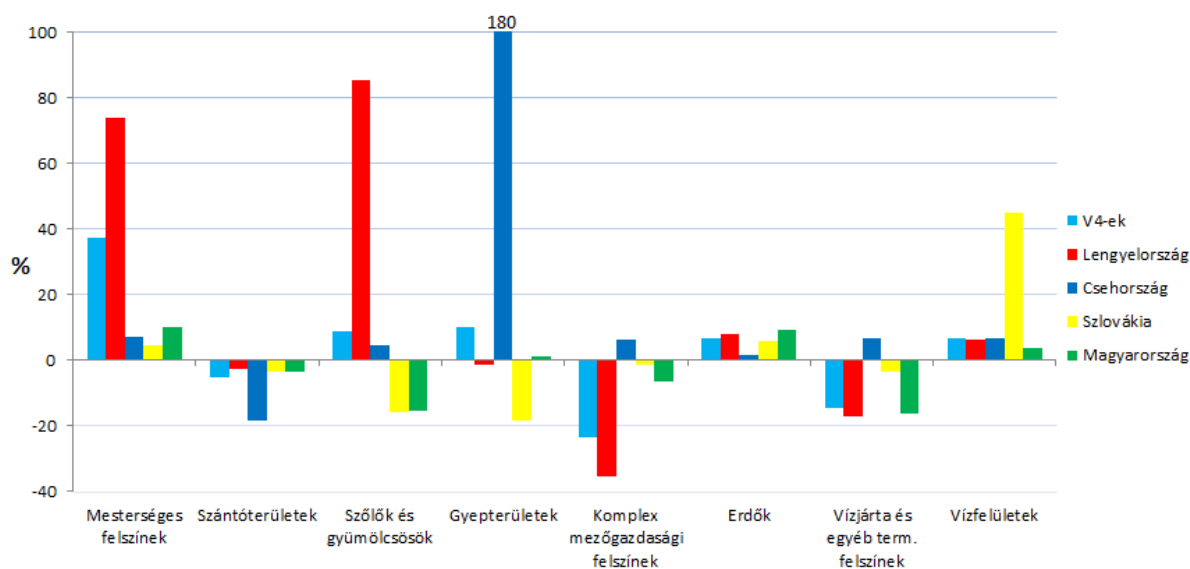
Ezek közül a rendszerváltás a legtöbben alapvető változásokat okozott. Ezzel szemben az 1990-2012-es időszak áttekintésekor látszik (13. ábra), hogy számos korábbi trend minden törés nélkül folytatódik. Ilyen például a mesterséges felszínek és erdők területének növekedése, illetve a szántóterületek csökkenése.

13. ábra: Földhasználat-változás a Visegrádi országokban 1990-2012 között, km²



Forrás: Corine Land Cover adatai alapján saját szerkesztés

14. ábra: Földhasználat-változás 1990-2012 között a Visegrádi országokban a felszínborítási kategória százalékában kifejezve



Forrás: Corine Land Cover adatai alapján saját szerkesztés

7. táblázat: Földhasználat-változás 1990-2012 között a Visegrádi országokban a felszínborítási kategória százalékában kifejezve

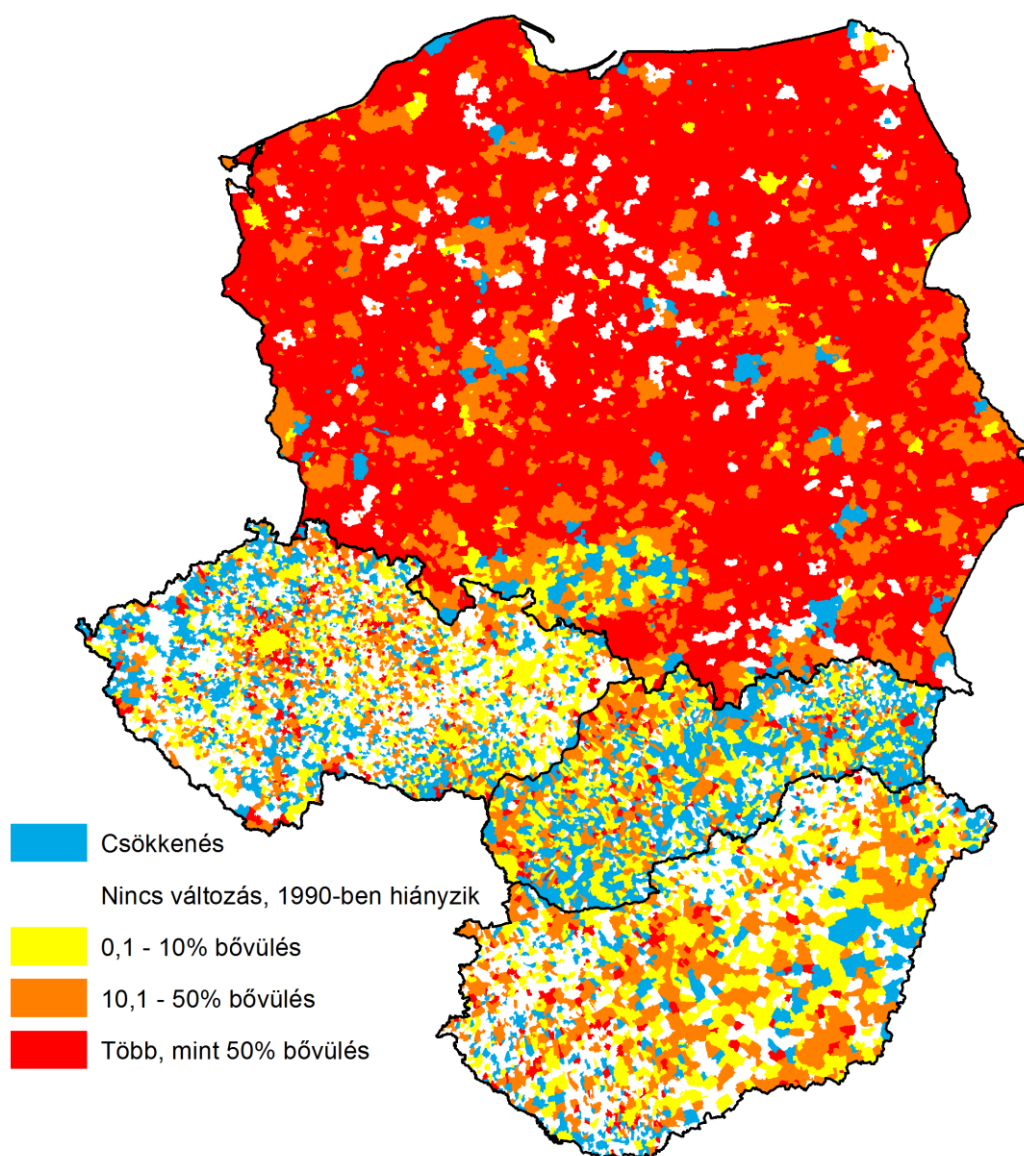
	V4	Lengyelo.	Csehország	Szlovákia	Magyaro.
Mesterséges felszínek	37,26	73,75	7,16	4,68	10,18
Szántóterületek	-5,22	-2,73	-18,43	-3,61	-3,34
Szőlők és gyümölcsösök	8,72	85,51	4,33	-15,97	-15,63
Gyepterületek	10,01	-1,23	179,84	-18,65	1,16
Komplex mezőgazdasági felszínek	-23,62	-35,55	6,06	-1,32	-6,65
Erdők	6,73	7,94	1,62	5,59	9,31
Vízjárta területek, egyéb természetes felszínek	-14,42	-17,04	6,72	-3,49	-16,24
Vízfelületek	6,84	6,13	6,86	44,95	3,88

Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

Hiányzik viszont egyértelműen meghatározható trend több más kategóriánál, valamint a relatív változások vizsgálata a korábban említetteknel is jelentős aránybeli különbségeket mutat (14. ábra, 7. táblázat): pl. a mesterséges felszínek elképesztő ütemű bővülése Lengyelországban. Csehországban a gyepterületek bővülése mutatott páratlan dinamikát. Mindkettőre magyarul szolgálhat ugyan e kategóriák többi országhoz képest alacsonyabb aránya a vizsgálat kezdetén, de ugyanúgy, mint a szocialista tervutasítások időszakában, egyedi tényezők is állhatnak a változások mögött. Az egyedi hatások jelentőségét jól mutatja az a változás, amit például Szlovákiában a Bősi víztározó üzembe helyezése okozott.

Ha a települési önkormányzatok szintjén vizsgáljuk a változások dinamikáját, látható, hogy míg a mesterséges felszínek bővülése Magyarország, Szlovákia és Csehország esetében igencsak koncentrált, egyértelműen a nagyvárosi agglomerációk környékén a legerőteljesebb (15. ábra). Ezt jól magyarázza a rendszerváltozáshoz kötődő társadalmi-gazdasági átalakulást követő intenzív szuburbanizáció és a külföldi működőtőke beáramlásához kötődő beruházások területi koncentrációja. Azonban más kutatók is felhívták a figyelmet arra, hogy például az 1990-2000 közötti években az urbanizáció által érintett területek kiterjedése nem tért el jelentősen Nyugat- és Kelet-Közép-Európában (FERANEC et al. 2010). Továbbá mint később visszatérek rá, egy, a budapesti agglomerációra elvégzett kutatásunk a rendszerváltás előtti és utáni időszak esetében nem talált jelentős különbséget a mesterséges felszín bővülésének ütemében (FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2016). Ennek ellenére ezt az új bővülési folyamatot a korábbiaktól elkülöníti, hogy azok - a szabályozási keretek fellazulása miatt - a korábbi területbővülésnél jóval kaotikusabb városszétfolyáshoz vezettek (CSATÁRI B. et al. 2013; STANILOV, K. – SÝKORA, L. 2014).

15. ábra: A mesterséges felszínek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában



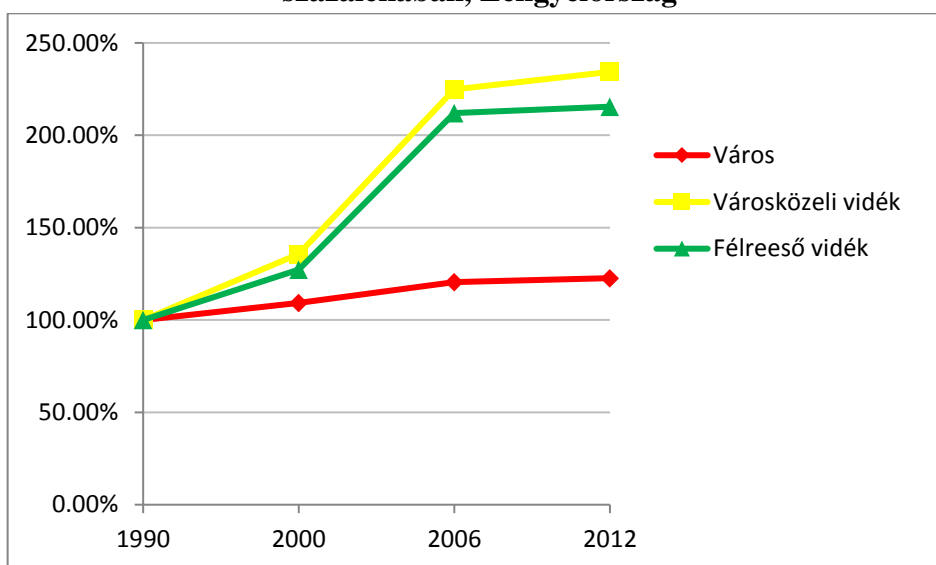
Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

Lengyelország esetében a beépített területek bővülése jóval általánosabb, jóformán az összes településre kiterjed, függetlenül a nagyvárosi központoktól mért relatív fekvéstől. Sőt, a bővülés épphogy a korábban is erőteljesen urbanizált térszíneken csekélyebb, mint például a katowicei agglomeráció esetében. Ez jelzi, hogy a folyamat nem magyarázható a másik három országhoz hasonló okokkal. A 21. ábrán a komplex mezőgazdasági felszínek éppen ellenkező irányú drasztikus lengyelországi változása arra utal, hogy elsősorban ez a kategória a forrása a mesterséges felszínek igen nagyarányú bővülésének.

A mesterséges felszínek változását a módszertani fejezetben már bemutatott város/városközei vidék/ félreeső vidék tércategóriák mentén is vizsgáltam (16. ábra, 2. sz.

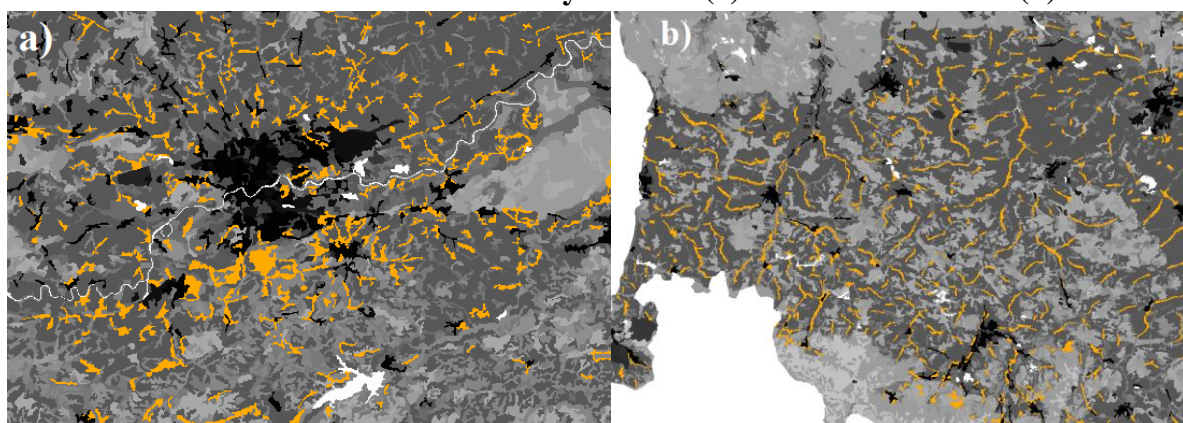
melléklet). Ekkor már egyértelműen kirajzolódik, hogy a városközei, de a félreeső vidéki térségek mesterséges felszín bővülési üteme is többszörösen meghaladja a városiként definiált területeken tapasztaltat. Bár a dezurbanizáció megjelenése akár magyarázatul szolgálhatna erre a bővülésre a félreeső vidéki térben is, de a túlságosan gyors ütemű gyarapodás ezt valószínűtlenné teszi. Mint később látni fogjuk, az ország vándormozgalmi trendjei sem támasztják alá ezt az értelmezést. Közelebb jutunk az anomália feloldásához, ha Lengyelország esetében az eddig használt 8 elemzési kategória mellett az eredeti 34 CLC kategória szerinti átalakulásokat is megvizsgáljuk. Eszerint az 1990-2012 közötti mesterséges felszín alakulás 68%-a egyetlen átmenethez kötődik (a több mint 200 kombinációból), a komplex művelési szerkezetből a szaggatott városszövetté átalakuláshoz (17. ábra).

16. ábra: a mesterséges felszín területének változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Lengyelország



Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

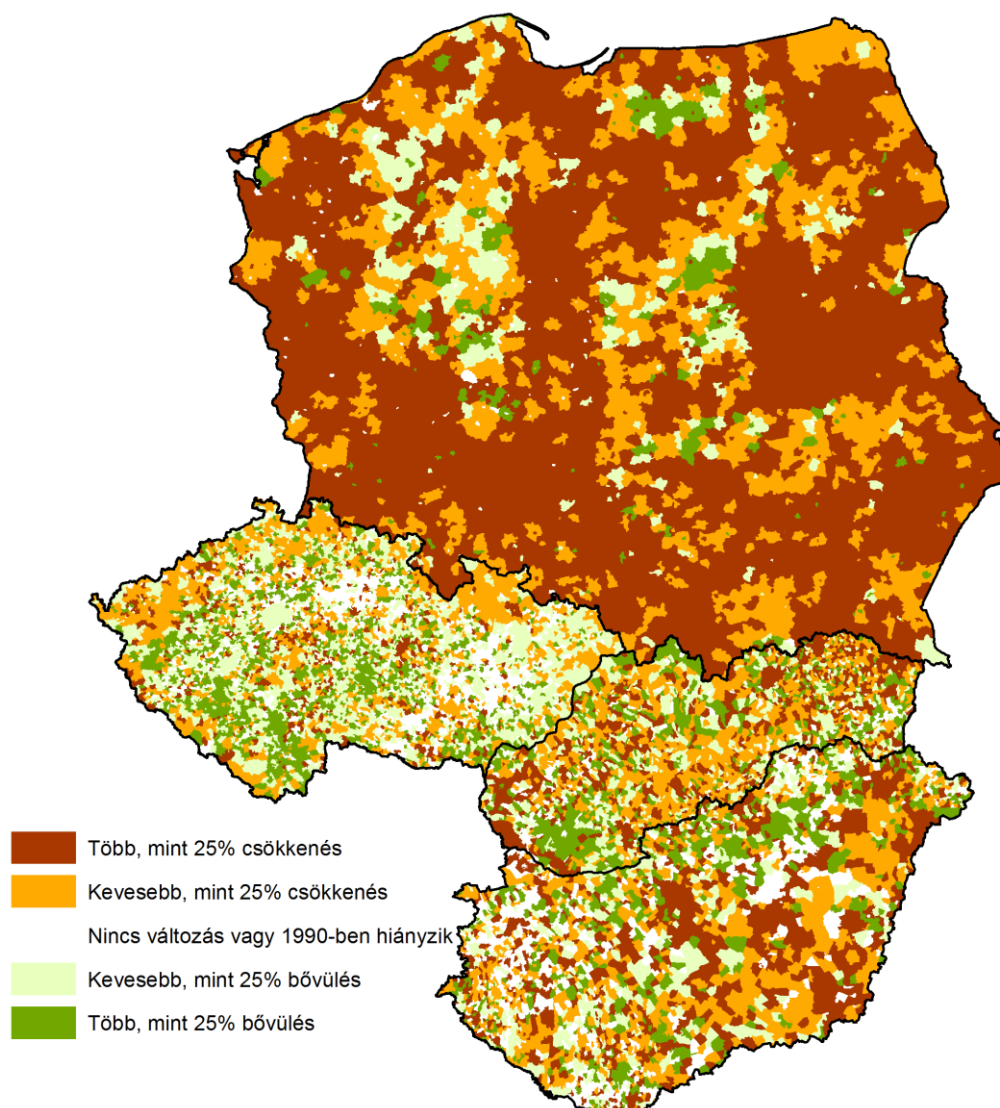
17. ábra: Kategóriaváltás komplex mezőgazdasági felszínekről szaggatott városszövetre 1990-2012 között Krakkó környezetében (a) és Alsó-Sziléziában (b)



*A kategóriaváltás narancssárgával kiemelve

Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

18. ábra: Komplex mezőgazdasági területek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában



Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

A komplex mezőgazdasági területek kategóriája már korábbi, csak Magyarországra kiterjedő földhasználati elemzés során is fejtörést okozott (FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2015) – a kategória magában foglal ugyanis olyan, esetenként jelentős lakónépességgel rendelkező területeket is, mint a tanyás övezetek, és az egykori zártkertek. A helyzet hasonló Lengyelországban is, az elaprózott településhálózat útifalura emlékeztető, ritkás beépítésű térelemei 1990-ben még a komplex mezőgazdasági felszínek közé, míg a későbbiekben már a mesterséges felszínek közé sorolódtak. Természetesen a nagyvárosi agglomerációk környezetében feltételezhető az utólagos besűrűsödés és átalakulás, ám a perifériákon ilyen kiterjedésben inkább névleges, csupán statisztikai-térinformatikai értékelési

kategóriaváltozásról van szó. A Google Street View segítségével szűrőpróbaszerűen végzett épületállomány-vizsgálatok alátámasztják ezt a feltételezést. Ez utólag magyarázatul szolgál a mesterséges felszínek 1990-es igen alacsony arányához Lengyelországban.

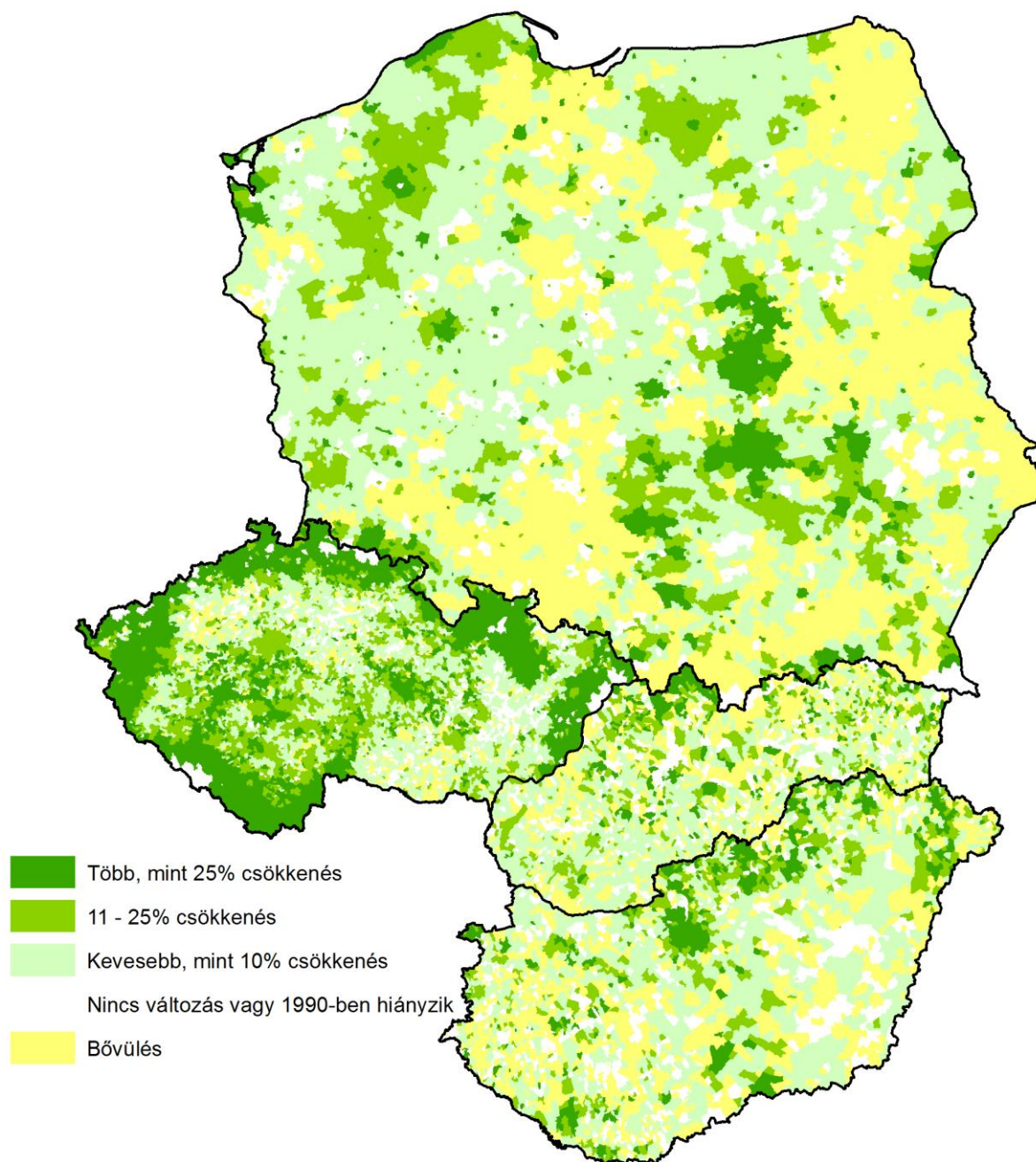
A komplex mezőgazdasági felszínek (18. ábra) Lengyelország mellett más régiókban is jelentős csökkenést mutatnak. Tipikusan ilyen nagytáj például a magyar Nagyalföld is. A lengyelországi példához hasonlóan hazánkban is feltételezhető a csupán névleges kategóriaváltás esete. Ugyanakkor ez a folyamat összhangot mutat az alföldi tanyarendszer és a kertségek évtizedek óta tartó felszámolódásának trendjével. Ez a folyamat két irányban zajlott: a jó elérhetőségű, egykori nagyváros-peremi kertségek és tanyás területek a gyakran a városhatáron belüli szuburbanizáció célterületeivé váltak, s lakóövezetté alakultak. Ezzel szemben a távoli, rossz elérhetőségű tanyás területeket az elnéptelenedés, a nagytáblás szántóföldi művelés előtérbe kerülése erodálja (VASÁRUS G. 2014, CSATÁRI B. et al. 2013).

A rendszerváltás után a mezőgazdaság (felszínborításváltással nem feltétlenül járó) extenzifikációja mondhatni általános volt a térségben, Csehországra pedig különösen jellemző (19. ábra) (FERANEC et al. 2010). A szántóföldi területek csökkenésének számos oka volt. A KGST szétesése és a védett keleti piacok megszűnése a mezőgazdasági termelés csökkenéséhez és szántóföldek felhagyásához, parlagoltatásához vezettek (BIČÍK, I. et al. 2001; GUS 2004). Az államszocializmus eltérő mezőgazdasági modelljeiből adódóan a piaccgazdasági átmenet is eltérően zajlott le az egyes országok mezőgazdaságában, jelentett különböző méretű irányú és arányú földhasználati átstrukturálódást. Lengyelországban a szocializmus évtizedeit átvészelő kisbirtokrendszer mellett csak az állami gazdaságokat kellett privatizálni (BAŃSKI, J. 2011), Csehországban a restitúció során a korábban állami tulajdonba vett földdarabok az eredeti tulajdonosukhoz kerültek vissza⁹ (DOUCHA, T. – DIVILA, E. 2008), Magyarországon pedig kárpótlási jegyek segítségével, árverések rendezésével ment végbe a reprivatizáció (HARCSA I. et al. 1994). A privatizációs folyamattal kapcsolatos nehézségek – a kárpótlás, restitúció elhúzódása, a birtokhoz jutott egykori tulajdonosok mezőgazdaságtól való – már korábbi – eltávolodása miatt, az újra létrejött gazdaságosan nem művelhető törpebirtokok miatt sok szántóterület hevert hosszabb-rövidebb ideig parlagon (SPIŠIAK, P. et al. 2008). Összességében azonban a csehországi igen jelentős visszaesés ellenére se járt olyan drasztikus hatásokkal a posztszocialista átmenet, mint például a volt Szovjetunió tagállamaiban: Nyugat-Ukrajnában a rendszerváltás után a földterületek 30%-át felhagyták (BAUMANN, M. et al. 2011). Később a V4 országok EU csatlakozása és a közös agrárpolitika (KAP) támogatásrendszere ismét új keretek közé helyezte a mezőgazdaságot. A növekedő

⁹ A restitúciós törvény úgy lett megfogalmazva (tulajdonjogok 1948 utáni elvesztése), hogy ne orvosolja a Beneš-dekrétumok jogfosztását.

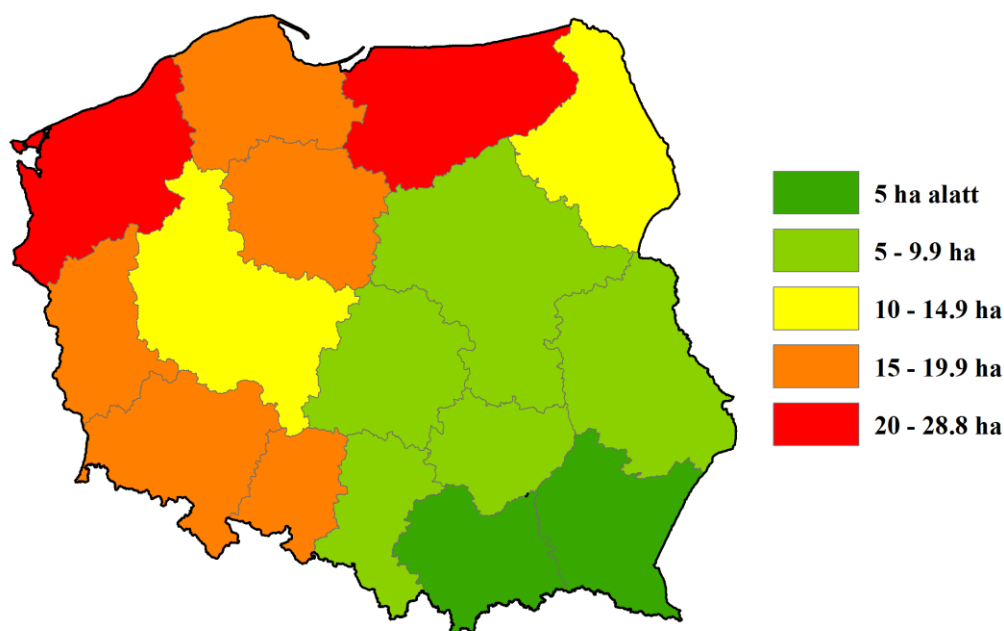
jövedelmezőség és a privatizáció lezárulta több területen is visszafordította a földfelhagyási folyamatot (MAJCHROWSKA, A. 2013).

19. ábra: A szántóterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában



Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

20. ábra: A lengyel vajdaságok átlagos birtokmérete, 2013

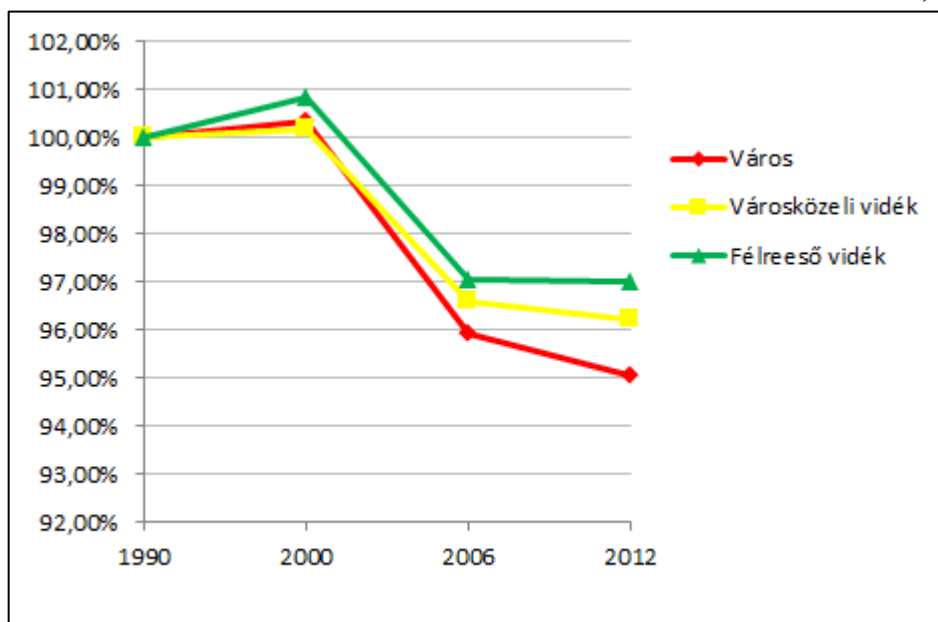


Forrás: Az EUROSTAT adatai alapján saját szerkesztés

A 19. ábrán láthattuk, hogy a mezőgazdasági területek aránya leginkább a rosszabb termőképességű hegyvidéki/periférikus területeken csökkent. A cseh peremhegységekre mindkét tulajdonság ráillik, és ennek megfelelően a csökkenés is kiemelkedő. Ezzel szemben Lengyelország keleti, délkeleti külső perifériáján kiterjedt területeket lehet találni, ahol az általános trendekkel szemben a bővülés a jellemző. Ezek azok a területek, ahol a kisbirtokrendszer a szocializmus évtizedei során is fennmaradt (ez mai napig látszik az átlagos birtokméreteken – 20. ábra). A családi gazdaságok szövete egyfajta szociális védőhálóként szolgált az iparból kiszoruló munkásoknak: a rendszerváltás után mintegy százezerre becsülhető azoknak a városi munkásoknak a száma, akik visszatértek a mezőgazdaságba. Ennek többszörösére tehető azoknak a száma, akik ugyan alulfoglalkoztatottként, de helyet találnak maguknak a jobbra csak önellátást szolgáló családi gazdaságokban, és nem terhelik meg a szociális ellátórendszert (ZGLIŃSKI, W. 2008). Ez meglátszik a munkanélküliség térképi mintázatán is: Lengyelországban nem jelenik meg élesen a Magyarország és Szlovákia esetében is látványos nyugat-keleti lejtő (7. ábra).

A szántóterületek csökkenése Lengyelországban és Szlovákiában is a városi területeken volt a legnagyobb ütemű, és a félreeső vidéki területeken a legcsekélyebb (21. ábra), ami jól magyarázható a szántóterületek felhagyását okozó városszétfolyással és azt részben kiváltó zöldmezős beruházásokkal (GRÄDINARU, S. R. et al. 2015).

21. ábra: a szántóterületek változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Szlovákia



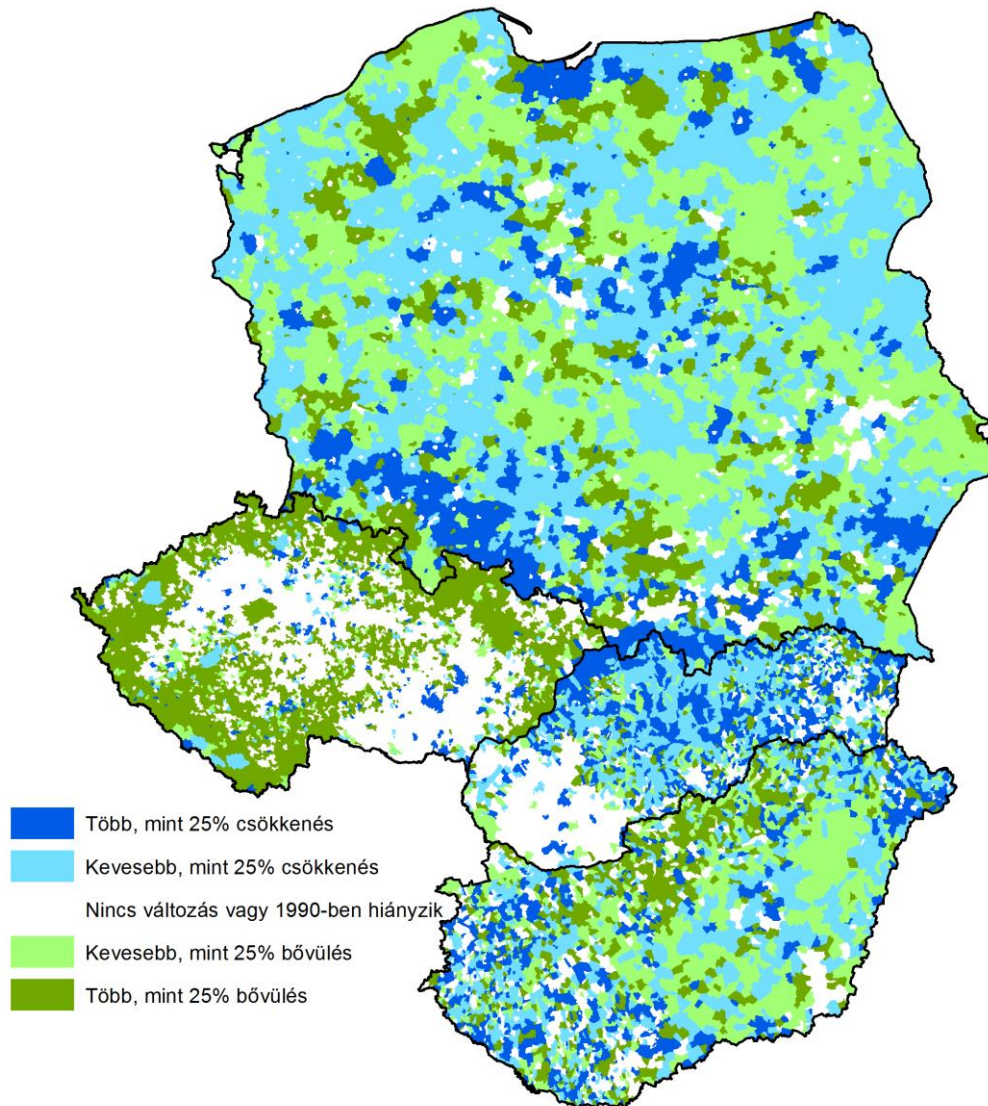
Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

Csehországban épp ellenkező folyamatok játszódtak le a külső és a belső periférián, mint Lengyelországban. A korábbi szántóterületek helyét jelentős részben vették át gyepterületek (22. ábra). Ennek egyik oka, hogy mind a peremhegységek, mind a Cseh-Morva-dombság kevésbé alkalmas mezőgazdasági termelésre, valamint az EU csatlakozás után az elérhető támogatások is szerepet játszottak. A kedvezőtlen adottságú területekre (LFA) vonatkozóan Csehországban kitűzött célok egyike esetében – a mezőgazdasági területek fenntartható használata és a természeti erőforrások védelme – például csak a gyepterületekre volt elérhető támogatás, és az LFA területek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a gyepterület-bővülés térszíneivel (ŠTOLBOVÁ, M. 2007).

Több országban, így Magyarországon is tapasztalhatjuk, hogy a gyepterület bővülése is intenzívebb a városi és nagyvárosok környéki vidéki térben (23. ábra). Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a későbbi beépítés reményében felhagyott szántó először gyepterületként jelenik meg, de akár az is elképzelhető, hogy az agglomerációk urbanus lakossága fokozatosan a maga vidékpercepciója szerint alakítja át a teret, ami a nyílt gyepterületeket előnyben részesíti az agrártáj más tradicionális, ám számukra „kellemetlen” mellékhatásokkal járó elemeivel (zajok, szagok) szemben.

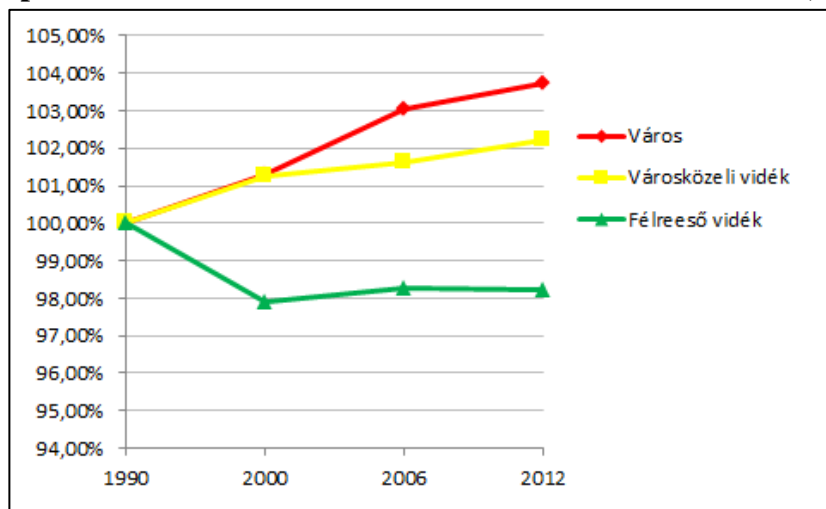
Máshol viszont, mint például a Duna-Tisza közti Homokhátság területén 1987-1999 között drasztikus csökkenés következett be: ennek fő oka azonban nem a nyugat-európai tapasztalatoknak megfeleltethető urbanizáció vagy a mezőgazdaság intenzifikációja volt, hanem inkább a gazdák megváltozott környezeti és társadalmi-gazdasági körülmények miatti egyéni adaptációs kísérletei (BIRÓ M. et al. 2013).

22. ábra: Gyepterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában



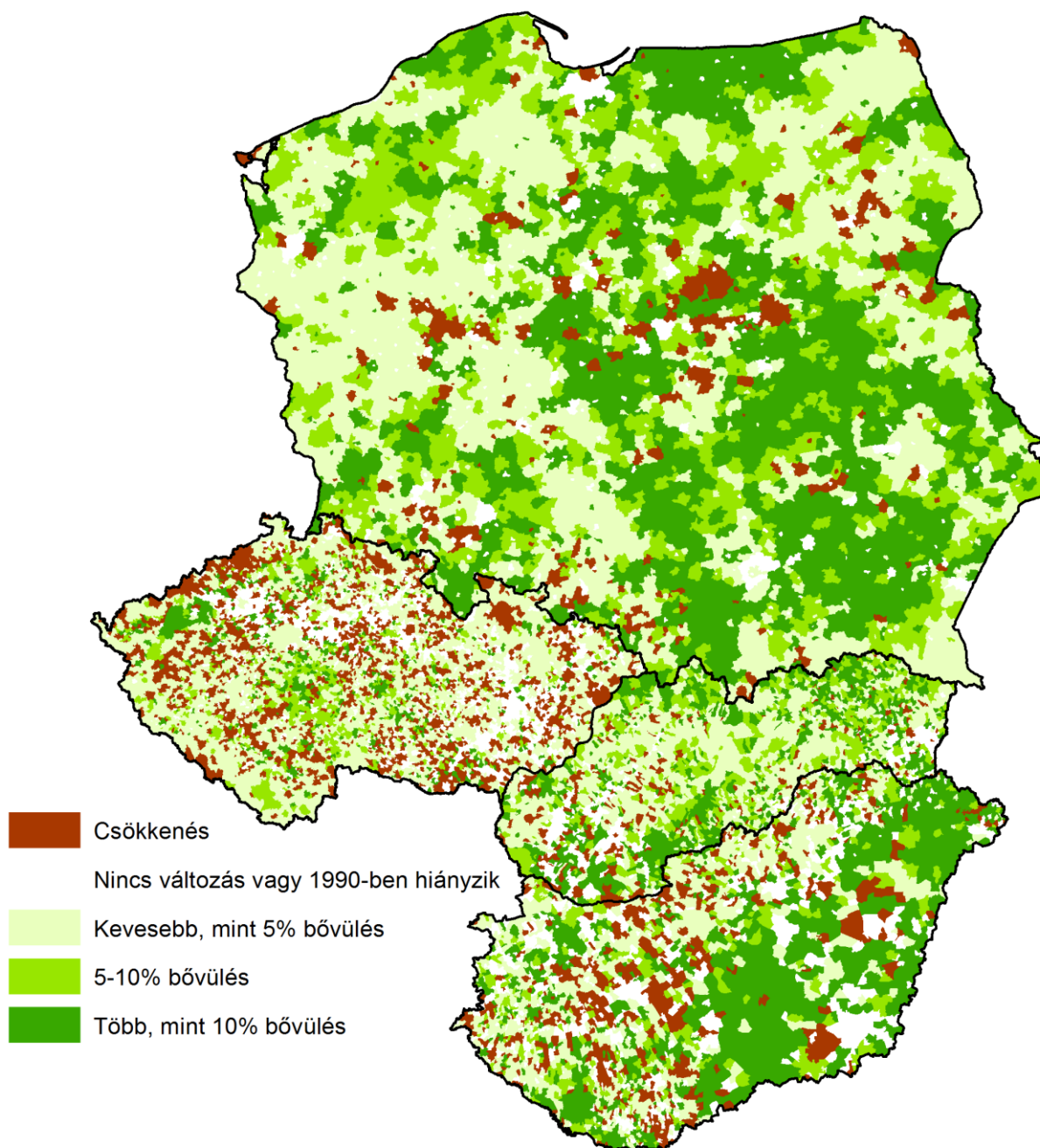
Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

23. ábra: a gyepterületek változása az 1990-es felszínborítás százalékában, Magyarország



Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

24. ábra: Erdőterületek változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában

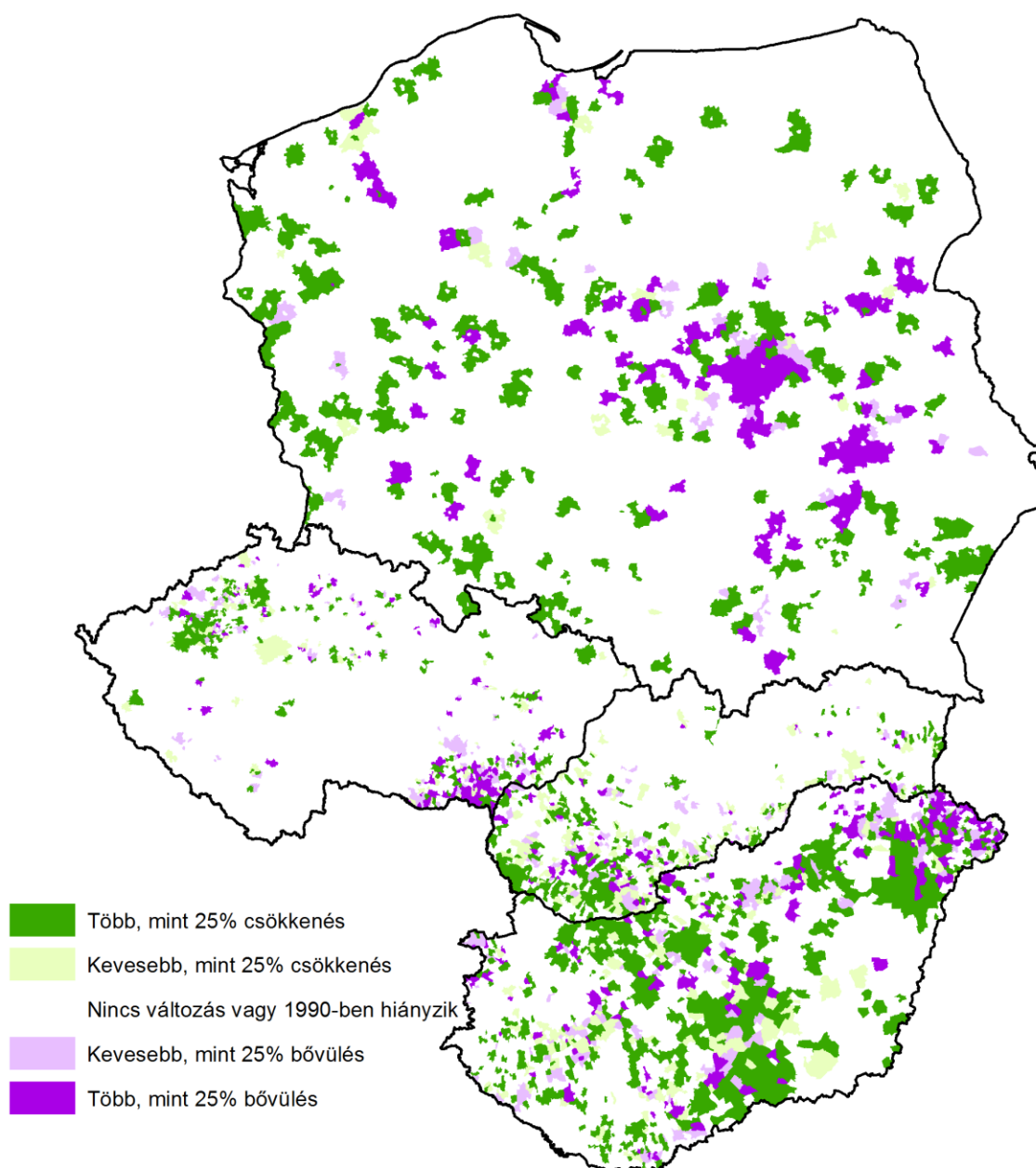


Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

A legelők, kaszálók mellett erdők is átvehetik a felhagyott szántók helyét (24. ábra). Különösen figyelemreméltó ez Magyarország esetében, ahol a gyengébb termőképességű homoktalajú területeken dinamikus erdőgyarapodás volt a vizsgált időszakban, a több mint fél évszázados törekvéseknek megfelelően tovább oldva hazánk erdőtakarójának egyenlőtlen eloszlását.

A szőlők és gyümölcsösök változása esetében úgy tűnik, hogy az egyes tradicionális termőközetek egyedi adottságain nyugvó siker vagy kudarc volt a döntő (25. ábra). Így például a Grójec környéki lengyel almatermő régióban, ami meg tudta őrizni a piacait, sőt újakat is tudott találni, bővülés figyelhető meg. Hasonlóan bővült a szőlőterület a morva és egyes magyarországi hegylábi borvidékeken, míg a Homokhátságon visszaszorult a szőlő- és gyümölcsstermesztés.

25. ábra: Szőlő és gyümölcsültetvények változása 1990-2012 között az 1990-es felszínborítás százalékában



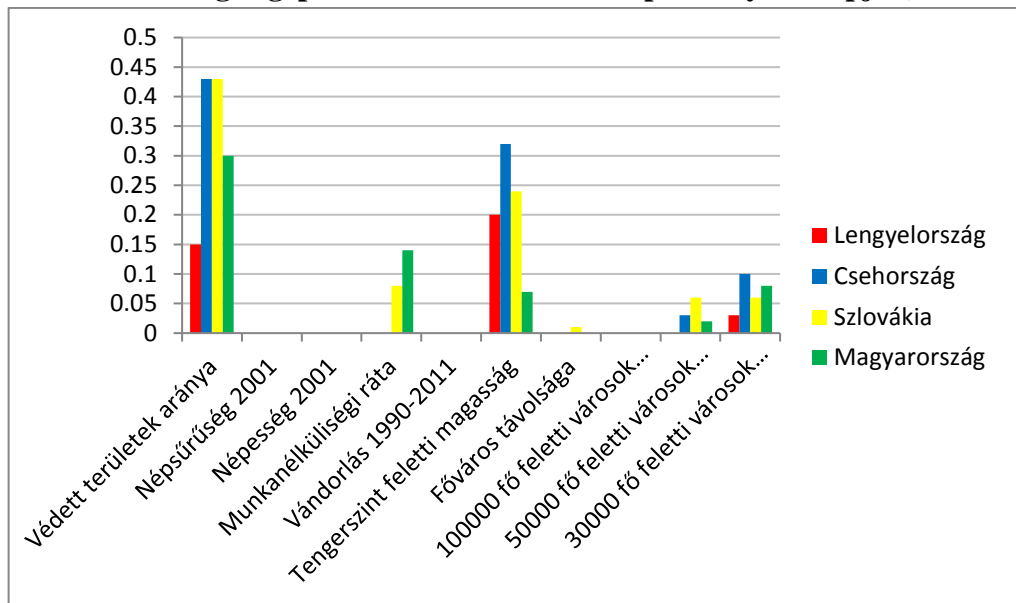
Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

A vízjárta területek és egyéb természetes felszínek kiterjedését mindkét irányba érik befolyásoló hatások. A vizes élőhelyek természetvédelmi (különösen madárvédelmi) jelentőségét már a szocializmus alatt felismerték. A legfontosabb vizes élőhelyek ma már a Ramsari-egyezmény hatálya alá tartoznak. Több olyan területen, ahol korábban lecsapolásokkal próbálták a vizes élőhelyeket visszaszorítani, a rendszerváltás után sikeres élőhely rekonstrukciókat hajtottak végre (pl. Hanság, Kiskunság). Ennek ellenére arra is találunk példát, hogy a városi terjeszkedés továbbra is értékes vizes élőhelyeket emészített fel¹⁰. A 17. ábrát nézve sajnos még mindig az utóbbiak vannak túlsúlyban.

Mint láthattuk, az átalakulási folyamatoknak az országcsoportokra nézve közös és egyedi hajtóerői is lehetnek. A Terrset Land Change Modeller szoftver segítségével, a már a módszertani fejezetben bemutatott Simweight gépi tanulási módszer és MLP neurális háló használataival megpróbáltam feltárni, hogy a földhasználat-váltásokban mekkora a visegrádi országok szintjén egységesen érvényesülő hatótényezők szerepe. Ehhez az időszak kezdetét és végét bemutató földhasználati állapotokat (1990-es és 2012-es CLC térképek), valamint 10, a környezeti állapotot, társadalmi helyzetet és relatív fekvést leíró magyarázó változót használtam fel (védett területek aránya, népsűrűség, népességszám, munkanélküliségi ráta, 1990-2012 közötti vándorlási arányszám, tengerszint feletti magasság, Főváros távolsága, 100000 fő feletti városok távolsága, 50000 fő feletti városok távolsága, 30000 fő feletti városok távolsága). A Simweight gépi tanulási módszerrel egyes országokra külön – külön elvégzett vizsgálatok az egyes magyarázó változókhoz súlyokat rendelnek hozzá, ami megmutatja, hogy az adott magyarázónak a tér bizonyos pontján felvett értékei milyen erős összefüggést mutatnak a vizsgált kategóriák közötti átalakulással. Ez a vizsgálat azonban csak a kapcsolat erősségéről árulkodik, arról nem, hogy ez az együttmozgás azonos, vagy ellentétes előjelű. A MLP neurális háló segítségével pedig a korábban említett kiindulási és jelenlegi földhasználati térképek, valamint a 10 magyarázó változó felhasználásával olyan átalakulási potenciáltérképeket készítettem, amelyek megmutatják, hogy a végbement folyamatok és a magyarázó változók közötti összefüggések alapján mely területeken volt magas, és mely területeken volt csekély az átalakulás valószínűsége.

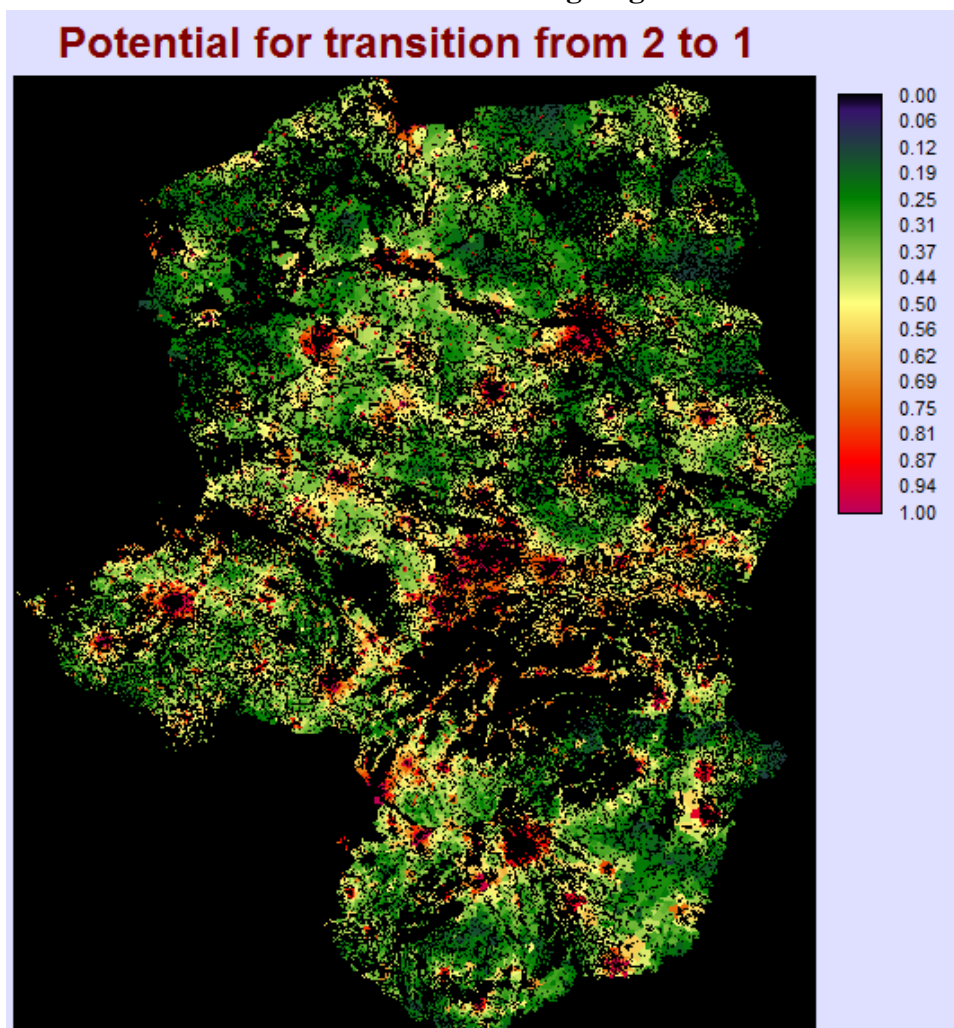
¹⁰ Elég csak az Auchan és a dunakeszi tőzegláp nagy port kavart esetére gondolni

26. ábra: Szántóterületekből mesterséges felszinné alakulás magyarázó változói (a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján)



Forrás: saját szerkesztés

27. ábra: Szántóföldek mesterséges felszinné alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével



Forrás: saját szerkesztés Terrset Land Change Modeller programmal

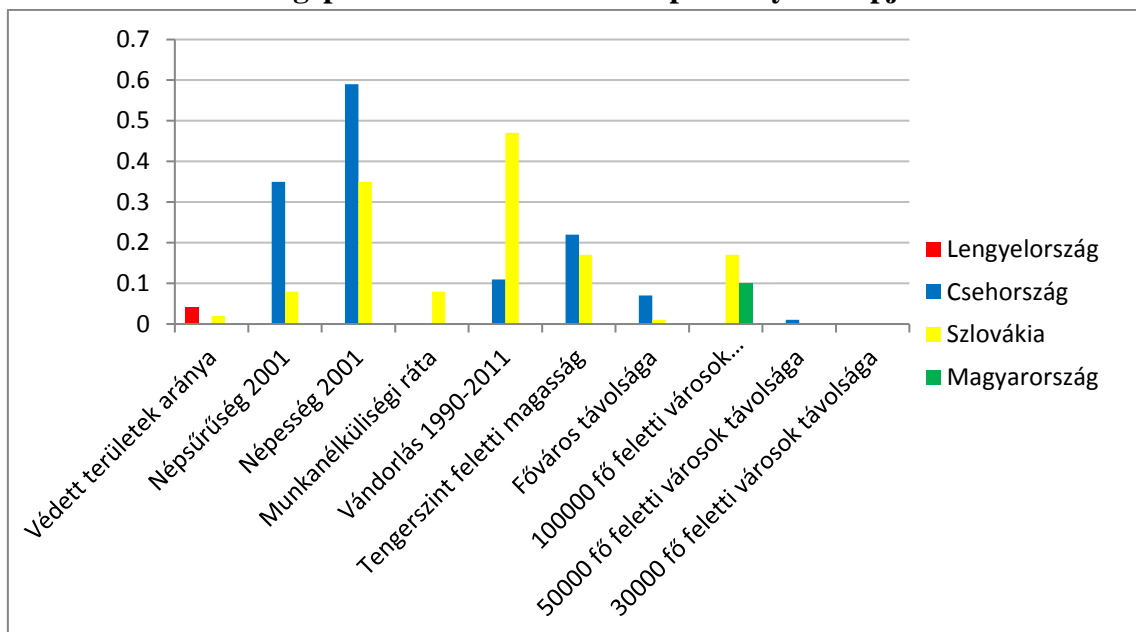
A vizsgálathoz három olyan földhasználati kategóriák közötti átalakulást választottam ki, amelyek a visegrádi országokban a legnagyobb területűek között vannak (3. sz. melléklet). Ezek a szántóterületek mesterséges területekké, szántóterületek gyepterületekké és a szántóterületek erdőterületté alakulása. A szántóterületek föl hagyását magyarázó változásokat már más kutatások is vizsgálták a visegrádi országok vonatkozásában. Szlovákiában például a talaj termékenységének volt a legnagyobb jelentősége, de a lejtőszög, az átmeneti cserjés-bokros területek közelsége, a városi központoktól és a közutaktól mért távolság, valamint a terület demográfiai trendjei is szerepet játszottak a szántófelhagyás térbeli mintázatának alakításában. A vizsgálat során kiderült az is, hogy a felhagyás arányaiban jobban érintette azokat a területeket, amelyeket valójában csak a szocializmusban vontak művelés alá (PAZÚR, R. et al. 2014).

A szántóföldek mesterséges felszínre alakulása esetében a bevont változók magyarázó ereje az egyes országokban meglehetősen hasonló (26. ábra). A védett területek kiterjedése, valamint a tengerszint feletti magasság jutott jelentős szerephez. Ezen túlmutatóan csak a 30 000 fő feletti városoktól való távolságnak van minden ország esetében jelentősége. A potenciáltérképből (27. ábra) láthatjuk, hogy a két jelentős magyarázóerővel bíró változó az igen alacsony változási valószínűségű területek kiterjedését magyarázza, míg a korábbiaknak megfelelően a nagyvárosok környéki szántóterületek mutattak magas átalakulási valószínűséget.

A szántóföldekből gyepterületté alakulás esetében a bevont változók Lengyelország és Magyarország esetében jóformán egyáltalán nem magyarázzák a végbement folyamatokat (28. ábra). Ezzel szemben Csehországban és Szlovákiában a felhasznált változóknak kifejezetten erős a magyarázó erejük. A települések népességszáma és a tengerszint feletti magasság mellett Csehországban a népsűrűségnek, Szlovákiában pedig a vándormozgalmi folyamatoknak van még kiemelt szerepük. Ezt az átalakulási potenciáltérkép is visszatükrözi, miszerint a Kárpátokban és a cseh peremhegységekben volt kifejezetten magas az átalakulás valószínűsége (29. ábra).

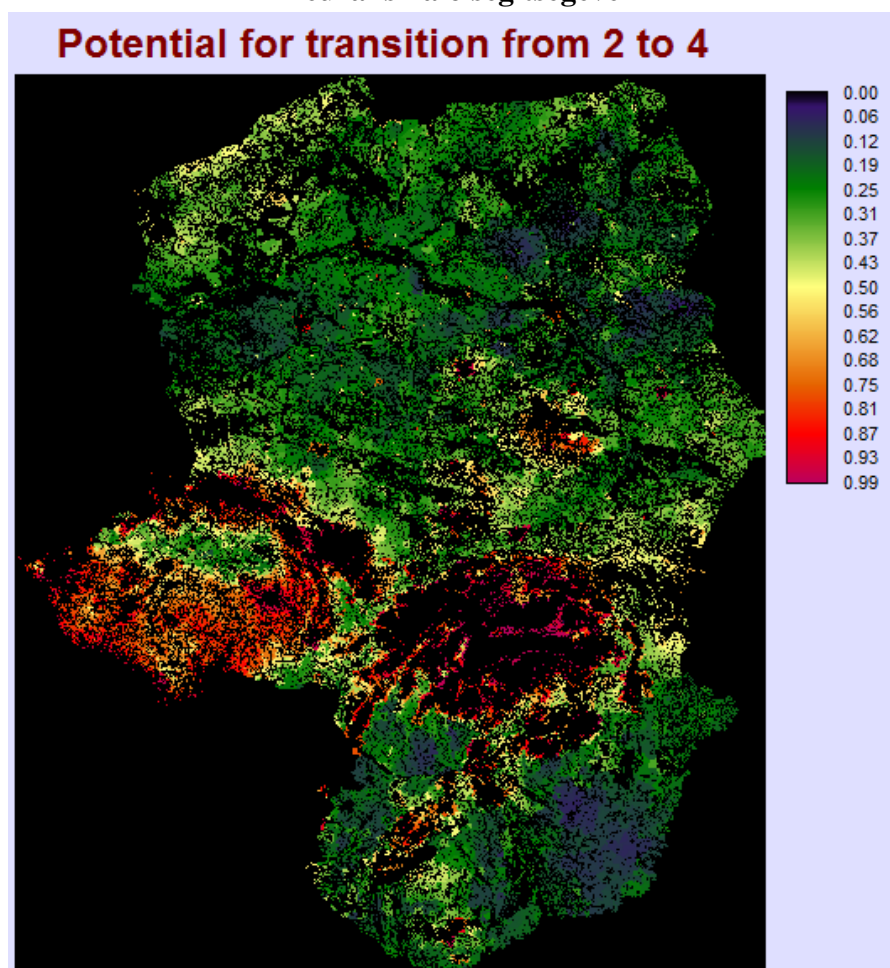
Megint más képet kapunk a szántóterületekből erdővé alakulás esetében (30. ábra). A bevont változók közül az összes ország esetében találunk olyat, aminek erős a magyarázó ereje (különösen a védett területek aránya, tengerszint feletti magasság, népesség és népsűrűség kiemelkedő). Mind a Simweight modellezés eredményei, mind a MLP neurális háló segítségével generált átalakulási potenciáltérkép (31. ábra) arról árulkodik, hogy egyrészt a magasabb, jelentős arányban védett térszínek szántói (KOZAK, J. 2003), másrészt pedig a leszakadó, periferikus régiók szántóterületei (Kelet-Szlovákia, Északkelet-Magyarország, Ormánság) esetében volt nagy valószínűsége az erdővé válásnak.

28. ábra: Szántóterületekből gyepterületté alakulás magyarázó változói – a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján



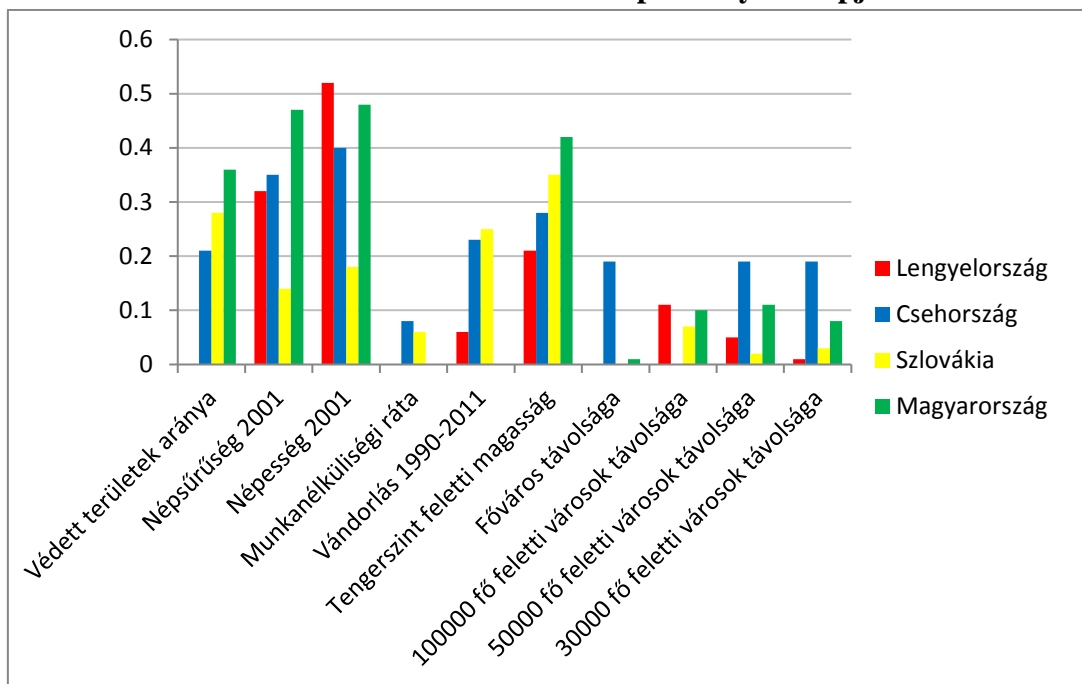
Forrás: saját szerkesztés

29. ábra: Szántóföldek gyepterületté alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével



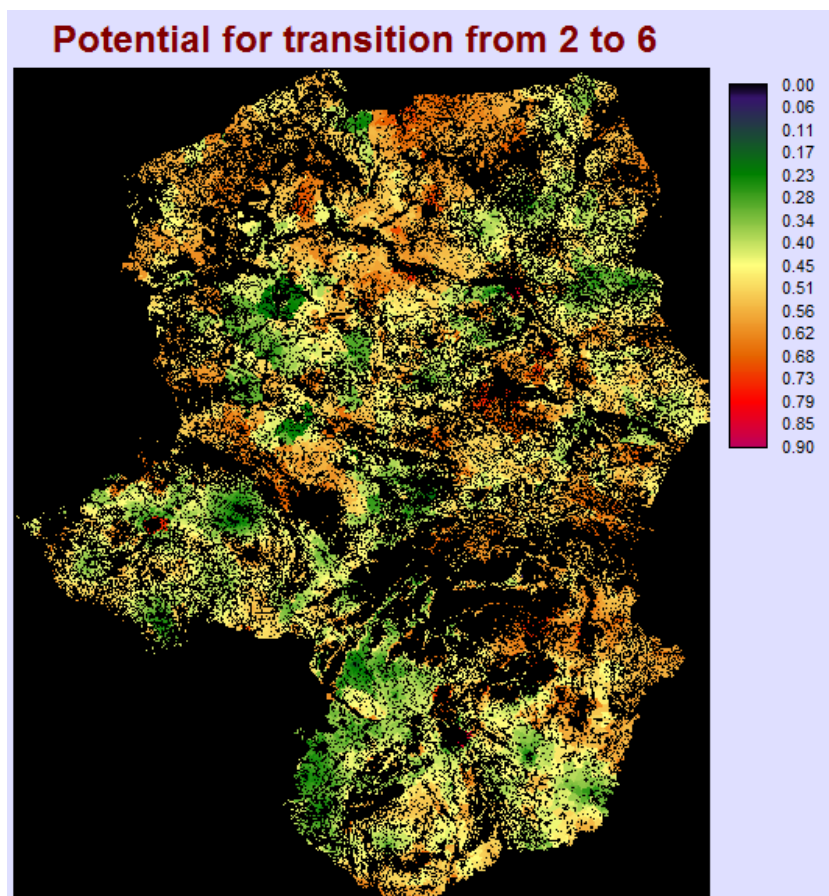
Forrás: saját szerkesztés Terrset Land Change Modeller programmal

30. ábra: Szántóterületekből erdővé alakulás magyarázó változói – a Simweight gépi tanulási módszerrel kapott súlyok alapján



Forrás: saját szerkesztés

31. ábra: Szántóföldek erdővé alakulási potenciáljának feltérképezése MLP neurális háló segítségével



Forrás: saját szerkesztés Terrset Land Change Modeller programmal

4.3. Régi-új vándormozgalmi folyamatok a visegrádi országokban

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a földhasználati változások – különös tekintettel a mesterséges felszínek kiterjedésére – szoros kapcsolatban állnak a rendszerváltás utáni vándormozgalmi folyamatokkal. A második fejezetben bemutattam, hogy a migrációs mintázatok megváltozása és az ezzel járó pozitív és negatív következmények a nyugat-európai vidéki újrastrukturálódás alapvető tapasztalatai közé tartoznak. Ezzel összecsengeni látszik a vándormozgalmi trendek visegrádi országokban is észlelt alapvető megváltozásával. A kérdés csupán az, hogy az államszocializmus településhálózat-torzító irányított ágazati és várospolitikájától, adminisztratív korlátaitól megszabadulva a nyugat-európaihoz hasonló térfolyamatok bontakoznak ki, vagy a visegrádi országok továbbra is a megkésetttség útját járják?

A rendszerváltás utáni folyamatok feltárásához a módszertani fejezetben már bemutatott adatbázist használom, az egyes területi kategóriák használata szintén 3.3.-as fejezetben leírtaknak megfelelően történik. A rendszerváltás utáni vándormozgalmi folyamatok bemutatását és elemzését az országos léptéktől a településszint felé haladva végzem el. Ezt a nagyvárosok időtávolságának és a természeti környezet elemeinek vándormozgalomra gyakorolt hatását feltáró vizsgálatok teszik lehetővé. Végül a vándormozgalmat meghatározó tényezők modellezése (többszörös lineáris regresszió segítségével), hozzájárulhat ahhoz, hogy megválaszoljam, melyek a visegrádi országok szintjén is megnyilvánuló és melyek az egyedi térfolyamatok?

A vizsgált időszakban a visegrádi országok össznépessége csak minimálisan csökkent (8. táblázat), bár az egyes országok között jelentős különbségeket találunk. Míg Magyarország és Lengyelország népessége csökkent, addig Szlovákia és Csehország népessége enyhén növekedett – ebben a pozitív természetes népmozgalom (Szlovákia) és a nemzetközi vándorlási többlet (Csehország) játszott szerepet. Az 1990-2011 közötti időszakban az össznépességen belül viszont az általam megalkotott definíció szerinti vidéki népesség aránya az összes országban emelkedett, valamint Magyarország kivételével abszolút értelemben is növekedés figyelhető meg. Különösen kiugró Csehország esete, ahol a vidéki népesség aránya 33,2%-ról 38,6%-ra nőtt, ami az első évtizedben a városi tér több mint 400 ezres népességvesztésével párosult. Ez összhangban van azzal, hogy a korábbi időszakban a központi kormányzat erőteljes adminisztratív korlátokat támasztott a vidékre kiköltözéssel szemben. Magyarország esetében a vidéki népesség gyarapodása az első időszak után csökkenésbe fordult, míg Lengyelország esetében pont ellenkező módon a második évtizedben gyarapodott mintegy félmillió fővel a vidék népessége.

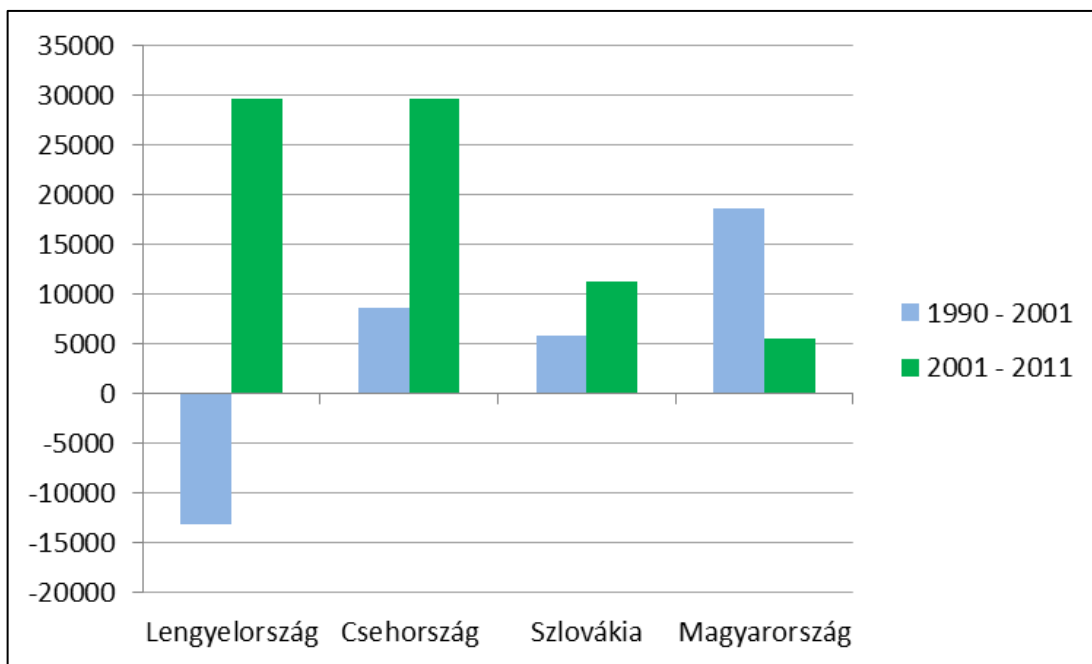
8. táblázat: a városiként és vidékiként definiált népesség alakulása a visegrádi országokban

	Teljes népesség			Városiként definiált népesség			Vidékiként definiált népesség		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Visegrádi négyek	64697442	64067322	64358365	39931620	39003160	38366584	24765822	25064162	25991781
Lengyelo.	38597649	38237202	38511824	23025007	22757572	22439035	15572642	15479630	16072789
Csehország	10358267	10230261	10505445	6917758	6486782	6447187	3440509	3743479	4058258
Szlovákia	5367790	5402547	5404322	2993839	2993728	2864794	2373951	2408819	2539528
Magyaro.	10373736	10197312	9936774	6995016	6765078	6615568	3378720	3432234	3321206

Forrás: az egyes országok statisztikai adatközlései alapján saját számítás

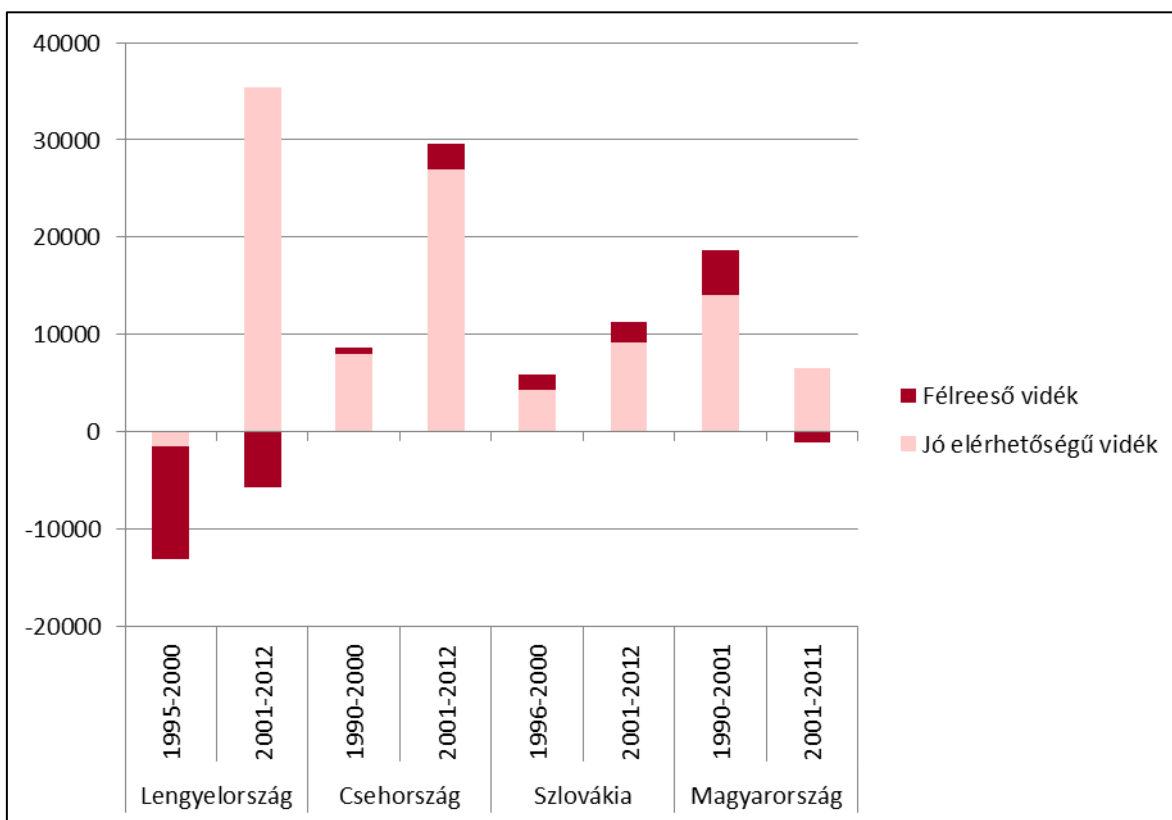
A népességváltozás térszínenként eltérő tendenciáinak természetesen mind vándormozgalmi, mind természetes népmozgalmi okai lehetnek. A vidéki térszínek évi átlagos vándorlási egyenlegét bemutató 32. ábra már tisztább képet teremt. Látható például, hogy a vidéki térségeket sújtó elvándorlás – egyedül Lengyelországban – még a rendszerváltás utáni első évtizedben is folytatódott (ŁODYGA, B. 2006). Ezt leszámítva a vidéki térségeket minden országban vándorlási többlet jellemezte, ami rendszerváltás utáni második évtizedre jelentősen növekedett is – Magyarországot kivéve. Csehország kiugró növekedése nincs összhangban a 8. táblázatból kiolvashatókkal – ez arra mutat rá, hogy az első évtizedben a vidéki népességbővülésnek még inkább a természetes népmozgalom volt a hajtóereje, míg a második évtizedben már a vándormozgalom. 2001-2011 között Lengyelország és Csehország vidéki térségeiben a vidékre vándorlók száma közel évi 30000 fővel haladta meg az onnan elvándorlókét (ez a vidéki lakossághoz viszonyítva Lengyelországban évi 1,9 ezreléknyi, Csehországban évi 7,9 ezreléknyi többletet jelent). Míg a kedvezőtlen népmozgalmi mutatók miatt 2001 után a vidéki népesség száma már csökkent Magyarországon (8. táblázat), az alábbi ábrából az is látható, hogy a megtorpanás ellenére a hazai vidéki terek még mindig csekély vándorlási többlettel jellemezhetők.

32. ábra: A visegrádi országok vidéki településeinek évi átlagos vándorlási egyenlege a rendszerváltás utáni első és második évtizedben



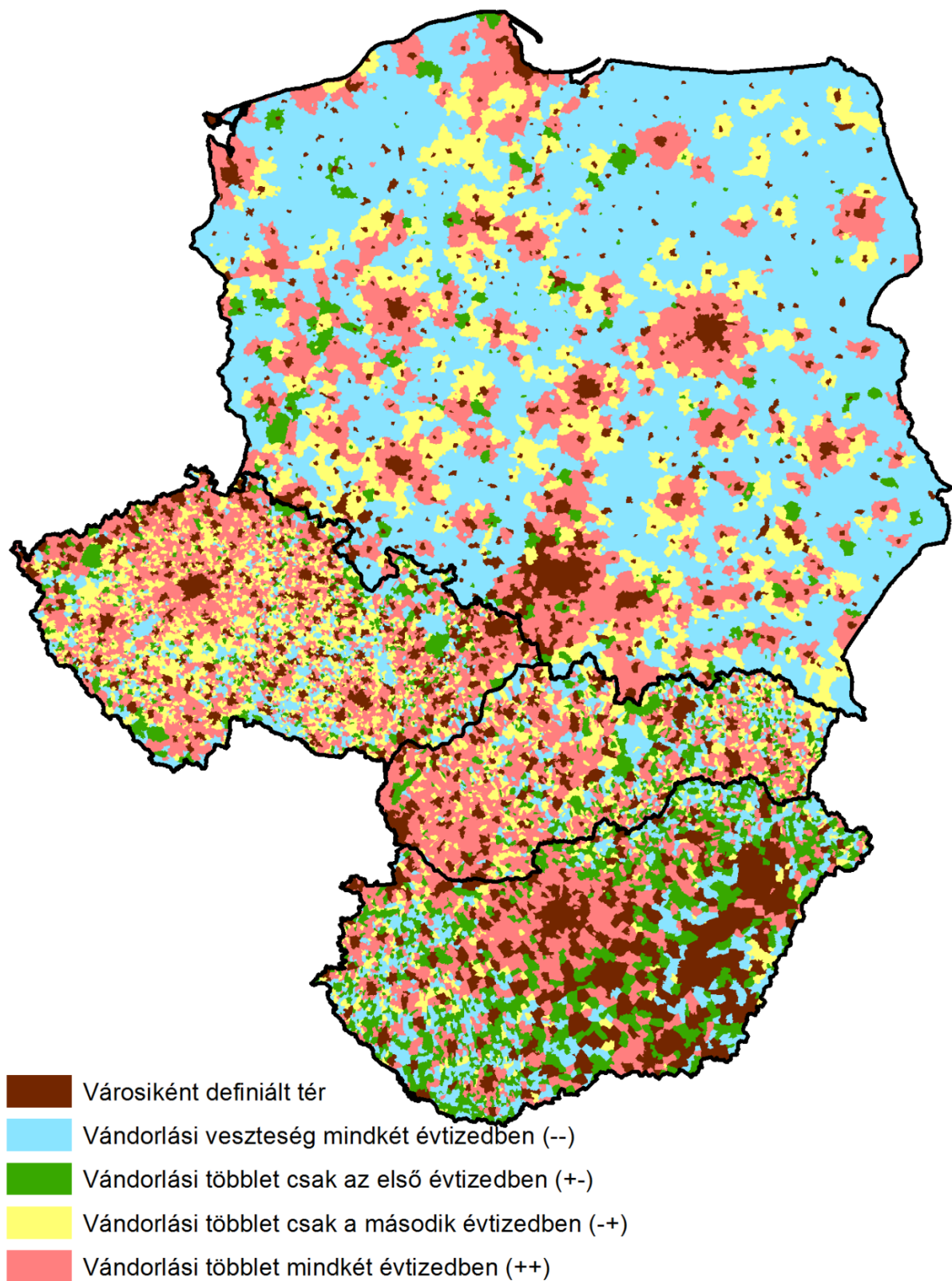
Forrás: Saját szerkesztés a négy ország statisztikai adatközlései alapján

33. ábra: Évi átlagos vándorlási nyereség/veszteség a visegrádi országok városkörnyéki és félreeső vidéki tereiben



Forrás: Saját szerkesztés a négy ország statisztikai adatközlései alapján

34. ábra: A visegrádi országok vidéki térségeinek vándorlási alaptípusai



Forrás: Saját szerkesztés a négy ország statisztikai adatközlései alapján

Azonban ez a vándorlási nyereség a vidéki térben nagyon egyenlőtlenül oszlik el. A vidéki teret városkörnyéki és félreeső vidéki térre kettéosztó definíciómát alkalmazva láthatóvá válik (33. ábra), hogy a vándorlási többlet szinte minden esetben a városkörnyéki vidéki térben csapódik le. Lengyelország esetében a félreeső vidékek vándorlási vesztesége – bár csökkenő mértékben – de az egész időszak alatt fennmaradt. Magyarország esetében például a korábban az e térségekben mutatkozó számottevő többletet az új évezredre ismét veszteség váltotta fel. Ennek megfelelően a lakónépességre vetített vándorlási arányszám minden esetben alatta marad a jó elérhetőségű vidékek értékének.

A 34. ábra már településszinten mutatja a vándormozgalmi folyamatok rendszerváltás utáni vidéki folyamatait, a korábban bemutatott tér- és időbeli különbségeket mintegy szintetizálva. Jól látható, hogy Magyarország esetében a rendszerváltást követő második évtizedre hogyan szorultak vissza a vándorlási többletet felmutató települések a nagyvárosi agglomerációkba. Csehországban, de főleg Lengyelországban ezzel ellentétes irányú folyamat zajlott le – a pozitív vándorlási egyenleg a második évezredre a nagyobb városi központokból kiindulva távolabbi területekre is kiterjed. Szlovákiával és különösen Csehországgal szemben Lengyelországban nagyobb összefüggő területeket találunk, ahol a vándorlási veszteség a teljes időszakban folyamatos. Ami azonban mind a négy országban közös, az a nagyvárosi agglomerációk kiemelt szerepe a rendszerváltás utáni vidéki vándormozgalmában.

Bár – mint láttuk az 4.1-es alfejezetben – a nagyváros környéki települések szuburbanizációja nem előzmény nélküli a visegrádi országokban, a korábbi adminisztratív korlátok eltűnésének és a megváltozó társadalmi-gazdasági helyzetnek köszönhetően, a rendszerváltás után a városi népesség kiáramlása az elővárosokba robbanásszerűen teljesedett ki és jelent meg szinte az összes nagyváros környezetében. E folyamat kiemelkedően jól dokumentált (9. táblázat).

9. táblázat: Szakirodalmi példák a rendszerváltás utáni szuburbanizációra a visegrádi országokban

Magyarország	Lengyelország	Csehország	Szlovákia
Budapest	Varsó	Prága	Pozsony
KOVÁCS Z. 1999; PERGER É. 2002; SCHUCHMANN J. 2012	TASAN, T. – KOK, H. 1999; DEGÓRSKA, B. 2012; BAŃSKI, J. 2005	OUŘEDNÍČEK, M. 2007	HARDI T. et al. 2010; ONDOŠ, S. – KÁČEROVÁ, M. 2007
Pécs	Wrocław	Olomouc	Eperjes
BAJMÓCY P. 1999, 2000; SZEBÉNYI A. – NAGYVÁRADIL. 2009	ILNICKI, D. 2002	HALÁS, M. et al. 2012	MATLOVIČ, R. – SEDLÁKOVÁ, A. 2007
Győr	Gdańsk		Besztercebánya
HARDI T. 2002	MASIK, G. 2010		VIGAŠOVÁ, D. et al. 2010
Sopron	Olsztyn		Zólyom
JANKÓ F. 2004	SZCZEPAŃSKA, A. – SENETRA, A. 2012		VIGAŠOVÁ, D. et al. 2010

A statisztikai adatok még csak nem is tükrözik a folyamatot teljességében – a központi városmagból kiköltözők egy része nem lépi át a települési önkormányzat határát, hanem a külterületeken, vagy a városhoz csatolt korábban független településrészekben talál új otthonra (VASÁRUS G. 2014, CSATÁRI B. et al. 2013).

A térségben a rendszerváltás után lendületet kapó szuburbanizáció azonban – mint a 2. fejezetben láthattuk – az angolszász országokban épp, hogy egy nem karakterisztikus eleme a vidéki újrastrukturálódásnak, hanem egy korábbi korszak továbbélő folyamata. A szuburbanizációval szemben a nyugat-európai vidéki reneszánszhoz hozzájáruló ellen- vagy dezurbanizációt a vizsgálati térségben leíró kutatások száma már jóval szerényebb. Martin Šimon (2014) a cseh dezurbán célterületek vizsgálata során a kiköltözők négy jellemző csoportját különítette el: exurbán életstratégiát követők, antiurbán életstratégiát követők, gazdasági optimalizálók, és vidéki vállalkozók. Az antiurbán stratégiát követők és a vidéki vállalkozók meglepte egyértelműen megfeleltethető az angolszász tapasztalatoknak, továbbá a Nyugat-Európában való folyamatokkal való hasonlóságot erősíti, hogy a kiköltözők között jelentős számban képviselték magukat az aktív korszakuk végéhez közeledők (a fiatal felnőttek mellett). A jóléti migráció Csehországban viszonylag jól dokumentált (BARTOŠ, M. et al. 2009; BARTOŠ, M. et al. 2008). Több olyan, vonzó természeti környezettel és/vagy gazdag kulturális örökséggel rendelkező területről is tudomásunk van, amelyek a rendszerváltás után jóléti migráció célterületévé váltak (Sumava – Czesky Krumlov: GLORIOSO, R. S. 1999; Kárpátok: BORSODORF, A. et al. 2015; Káli-medence: FEJŐS Z. – SZIJÁRTÓ ZS. 2002; Belső-Somogy: JÁROSI K. 2006). A vasfüggöny leomlásával a térség is elérhetővé vált a határokon átlépő jóléti beköltözők számára (ILLÉS S. – MICHALKÓ G. 2012; BALOGI A. 2010). Ezen jelenség újszerűsége miatt még a médiába is utat talált¹¹.

Habár a korábban bemutatott kutatási eredmények alapján a dezurbanizáció kétségtelenül megjelent a visegrádi országokban, a kérdés az, hogy ezek egyedi példák, vagy inkább egy általános trendforduló látványos előfutárai?

Az, hogy a félreeső vidéki térségekben továbbra is az elvándorlás dominál, vagy csak minimális vándorlási többlet jelenik meg, az előbbire enged következtetni (33. ábra). A részletesebb információk szerzése érdekében a vándorlási arányszámok alakulását a városi központoktól mért időtávolság függvényében vizsgáltam. Az időtávolság-adatok kialakítását a 3.2-es módszertani fejezetben mutattam be részletesen. A következő négy mutató szerint alakítottam ki településcsoportokat a vidéki településeken belül:

¹¹ Sonline.hu, 2011.04.06.: Országomat Somogyért, dombfoglaló németalföldi földiek; hvg.hu, 2011.08.08.: Vegyen tanyát olcsón az Alföldön, mint a hollandok!; 2014.10.06.: „Mindent felszámoltunk magunk mögött és jöttünk”

- Fővárosok közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi 100 000 főnél nagyobb város közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi 50 000 főnél nagyobb város közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi 30 000 főnél nagyobb város

A vándorlási arányszámoknak az egyes központok időtávolsága szerinti alakulása első ránézésre tükrözi a várakozásokat és a korábban bemutatott eredményeket (4. sz. melléklet). Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában a vizsgált második évtizedre kevés kivétellel minden, különböző méretű városi központtól mért időtávolság szerint kialakított településcsoportban emelkedtek a vándorlási arányszámok. Az emelkedés mértéke azonban eltért, a gyarapodás a nagy lélekszámú városi központokhoz, különösen a fővárosokhoz közeli településeken volt a legintenzívebb. Magyarország esetében pont fordított a helyzet: a második évtizedre csökkenés következett be, de ez legkevésbé Budapest közelében érvényesült. Összességében a 4. sz. melléklet adatai ismételten megerősítik a szuburbanizáció elsődlegességét a posztszocialista vidéki tér formálásában, és kevésbé árulkodnak dezurbanizációs folyamatokról.

A táblázat értékei más, az országcsoporton belüli különbségekre is rávilágítanak. Egyes országok esetében a városi központoktól való távolság eltérő mértékben befolyásolja a vándorlási egyenleg alakulását. A Budapeستől való távolság teljesen átpolarizálja a magyar vidéki településállományt: a legmagasabb vándorlási arányszámokat a fővároshoz legközelebbi települések, a legalacsonyabbat pedig a legtávolabbi települések mutatják. Lengyelország esetében Varsó hatása jóval csekélyebb: a monoton csökkenés csak a fővárostól mért 60-80 percnyi időtávolságig tart. Ezt követően a fővárostól való távolság növekedése már nem hat negatívan vándorlási arányszámokra.

10. táblázat: A vidéki települések vándorlási egyenlege és különböző méretkategóriájú központok távolsága közötti korrelációs kapcsolatok, 2001-2011

	Fővárosok	100 000 fő feletti települések, kivéve főváros	100000-50 000 fő közötti települések	50000-30 000 fő közötti települések
Magyarország	-0,26	-0,04	-0,16	-0,12
Szlovákia	-0,19	-0,04	-0,16	-0,06
Csehország	-0,24	-0,21	-0,26	-0,16
Lengyelország	-0,06	-0,37	-0,34	-0,36

Forrás: saját szerkesztés

A 10. táblázat jóval részletesebben kibontja ezeket az eltéréseket a különböző méretű városi központok és a vándorlási egyenleg közötti korrelációs kapcsolat bemutatásával¹². Látható, hogy az egyes országok városhálózati sajátosságai és közigazgatási struktúrája alapvetően meghatározza, hogy az azonos méretkategóriába eső településeknek mekkora hatása van a vándormozgalomra. Míg a monocentrikus Szlovákiában és Magyarországon a fővárostól való időtávolság korrelációs együtthatója a legnagyobb, addig a policentrikus Lengyelországban ez az együttható 0-hoz közelít. Ezzel szemben a jelentős autonómiával és választott parlamenttel rendelkező, az EU-s források elosztásában nagy önállóságot élvező lengyel vajdaságok székhelyei (a 100000 fő feletti települések jelentős része) sokkal nagyobb hatást gyakorolnak a vidéki településekre. Csehországban a középvárosok erősítését célzó rendszerváltás előtti településpolitika hatása tartósan bizonyult: az országban az 50 és 100 ezer fő közötti települések korrelációs együtthatója a legjelentősebb.

Ha nem az átlagot, hanem az egyes távolságkategóriába eső települések évi vándorlási arányszámának mediánját, valamint első és harmadik kvartilisét vizsgáljuk meg¹³, a fentiekén túl további érdekes összefüggéseket is feltárhatunk (LENNERT J. 2014, 2015). Ez esetben a lengyel főváros korlátozott hatása a migrációs folyamatokra még élesebben kirajzolódik (35. ábra). Az interkvartilis távolság¹⁴ nagyobb a városi központok környezetében – azaz a szuburbanizációs gyűrűben jellemzőek a vándormozgalom szempontjából a középértékhez képest kiugróan teljesítő települések. Ezzel szemben a városi központoktól távolodva egyre kisebb az eltérés a mediántól (36. ábra). Ez mind azt támasztja alá, hogy a fejlett európai országokban általánosan jellemző dezurbanizációs folyamatok csak igen korlátozottan vannak jelen a visegrádi országokban.

A jóléti migrációnak kitüntetett szerepe van a dezurbanizáción belül – erről a Martin Šimon (2014) által vizsgált és „anti-urbán életstatégiát követőként” azonosított kiköltözők dominanciája is tanúskodott. A városi központoktól mért távolság után érdemes tehát megvizsgálni a természeti környezet szerepét is a vándormozgalom alakulásában. Ehhez – a szakirodalmi tapasztalatok alapján – a következő, vonzó természeti környezetet leképező mutatókat használtam fel:

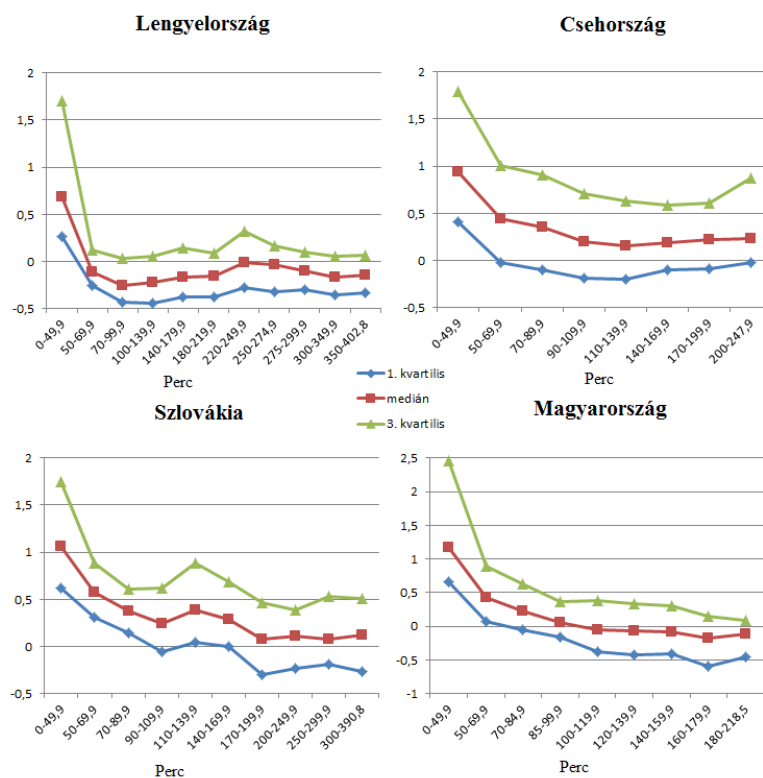
- Natura 2000 területek aránya a településterületből
- Természetvédelmi oltalom alatt álló területek aránya a településterületből
- Erdőterületek aránya a településterületből
- Vízfelületek aránya a településterületből
- Tengerszint feletti magasság

¹² Ebből a vizsgálatból ki lettek hagyva azokat a települések, amelyekhez egy nagyobb méretkategóriájú központ esik legközelebb

¹³ Az első kvartilis egy növekvő sorrendbe rendezett adatsor negyedpontjánál található értéknek felel meg (az adatsor 25%-a kisebb az első kvartilis értékénél). A harmadik kvartilis egy növekvő sorrendbe rendezett adatsor háromnegyedpontjánál található értéknek felel meg (az adatsor 75%-a kisebb a harmadik kvartilis értékénél).

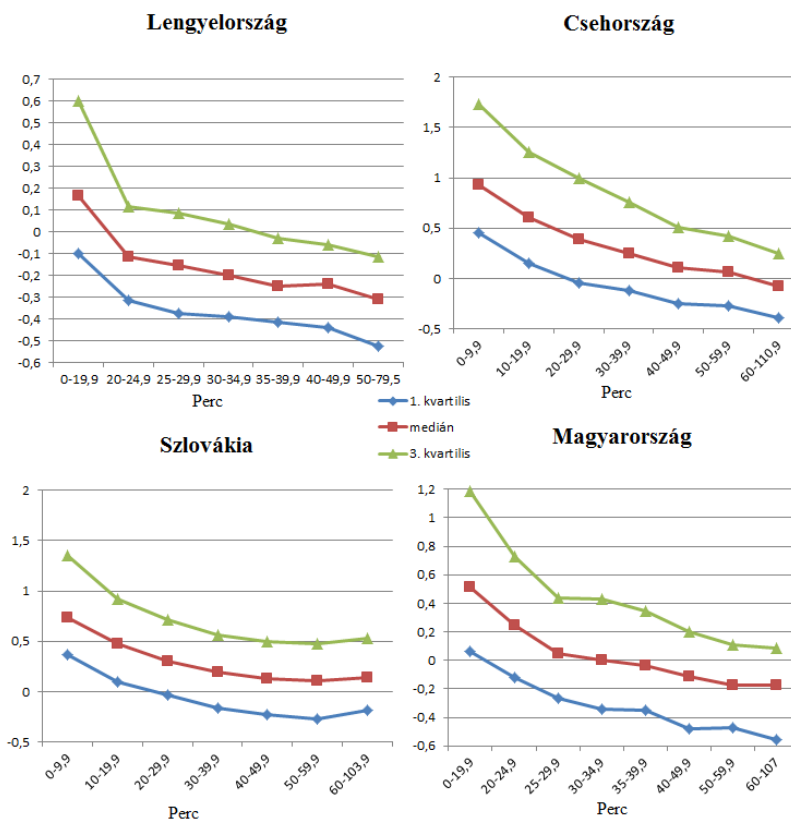
¹⁴ Az első és a harmadik kvartilis különbségének változása

35. ábra: A települések 1990-2011 közötti évi vándorlási arányszáma a fővárostól mért időtávolság mentén kialakított kategóriák szerint



Forrás: Saját szerkesztés

36. ábra: A települések 1990-2011 közötti évi vándorlási arányszáma a 30000 fős népséget meghaladó városi központoktól mért időtávolság mentén kialakított kategóriák szerint



Forrás: Saját szerkesztés

A fenti öt mutató értékei szerint létrehozott településcsoportokon belül ismételt az egyes települések évi vándorlási arányszámának mediánját vizsgáltam.

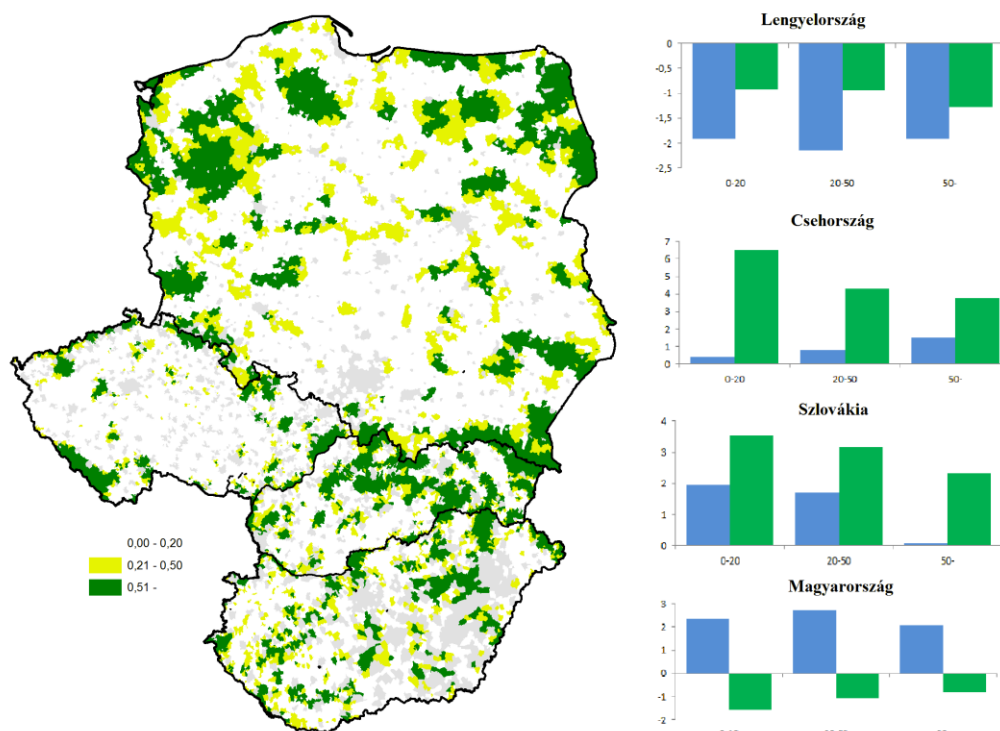
Az Európai Unió által életre hívott Natura 2000 területek olyan értékesnek ítélt természetes élőhelytípusok térségeit jelentik, ahol veszélyeztetett növények és állatok élőhelyének védelmén keresztül próbálják megőrizni a biológiai sokféleséget az utókor számára. Lengyelország területének 19,4%-a, Csehországnak 14%-a, Szlovákiának 29,4%-a, Magyarországnak pedig 21,4%-a tartozik a hálózathoz, amelynek korábban már ún. jóléti migrációs célterületként azonosítható területek is részét képezik (pl. a cseh Šumava). Ennek ellenére a 37. ábráról leolvasható, hogy országos léptékben a Natura 2000 területek nagysága és a vándorlási egyenlegek alakulása között inkább fordított arányosság áll fenn. Csekély kivétellel (Csehország 1990 – 2000 között, Magyarország az ezredforduló után) a Natura 2000-es terület nagyságának emelkedésével a településcsoport medián vándorlási arányszáma romlik.

Az országos jelentőségű védett területek viszont nem csak megritkult növény- és állatfajokat, hanem kiemelkedő tájképi szépségű területeket, kultúrtájukat is óvnak. Az egyes országokban különböző fokozatai vannak a védettségnek: Lengyelországban pl. az ország jelentős részét alkotják a „Park Krajobrazowy”-k, amelyek lazább jogi védettséget biztosítanak a jelentős tájképi szépségű területeknek. Lengyelország területének 18,5%-a, Csehország területének 16%-a, Szlovákiának 22,1%-a, Magyarországnak pedig 9,1%-a áll törvényi oltalom alatt. A védett területek jelentős átfedést mutatnak a Natura 2000 területekkel, nem csoda, ha a trendek is meglehetősen hasonlóak: a kialakított településcsoportok többségében a védett területek nagyobb arányát nem követte a medián vándorlási arányszám emelkedése (38. ábra).

Mint az előző fejezetben láttuk, az erdőterületek arányában nagy eltérések vannak az egyes országok között. Abban viszont már kevésbé, hogy az erdőterület magasabb aránya nem jár együtt a vándormozgalmi folyamatok pozitívabb irányba fordulásával (39. ábra) – ez alól csak Lengyelország jelent kivételt, ahol mindkét évtizedben magasabb volt a jelentősebb erdőborítással rendelkező települések vándorlási arányszámának mediánja.

A fentiekkel ellentétben a kiterjedt vízfelületek jelenléte már egyértelműen pozitívan hat a vándormozgalomra. Bár csak Magyarország és a tengerparttal rendelkező Lengyelország rendelkezik elegendő számú vizsgálatba vonható településsel, ezen két országban az arányaiban nagy vízfelülettel rendelkező (Balaton-part, lengyel tóhátságok, tengerpart) települések vándorlási arányszámának mediánja lényegesen magasabbak, mint a jelentős vízfelülettel nem rendelkező településekéi (11. táblázat).

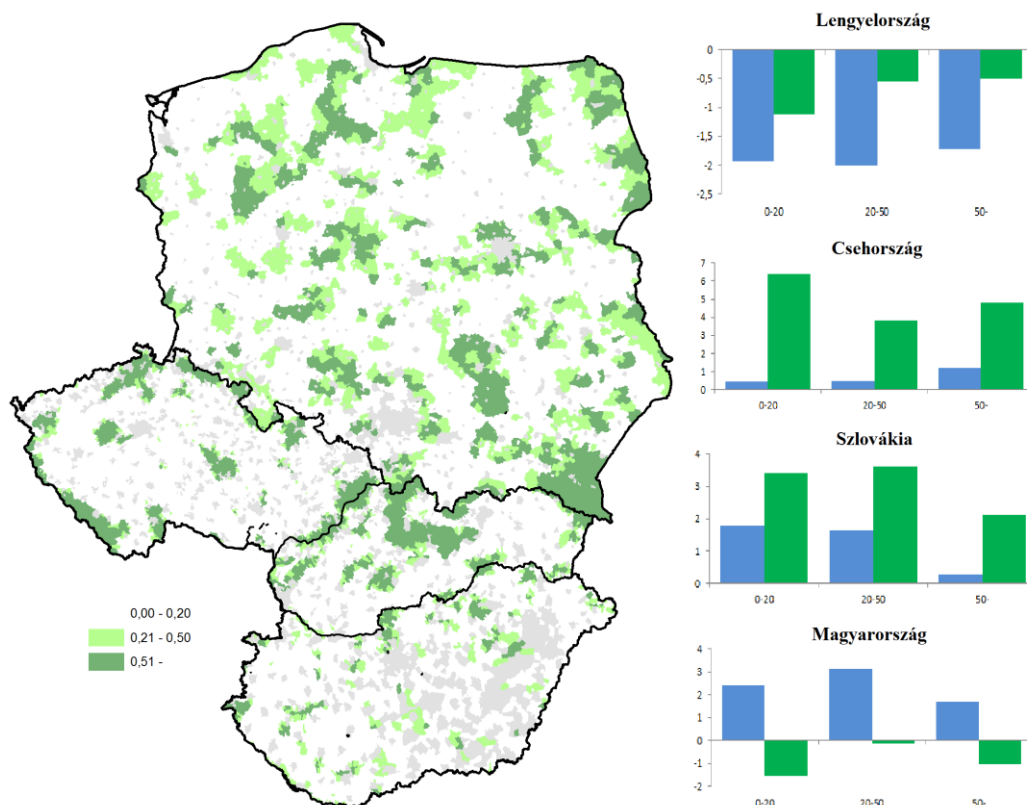
37. ábra: a vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a Natura 2000 területek aránya szerint kialakított kategóriákban



*1990-2000 (kék oszlopok) és 2001-2011 között (zöld oszlopok)

Forrás: Saját szerkesztés (az EEA adatai, és a négy ország statisztikai adatközlései alapján)

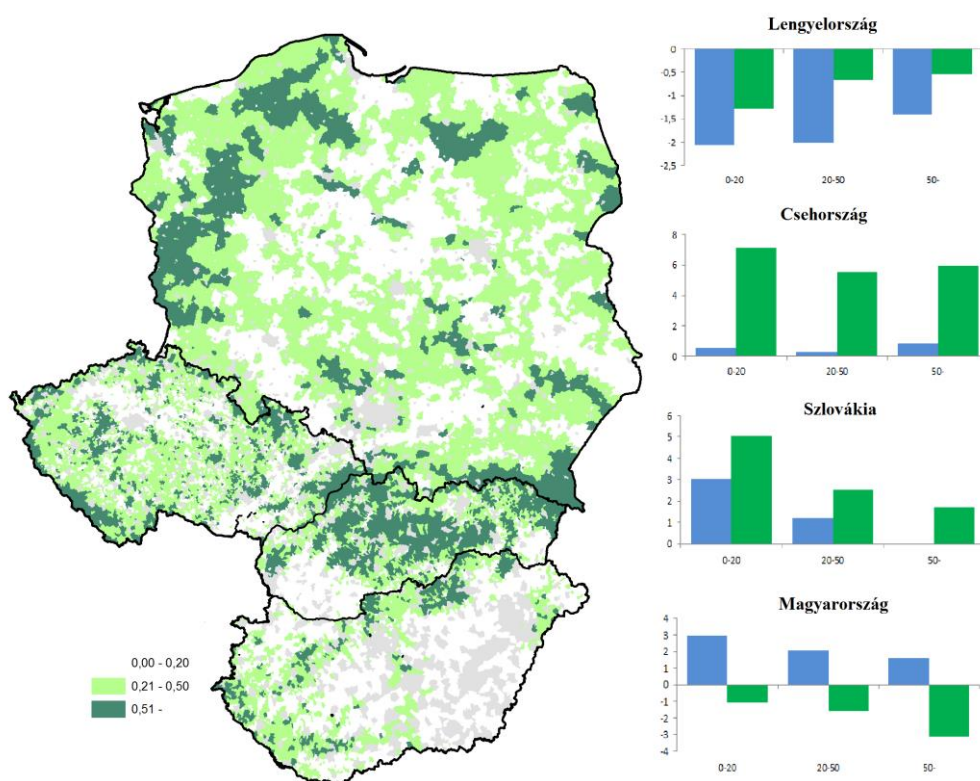
38. ábra: a vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a védett területek aránya szerint kialakított kategóriákban



*1990-2000 (kék oszlopok) és 2001-2011 között (zöld oszlopok)

Forrás: Saját szerkesztés (az EEA adatai, és a négy ország statisztikai adatközlései alapján)

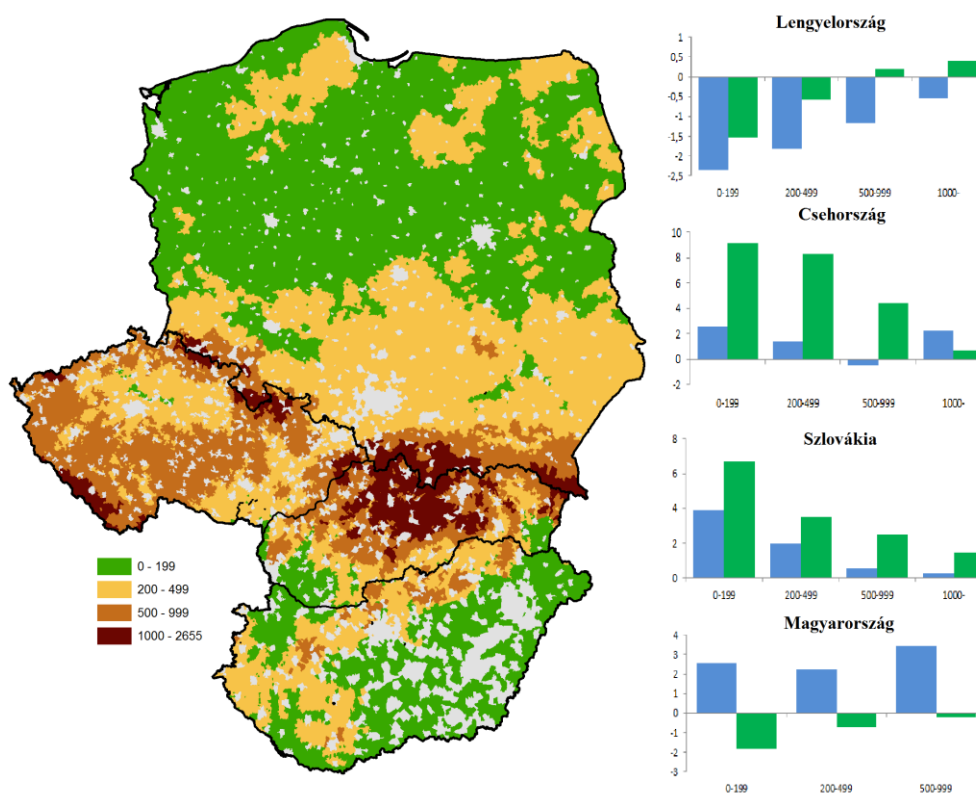
39. ábra: a vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja az erdőterületek aránya szerint kialakított kategóriákban



*1990-2000 (kék oszlopok) és 2001-2011 között (zöld oszlopok)

Forrás: Saját szerkesztés (Corine Land Cover, és a négy ország statisztikai adatközlései alapján)

40. ábra: a vidéki települések 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a tengerszint feletti magasság szerint kialakított kategóriákban



*1990-2000 (kék oszlopok) és 2001-2011 között (zöld oszlopok)

Forrás: Saját szerkesztés (az EEA adatai, és a négy ország statisztikai adatközlései alapján)

A szakirodalmi tapasztalatok alapján a magasabb tengerszint feletti területek is a jóléti migráció tipikus célterületei, mind a dombvidékek, mind a hegyvidékek esetében láttunk erre példákat a vizsgált országokban. Lengyelország és Magyarország esetében (40. ábra) valóban egyértelmű összefüggést láthatunk a tengerszint feletti magasság és a vándorlási arányszám alakulása között, míg Szlovákiában (de a második évtizedben Csehországban is) a korrelációs összefüggés egyértelműen negatív. Az országok közötti különbségekben szerepet játszhat, hogy Lengyelországban, de különösen Magyarországon a magasabb térszínnek kiterjedése korlátozott, a hegyvidéki környezetbe vágyók jobban kevesebb település közül választhatnak.

Összességében azonban elmondható, hogy a korábban bemutatott tényezők legjobb esetben is csak sejtetik a jóléti migráció korlátozott vidéki jelenlétét, illetve a természeti tényezők motiváló hatásait e migrációs folyamatban. Ennek egyik evidens oka, hogy a környezeti változók nem függetlenek a városi központoktól mért távolságtól: a távol eső települések természeti környezete nagyobb eséllyel vészelt át kis bolygatással az évszázadokat, és ennek megfelelően pl. magasabb az erdőborítás és a védett területek aránya is. Azonban a városi központoktól való távolság jelentős befolyása a vándormozgalom alakulására semlegesítheti ezek esetleges pozitív hatását, főleg ha az meglehetősen korlátozott. Hogy minél jobban függetlenítsem a két magyarázó változó típust, a környezeti változók hatását megvizsgáltam csupán a félreeső vidéki területekre leszűkítve is. Az eredményeket táblázatban összegeztem (12. táblázat). Azonban még az így térben leszűkített vizsgálat eredményei sem meggyőzőek – leginkább a hegyvidéki fekvés jelent pozitívumot a vándorlási egyenleg alakulásának szempontjából (12. táblázat, 41. ábra). A védett területek „semlegessége”, vagy egyenesen negatív hatása mögött állhat, hogy a természet sokszínű, védelemre érdemes értékei közül nem mindegyik esik egybe a vonzó természeti környezetről kialakított idealizált képpel, az építési és földhasználati törvényi korlátozások pedig inkább taszítóerőként lépnek fel.

A fentiek alapján összességében elmondható, hogy bár a korábbi kutatási eredmények alapján a dezurbanizáció megjelent a visegrádi országokban, a folyamat háttérben marad más vándormozgalmi trendekhez képest, és még a jóléti/dezurbán kiköltözők számára vonzó adottságokkal rendelkező területek közül is igen korlátozott azoknak a száma, amelyek valóban mérhető arányokban költözési célterületté válnak.

11. táblázat: Lengyelország és Magyarország vidéki településeinek 1000 főre vetített vándorlási arányszámának mediánja a vízfelületek nagysága szerint

	Vízfelületek aránya <10%	Vízfelületek aránya >10%, tengerpart
Lengyelország 1995-2000	-2,00	0,79
Lengyelország 2001-2012	-0,98	0,14
Magyarország 1990-2001	2,43	2,20
Magyarország 2001-2011	-1,53	4,06

Forrás: Corine Land Cover adatok és az egyes országok statisztikai adatközlései alapján saját szerkesztés

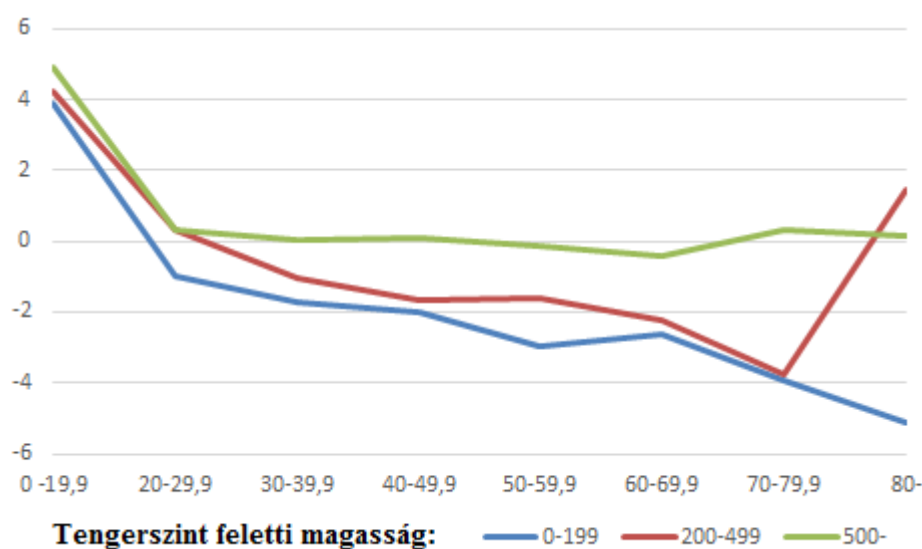
12. táblázat: A természeti tényezők esetleges pozitív hatása a vándorlási egyenlegre félreeső vidéki települések esetében 1990-2001; 2001-2011

	Védett területek		Erdőterületek		Tengerszint feletti magasság	
	1990-2001	2001-2011	1990-2001	2001-2011	1990-2001	2001-2011
Magyarország – félreeső vidéki tel						
Csehország – félreeső vidéki tel.						
Szlovákia – félreeső vidéki tel.						
Lengyelország – félreeső vidéki tel.						

*Zöld – egyértelműen pozitív hatás.

Forrás: EEA, Corine Land Cover adatok és az egyes országok statisztikai adatközlései alapján saját szerkesztés

41. ábra: A lengyelországi vidéki települések vándorlási egyenlegének változása a tengerszint feletti magasság és az 50000 főnél nagyobb városi központok időtávolságának függvényében



*2001-2012, ezer főre vetítve

Forrás: saját szerkesztés

Hogy az egyes magyarázó változók szerepét egy modellben értékelhessem, és az országok közötti különbségeket komplex összefüggéseiben is feltárhassam, elkészítettem egy többszörös lineáris regressziós modellt a négy országra az 1990-2001-es 2001-2011 időszakra. Független változóként a települések évi átlagos vándorlási arányszáma szolgált, független változóként 11 mutatót vontam be:

- Főváros közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi legalább 100000 fős lakónépességű város közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi legalább 50000 fős lakónépességű város közúton mért időtávolsága
- Legközelebbi legalább 30000 fős lakónépességű város közúton mért időtávolsága
- Település lakónépessége
- Tengerszint feletti magasság
- Természetvédelmi oltalom alatt álló területek aránya a településterületből
- Natura 2000 területek aránya a településterületből
- Erdőterületek aránya a településterületből
- Mezőgazdasági területek aránya
- Munkanélküliségi ráta (LAU 1-es területi szint)

Az egyes mutatók kialakítását a módszertani fejezetben mutattam be részletesen. A modellezéshez az SPSS statisztikai szoftvercsomagot használtam fel.

Az elemzés megkezdése előtt szükséges volt az adatállományból szélsőségesen kilógó értékek (outlierek) kizárása. A szélsőséges értékekkel rendelkező települések egy része olyan torzító hatások eredménye, mint például térségi idők otthonának jelenléte (pl. Acsád, Patalom), más esetekben az intenzív szuburbanizáció (Remeteszőlős) vagy dezurbanizáció (Gosztola) igen kis kiinduló népességszámú településen megy végbe. A próbaelemzések tapasztalatai alapján az évi száz ezreléket meghaladó vándorlási többlettel vagy veszteséggel rendelkező települések kizárása mellett döntöttem, e pár érték kizárása akár egy tizeddel is javíthatja az egyes változók magyarázó erejét.

A többszörös lineáris regressziós modell megalkotása előtt „curve estimation”-nal megvizsgáltam, hogy az egyes magyarázó változókra mennyire illeszthetők a különböző típusú – lineáris és polinomiális – regressziós görbék. Az eredmények alapján a városi központoktól való távolság és a vándorlási egyenleg kapcsolata jobban leírható köbös függvénnyel, mint lineárisal. Ez annak fényében nem meglepő, hogy a migrációval kapcsolatos gravitációs modellek is a távolság különböző hatványkitevőivel operálnak (BOYLE, P. et al. 1998). Hogy a többszörös lineáris regressziós modell magyarázó ereje minél

jobb legyen, a városi központok időtávolságának négy mutatóján köbös transzformációt hajtottam végre az elemzés előtt.

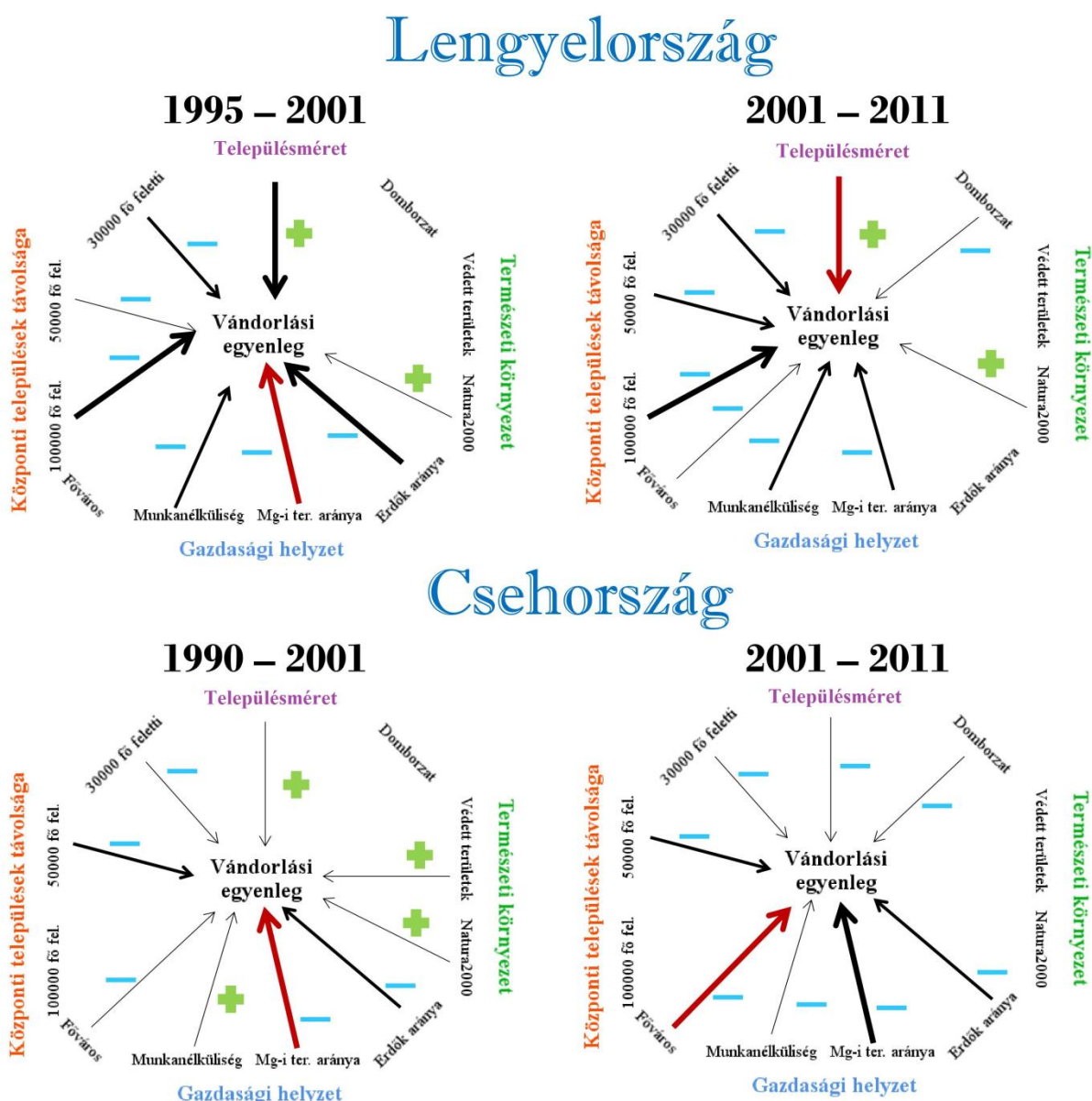
Bár olyan mutatók kerültek beválogatásra, amelyek a korábbi (és saját) eredmények alapján bizonyítottan kulcsfontosságúak a vándormozgalmi folyamatok alakításában, mégis általánosan elmondható, hogy a létrehozott többszörös lineáris regressziós modellek magyarázó ereje várakozáson aluli maradt. Az egyes regressziós modellek r^2 értéke sehol sem haladja meg a 0,5-öt, ami azt jelenti, hogy a létrehozott modell a függő változó felvett értékeinek kevesebb, mint felét magyarázza. A nem kielégítő eredményeknek kézenfekvő magyarázó oka, hogy a rendszerváltás után egymással párhuzamosan zajló folyamatok gyökeresen eltérő adottságokkal rendelkező célterületekbe irányulnak (pl. szuburbanizáció vs. kényszermigráció), és ezáltal „lerontják” a modell általános és kézenfekvőnek tűnő magyarázó erejét. Emellett azonban a gyenge értékeknek más okai is feltételezhetők:

- Az egyes változók hatása a vizsgált országok területén belül is eltérően érvényesülhet, a regionális különbségek országos szinteken szintén leronthatják a magyarázó erőt
- A hasonló adottságú településeknél jelentős lehet a véletlen, vagy bizonyos „puha” tényezők vándormozgalmat alakító szerepe (agilis/elzárkózó polgármester, a településben potenciált látó befektető). Erre utal, hogy Lengyelország esetében a legmagasabb a modell magyarázó ereje – a számos különálló potenciális települést egy elemzési egységbe összevonó sajátos gmina rendszer kiegyenlíti ezt a hatást.

A független változók magyarázó ereje azonban országtól és időszakoktól függően nagy szórást mutat (42-43. ábrák). Egyes korábbi eredmények ismét visszaköszönnek: az egyes városi központok szerepe országonként változik (Lengyelországban Varsó magyarázó ereje minimális, míg Szlovákiában és Magyarországon a főváros szerepe jelentős). A korábbi tapasztalatoknak megfelelően általában a természeti tényezők szerepe is gyenge. Figyelemreméltó, hogy az erdők aránya több esetben nemhogy semleges, hanem erőteljesen negatívan befolyásolja a vándormozgalmat alakulását. Ehhez hasonlóan vándorlási egyenleget rontó a mezőgazdasági területek nagy aránya. Bár az előző alfejezetben Lengyelország esetében láthattuk, hogy a mezőgazdaság betölthet egy fajta védőháló-szerepet a rendszerváltás sokkjával szemben – de a regressziós modellek arról tanúskodnak, hogy ez hosszú távon nem teszi vonzóbbá az érintett vidéki térségeket. Ami még drasztikusan szembemegy az elvárásokkal, az a munkanélküliség szerepe a vándormozgalmat formálásában. A várt negatív előjelű együttható helyett a magas munkanélküliség több esetben semleges, vagy éppenséggel pozitív befolyással van a vándorlási egyenleg alakulására, különösen az első évtizedben. Ez, mint később kifejtésre kerül, többek között a rendszerváltás után végbement jelentős kényszermigráció lenyomata. Továbbá több térségbeli

kutatás is arra a következtetésre jutott, hogy a munkanélküliség növekedését csak korlátozottan követi az adott térségből történő elvándorlás növekedése. Ennek oka, hogy a rossz helyzetű térségekben a mobilitáshoz szükséges (elsősorban anyagi) feltételek vagy képességek csak korlátozottan állnak rendelkezésre (MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2010, 2011; FIDRMUC, J. 2004).

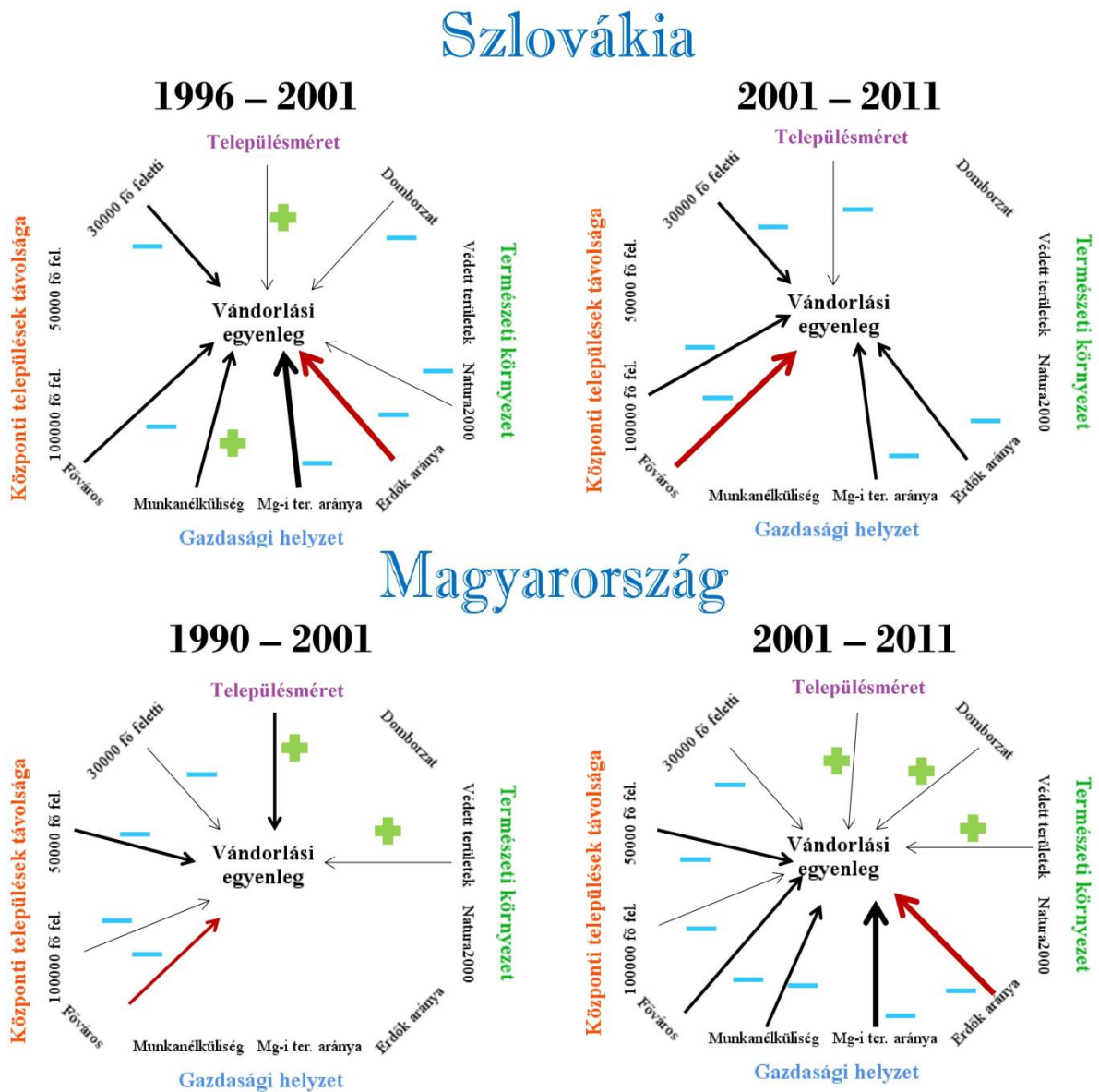
42. ábra: a többszörös lineáris regressziós modellek bemutatása – Lengyelország, Csehország



*(plusz: egyenes arányosság, mínusz: fordított arányosság, vörös nyíl: legnagyobb magyarázó erő)

Forrás: saját szerkesztés

43. ábra: a többszörös lineáris regressziós modellek bemutatása – Szlovákia, Magyarország



*(plusz: egyenes arányosság, mínusz: fordított arányosság, vörös nyíl: legnagyobb magyarázó erő)
 Forrás: saját szerkesztés

A második vizsgált évtizedre bizonyos változók és a regressziós modellek magyarázó ereje (az r^2 értéke) is emelkedett. Ha elfogadjuk, hogy a rendszerváltás utáni vándormozgalmi folyamatok regressziós modellbe foglalása az egyidejű, egymással ellentétes előjelű folyamatok „kakofóniája” miatt volt csak részben sikeres, akkor ez arra utal, hogy a rendszerváltástól távolodva a folyamatok tisztulása, a korábbiánál jobban magyarázható vándormozgalmi trendek kirajzolódása figyelhető meg.

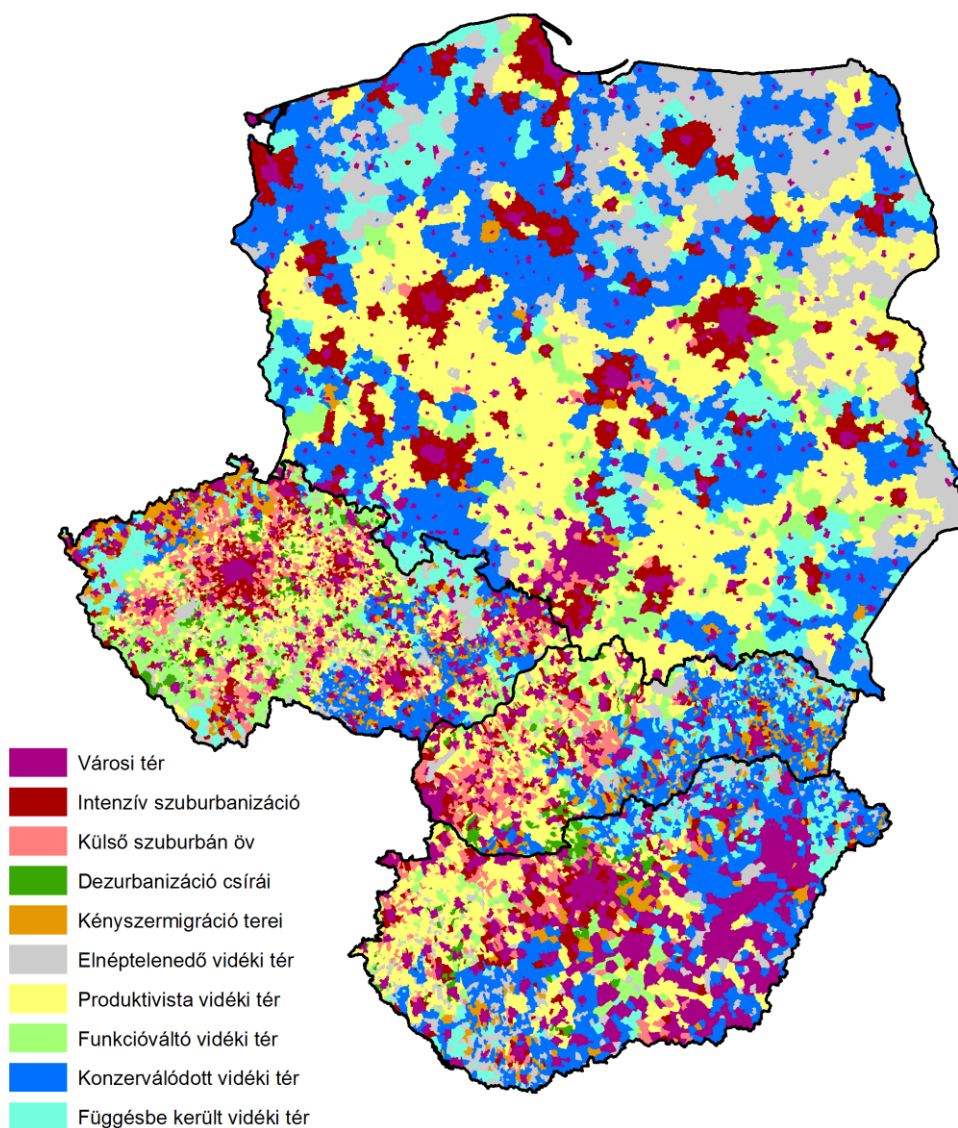
A korábban bemutatott elemzések a szuburbanizáció, dezurbanizáció folyamatáról elsősorban annak relatív, illetve abszolút dekoncentráció értelmezésében árulnak el információkat, és arról csak közvetett információkat szolgáltatnak, hogy a vándormozgalomban résztvevők motivációi, társadalmi-gazdasági helyzete mennyiben feleltethetők meg a nyugat-európai tapasztalatoknak. Láthattuk például, hogy a rendszerváltás előtt észlelt relatív dekoncentráció a nyugat-európai folyamatokkal ellentétben jelentős részben adminisztratív korlátozásoknak volt köszönhető. A rendszerváltás után kétségtelenül előtérbe került a fehérgalléros felsőközéposztály és elit angolszász irodalomból ismert szuburbanizációja, és megtalálhatjuk a csíráit a periférikus területekre irányuló jóléti migrációnak is, de emellett eltérő társadalmi-gazdasági háttérű és motivációjú emberek is részt vettek hasonló célterületekre irányuló mozgásokban. Ilyen a munkanélküliség kapcsán már említett kényszermigráció, ami a rendszerváltás gyors változásai miatt jelentős méreteket öltött (LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1998; BROWN, D. L. – SCHAFFT, K. A. 2002). Az ilyen típusú mozgások a statisztikában nem különülnek el a nyugat-európai ideáltipikus szuburbanizációtól és dezurbanizációtól.

A visegrádi országokban zajló dezurbanizációs folyamatok kiterjedtsége (illetve annak hiánya) tehát más okokból is megkérdőjelezhető. A migráció tradicionális értelmezéseiből kimarad a második otthonok figyelembevétele (BEHR, M. – GOBER, P. 1982), azonban a visegrádi országokban a második otthonok már a rendszerváltás előtt is kielégítettek a jóléti migrációt is kiváltó igényeket. Vélhetően tehát a visegrádi országokban is jóval kiterjedtebbek a jóléti migrációhoz tágabban kötődő jelenségek (MIKA, M. 2013, KOZAK, J. 2009). A másik oldalról viszont kérdéses, hogy az egyesek által pl. a budapesti városrégióon belül maradó, de a (korábbi) fővárosi agglomeráció határain kívülre kiköltözők dezurbanizációként értelmezett megjelenése mennyiben tekinthető valóban e folyamat valódi részének (DÖVÉNYI Z. 2009b). A kérdés már csak azért sem mellékes, mert a Martin Šimon által is leírt, a nagyvároshoz szorosan kötődő, de oda már nem napi szinten ingázó exurbán életstratégiát követők társadalmi csoportjának kiszélesedése várhatóan az ilyen irányú migrációt tovább erősíti. Ez az agglomeráció határainak fellazulása, a szuburbanizáció és dezurbanizáció célterületeinek részleges egybemosódása felé fog vezetni.

4.4. A visegrádi országok vidéki tértípusai

Az előző két alfejezet főbb konklúzióit tömören úgy összegezhetjük, hogy a vizsgált országok vidéki terei egy részében a rendszerváltás után jelentős vándormozgalmi átrendeződések zajlottak le, más térségekben pedig számottevő földhasználati átalakulás ment végbe. De vajon mennyire fedik le ezek a folyamatok egymást, mennyire hatják át a vidéki tér egészét? Az előző két alfejezet fontosabb eredményei felhasználásával kialakított térkategóriák alapján feltehető az a kérdés: lehetséges-e az országcsoport egészét átható vidéki újrastrukturálódásról beszélni?

44. ábra: a visegrádi országok vidéki tértípusai



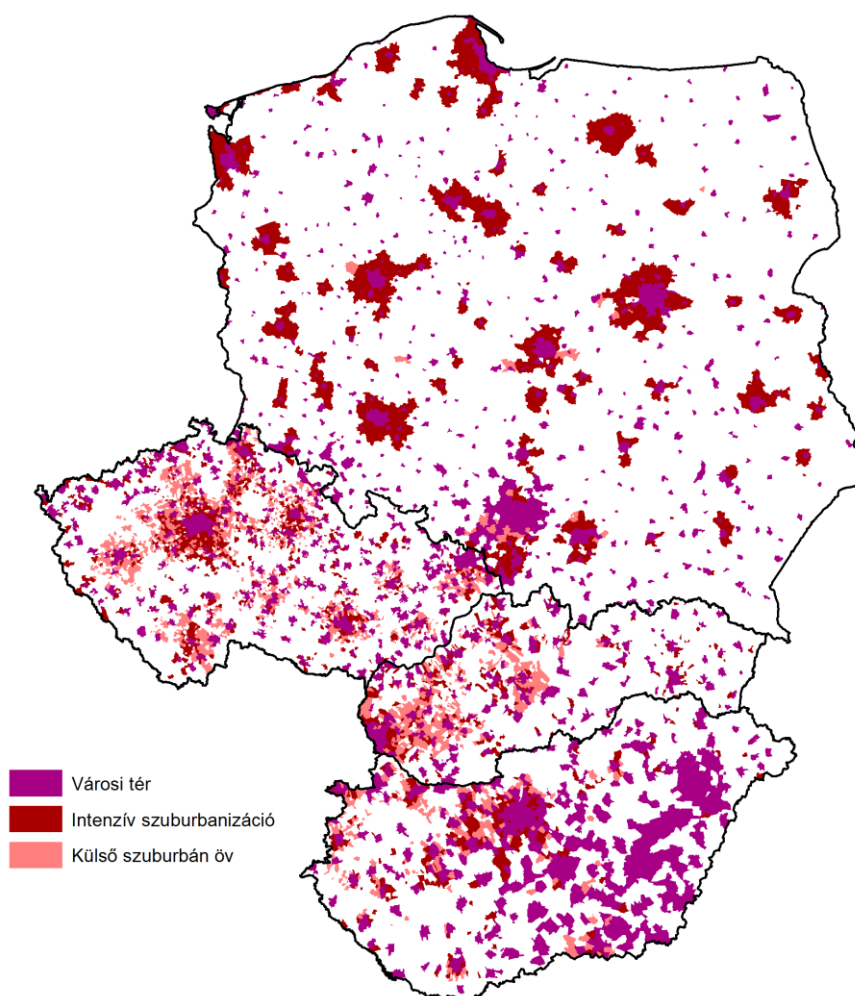
Forrás: saját szerkesztés

Az egyes térkategóriák kialakításához figyelembe vettem a már korábban is alkalmazott város – városkörnyéki vidék – félreeső vidék térkategóriákat, a teljes vizsgálati időszak évi átlagos vándorlási arányszámát, kistérségi szinten a munkanélküliséget, a mesterséges felszínek arányának változását és a növénytermesztésre használt (szántóföldek, szőlők-gyümölcsösök, komplex mezőgazdasági területek) területek változását is (5. sz. *melléklet*). Okulva a Lengyelország esetében tapasztalt, tévesen megjelenő változásokból, a komplex művelési szerkezet (eredeti Corine kategória szerint) és a mesterséges felszínek közötti átalakulásokat jelen elemzésben már nem vettem figyelembe.

Így összesen kilenc féle vidéki térkategóriát különítettem el (44. *ábra*). Ezek a kategóriák ugyan természetükből következően részben kissé önkényesek (mint minden térbeosztás, lásd első fejezet) és kissé sematikusak (hiszen az előző alfejezetekben láttuk, hogy a vándormozgalmi és földhasználati változásoknak számtalan rétegét lehet összefüggésbe hozni), a külön alfejezetekben tárgyalt változások összegzésére és az alapvetően fontos térbeli mintázatok felismerésére és elemzésére viszont megfelelő.

Az **intenzív szuburbanizáció** tereiként azonosítottam azokat a vidékiként definiált egységeket, ahol az évi átlagos vándorlási arányszám meghaladja az 5 ezreléket (a vizsgálati időszak kezdeti népességéhez viszonyítva), valamint a mesterséges felszínek gyarapodása a vizsgált időszakban meghaladta a 10 százalékot (45. *ábra*). Az e kategóriába sorolt terek Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban elsősorban a fővárosok körül alkotnak széles gyűrűt, a nagyobb regionális központok környezetében már csak elszórtan jelentkeznek. Az intenzív szuburbanizáció terében az itt elhelyezkedő lokalitásokra jellemző számos vonás (pl. társadalmi szerkezet, településmorfológiai jellemzők) is egymással összefüggésben, párhuzamosan formálódnak át. Kirívó magyarországi példája ennek Telki, amelynek évi vándorlási többlete megközelítette a kiindulási népesség 15%-át, eközben a mesterséges felszínborítás aránya 1990-2012 között négyszeresére nőtt. Prága környezetében több települést is találunk, amelyek minimális kezdeti népességüknek köszönhetően extrém vándorlási többletet könyvelhettek el. De még például olyan települések is, mint az 1990-ben több mint 700 fős, Prága déli előterében található Vestec is évi 177 ezrelékes vándorlási arányszámot tudott felmutatni, míg a mesterséges felszíneinek kiterjedése megduplázódott. A másik három országgal szemben Lengyelországban az intenzív szuburbanizáció területe nem korlátozódik csupán a főváros környezetébe, a nagyobb regionális központok (Łódź, Krakkó, Wrocław, Poznań, Szczecin, Gdańsk – Sopot – Gdynia városhármasa) körül is szinte szabályos településgyűrűket találunk.

45. ábra: A szuburbanizáció terei a visegrádi országokban



Forrás: saját szerkesztés

13. táblázat: Az egy főre jutó személyi-jövedelemadóalap a különböző tértípusokban Magyarországon

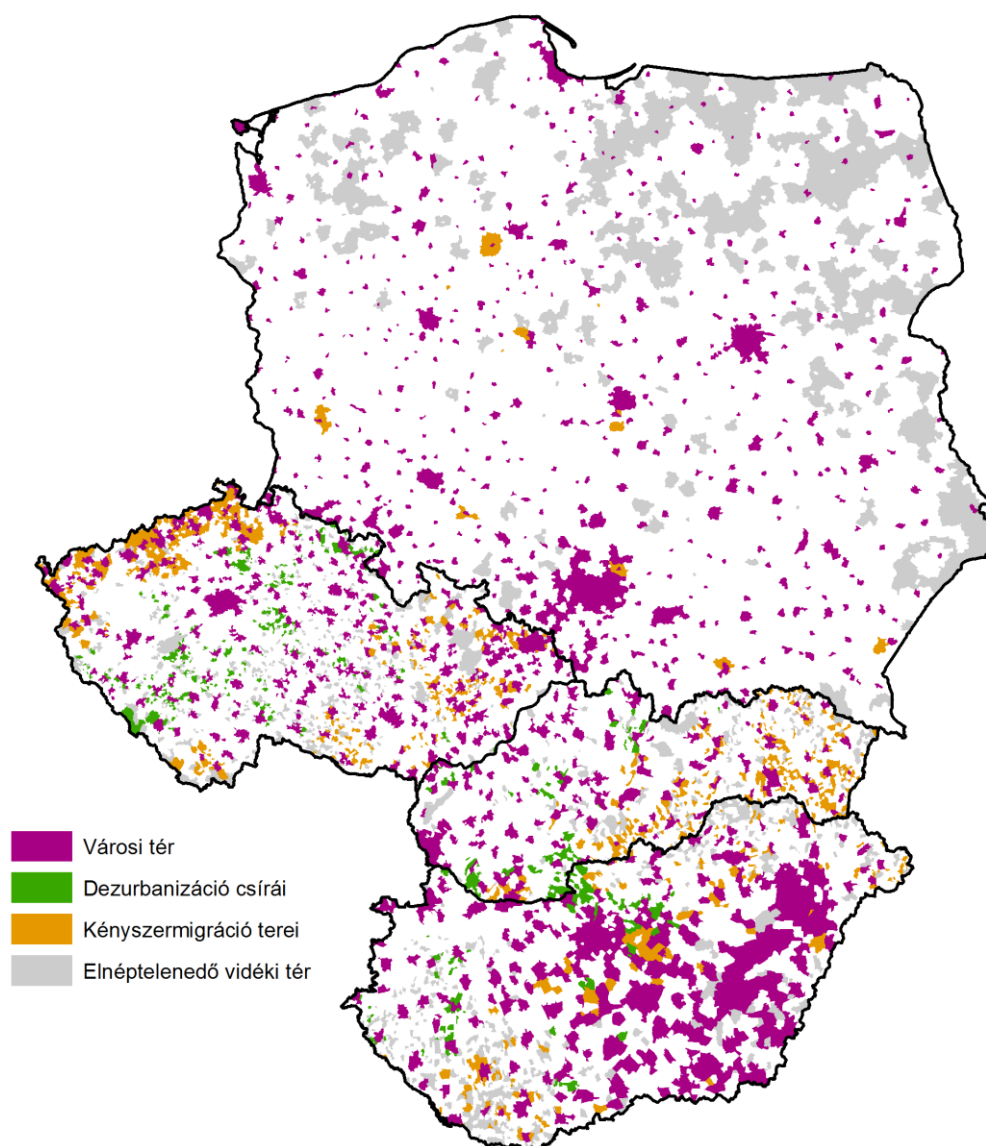
Tértípus	Egy főre jutó SZJA-alap, 2011
Városi tér	858 971
Intenzív szuburbanizáció tere	837 153
Külső szuburbanizáció öve	755 333
Dezurbanizáció csírái	671 972
Kényszermigráció terei	569 620
Elnéptelenedő vidéki tér	426 597
Produktivista vidéki tér	640 019
Funkcióváltó vidéki tér	621 125
Konzerválódott vidéki tér	474 037
Függésbe került vidéki tér	471 070

Forrás: Teir.hu adatai alapján saját szerkesztés

Az intenzív szuburbanizáció terén kívül a szuburbán jellegű településeknek egy további öve is kirajzolódik. A **szuburbanizáció külső övében** (ahol évi átlagos vándorlási arányszám meghaladja az 5 ezreléket, járási munkanélküliség alapján az országos felső kétharmadba tartozik és nem félreeső vidéki térben található), még mindig megfigyelhetünk intenzív népességbeáramlást, azonban ez már nem jár az épített környezet korábbihoz hasonlóan drasztikus területfoglaló kiterjedésével. Ez persze nem zárja ki új ingatlanok létrehozását, hiszen az érintett településeken komoly utólagos besűrűsödés mehet végbe. Összességében azonban ez a kiterjedt építkezésekhez csak kisebb forrásokkal rendelkező felsőközéposztály magasabb részarányára utal (13. táblázat). Az intenzív szuburbanizáció terével ellentétben e településcsoport a nagyobb regionális központok körül (pl. Szeged, Győr, Pécs, Brno, Plzeň, České Budějovice) is szabályos gyűrűt alkot, közöttük is találunk igen figyelemreméltó, akár 100 ezreléknél is magasabb évi átlagos vándorlási arányszámokat (Ždírec – Jihlava, Černovice – Plzeň, Hlincová Hora – České Budějovice, Selmice – Pardubice). Figyelemre méltó, hogy Pozsony és Budapest körül egy széles, más közeli nagyobb városok (Nytitra, Székesfehérvár) vonzáskörzetével is összekapcsolódó pozitív demográfiai folyamatokkal rendelkező térség jött létre. Érdekes viszont, hogy ez a kategória Lengyelország esetében gyakorlatilag hiányzik. Valószínűleg a sajátos lengyel településszerkezet miatt nem túl éles külterület-belterület határ és lazább építésügyi szabályozás is közrejátszhat a népességnövekedés és mesterséges felszínbővülés többi országéhoz képest lényegesen szorosabb „együttlmozgásához”.

Viszonylag csekély azoknak a településeknek a száma, amelyek félreeső vidéki területen találhatóak, kistérségük még munkanélküliség szempontjából nem tartozik az ország alsó harmadába, és jelentős vándorlási többlettel rendelkeznek (évi átlagos vándorlási arányszámuk 5 ezrelék felett) (46. ábra). Ezek között a települések között lelhetjük fel a viseigrádi országokban még csak szárnyát bontogató **dezurbanizáció csíráit**. Az e jellemzőkkel rendelkező települések egy része a fővárosi agglomerációk peremén koncentrálódik, olyan kiemelkedő természeti szépségű környezetben (pl. szobi kistérség), ahonnan már igencsak nehézkes a napi ingázás a központi településre, ugyanakkor az atipikusan foglalkoztatottak (pl. rugalmasan, otthoni munkavégzéssel kombinálva) számára nem megoldhatatlan. Igencsak visszafogottan, de azért megjelennek olyan vonzó adottságokkal rendelkező célterületek is, mint a szlovákiai Tatra előtere, a Šumava és a Balaton környéke. Lengyelországban ez a kategória teljesen hiányzik, ennek vélhetően szintén a sajátos gminarendszer az oka.

46. ábra: A dezurbanizáció, kényszermigráció és a vidéki elnéptelenedés terei



Forrás: saját szerkesztés

A visegrádi országokban a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetben lévő (a térségi munkanélküliség az adott országon belül az alsó harmadba esik) területeken is találunk olyan településeket, amelyeknek szintén jelentékeny vándorlási többletük volt (évi vándorlási arányszám meghaladja az 5 ezreléket). Ezek között vannak olyanok is, amelyek a nagyvárosi agglomerációk kevésbé prosperáló részéhez tartoznak (pl. Nagykátai kistérség), vagy egy depressziós régió központja körül kibontakozó szuburbanizációról árulkodnak (Kassa környezete). Azonban joggal feltételezhetjük, hogy az e kategóriába eső települések jó része a vidéki **kényszermigráció terének** tekinthető.

Kényszermigráció alatt (annak tágabb értelmezésében) nem csupán azt értjük, amikor embereket törvényi úton vagy akár fizikai erőszakkal lakóhelyük elhagyására kényszerítenek (pl. II. világháborút követő népeességcserék). Ide sorolhatjuk azt a vándormozgalmi jelenséget is, amikor a család vagy az egyén más lehetőség híján számára kedvezőtlenebb munkaerőpiaci részvételt és életkörülményeket biztosító lakóhelyre kénytelen költözni. Bár a hatósági kényszer alkalmazása a rendszerváltás után már ritkaságszámba megy¹⁵, gyakran a helyi vagy állami döntéshozók közönyössége vagy éppen tudatos döntései is hozzájárulnak ahhoz, hogy az érintettek számára csak a lakóhelyváltás maradt az egyedüli lehetőség. Ez a fajta – gyakran nem is burkolt – ösztönzés már a szocializmus alatt is megfigyelhető volt.

Többen is megállapították, hogy a visegrádi országokban a rendszerváltás után a periférikus térségek felé megindult vándormozgalomnak elsősorban gazdasági mozgatórugói voltak (LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1998; BROWN, D. L. – SCHAFFT, K. A. 2002). A gazdasági változások után egzisztenciájukat elvesztők és a korábbihoz képest eltérő képességeket elváró munkaerőpiacba visszailleszkedni nem tudók számára egyetlen lehetőség maradt – városi ingatlanjuk értékesítése és valami kevésbé frekventált helyre költözés. Ezek a költözési célterületek elhelyezkedhetnek akár ugyanazon település külterületén (VASÁRUS G. 2016), az agglomerációs öv kevésbé vonzó településén, vagy akár az ország külső-belső periferiáin is. Ennek köszönhető például, hogy a rendszerváltás utáni első évtizedben hazánkban a Sellyei kistérség is vándorlási többlettel rendelkezett. E kényszerű kiáramlásra a városrehabilitációs intézkedések is rásegíthetnek: pl. a kecskeméti szegregált barakkok felszámolása idején felajánlott pénzbeli juttatás. A szocializmusban bemutatott jellemző gyakorlathoz hasonlóan ez a pénz nem volt elegendő belterületi lakás vásárlásához, és ezért a hátrányos helyzetű volt lakók külterületre vagy más településekre kiszorítását eredményezte (LENNERT J. et al. 2014). A visegrádi országban a kényszermigrációban résztvevők között magas a roma nemzetiségűek aránya.

A kényszermigráció terei a 46. ábrán is kivehetőek. Szlovákia esetében két koncentráció emelhető ki: Nagykürtös és Rimaszombat környéke, amely terület Ózd és Salgótarján térségével együtt egy országhatáron átnyúló leszakadó régiót alkot. A másik terület, ahol ezek a települések viszonylag sűrű szövedéket alkotnak, az ország legkeletibb része, a tóketerebesi, nagymihályi és homonnai járások környezete, ami nem csak fekvés szempontjából periférikus, hanem társadalmi szempontból is marginális területe északi szomszédunknak.

Csehországban a kategóriába eső települések legjelentősebb koncentrációját Ústi nad Labem krajban találjuk. A kiegyensúlyozott városhálózatú terület országos vagy nagyregió

¹⁵ Bár nem példa nélküli, lásd a miskolci számozott utcák esetét.

léptékben sem tekinthető perifériának, épp ezért az itt zajló folyamatok külön figyelmet érdemelnek. A térség történelmi tradícióira alapozva a szocializmusban jelentős iparosítás ment végbe – a meginduló szénbányászat miatt Most városát például pár kilométerrel arrébb építették újra. A növekvő munkaerőigényt kihasználva többek között a kelet-szlovák falvakból a betelepülő roma lakosok töltötték be a szudétanémetek kitelepítése után maradt űrt (RUZICKA, M. 2012).

A rendszerváltás után a térség a többi szocialista iparvidékhez hasonlóan válságba került. Az egzisztenciájukat veszített roma lakosok gettósodó városi szegregátumokba kényszerültek, vagy kiszorultak a városból (RUZICKA, M. 2012). Az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy egy részük a környező vidéki településeken jelent meg. A konfliktusokkal terhelt helyzetet tovább bonyolítja, hogy a térség – a vérségi kapcsolatok miatt – mai napig a jobb életet kereső kelet-szlovákiai romák vándorlási célpontja¹⁶.

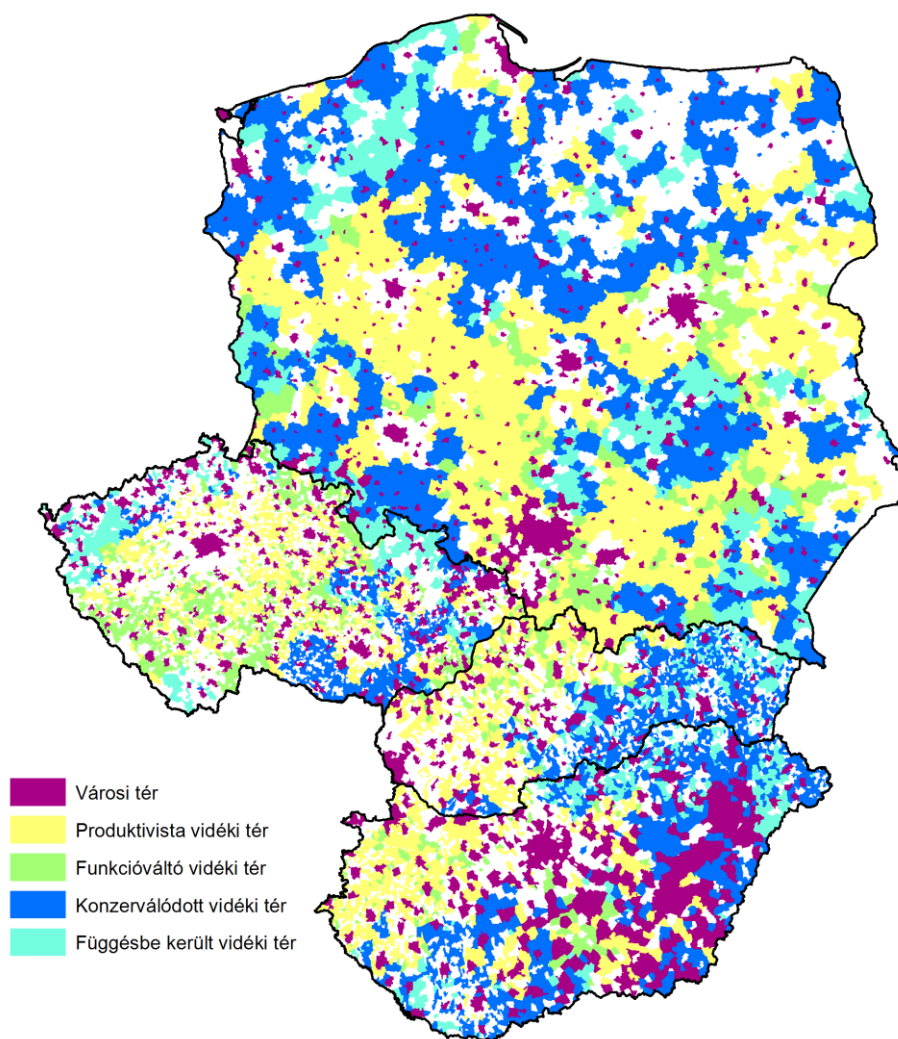
Elnéptelenedő településekként definiáltam azokat, ahol az évi vándorlási arányszám kevesebb volt -5 ezreléknél. Figyelemreméltó, és megerősíti a korábban elmondottakat, hogy e területek térbeli koncentrációja jelentős egyezést mutat a kényszermigráció célterületeivel (pl. Kelet-Szlovákia). Magyarországon jövedelemszerzési szempontból egyértelműen az elnéptelenedő vidéki tér települései vannak a legrosszabb helyzetben (*13. táblázat*). Legnagyobb összefüggő elnéptelenedő térségeket a Mazúriai-tóhátság területén találunk. Mint korábban láthattuk, ez volt Lengyelország egyik olyan területe, ahol végrehajtották a mezőgazdaság szocialista átszervezését és állami gazdaságokat hoztak létre. A rendszerváltás után a más területekkel ellentétben itt a kisbirtokrendszer nem jelentett szociális védőhálót. Bár a térségben – páratlan természeti környezete miatt – nagy reményeket táplálnak a környezetkímélő vidékturizmus népességmegtartó erejében, a térségben eltöltött vendégéjszakák száma eddig nem mondható kiemelkedőnek: 2015-ben Warmia-Mazúria csak 9. volt a lengyel vajdaságok között (GUS 2016), és a nagy elvándorlás sem igazolja vissza a várakozásokat.

A 47. ábrából látszik, hogy összességében migrációdominált újrastrukturálódás vidéki térszínei csak a kisebb hányadát teszik ki a visegrádi országok vidékeinek. A fennmaradó vidéki területek kategóriákba osztásához a (kistérségi szintű munkanélküliséggel kifejezett) gazdasági prosperitást és a mezőgazdasági területek változását vettem alapul. **A produktivista és a konzerválódott vidéki tér** esetében a mezőgazdasági (szántóterületek, szőlők-gyümölcsösök, komplex mezőgazdasági területek összesítve) területeket illetően nem

¹⁶ Az elmérgesedő konfliktusokra jó példa, hogy Usti nad Labem városának egyes tisztségviselői a hadsereg bevetését is szorgalmazták, hogy kezelni tudják a szlovákiai roma bevándorlóknak tulajdonított problémákat. Forrás: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/czechrepublic/11697126/Czech-town-calls-for-army-deployment-to-deal-with-Roma-migrants.html>

következett be jelentősebb csökkenés. Mivel e két tértípusban a jelentősebb vándormozgalmi változások elmaradtak, így levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nyugat-európaihoz hasonló vidéki újrastrukturálódás (legalábbis az általam vizsgált dimenziókban) a visegrádi országok vidéki terének jó részét nem érintette. Ez persze nem azt jelenti, hogy e térségben ne zajlanának e tekintetben is változások (például a népesség lassú csökkenése), hanem hogy az átalakulási folyamatokból hiányzik az a drasztikusság, amit az újrastrukturálódással kapcsolatban többen is megfogalmaztak kitételnek. A két kategória között a térségi munkanélküliség alapján képeztem választóvonalat (térség munkanélküliség szempontjából az ország felső kétharmadába tartozik: produktivista vidéki tér; alsó egyharmadba: konzerválódott vidéki tér).

47. ábra: Produktivista, funkcióváltó, konzerválódott és függésbe került vidéki terek



Forrás: saját szerkesztés

Ezt a döntést (legalábbis Magyarország esetében) a *13. táblázat* is visszaigazolja: míg a produktivista vidéki térben a személyi jövedelemadó-alap nem marad el jelentősen a szuburbanizáció külső gyűrűjétől, addig a konzerválódott vidéki térben az emberek jövedelemtermelő képessége már igen alacsony. Ez vidéki tér relatív földrajzi helyzetétől jelentősen függő kettéosztottság egyrészt mutatja, hogy a gazdaságilag prosperálóbb régiókban a vidéki tér a korábbi földhasználati és társadalmi térszerkezet változása nélkül is képes elfogadható megélhetést biztosítani az ottlakóknak. Másrészt pedig azt, hogy jelentős olyan „konzerválódott” vidéki térrészei vannak a visegrádi országoknak, ahol az elégtelen megélhetési lehetőségek sem vonnak maguk után drasztikus társadalmi, demográfiai változásokat – pl. rohamléptékű elnéptelenedést. Már korábban említésre került az a jelenség, hogy a megélhetési lehetőségek romlását nem követi hasonló ütemben az elvándorlás növekedése, aminek oka, hogy növekvő mértékben hiányzik az elvándorláshoz szükséges társadalmi és anyagi tőke (az állampolgárok többségének legfőbb értéktárgya az ingatlan, ami azonban csak jócskán áron alul lenne értékesíthető) (MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2010; 2011). Ez magyarázattal szolgál arra, hogy a visegrádi országokban a vidéki tér jelentős része egyfajta „dermedt” állapotban van, és inkább csak foltjait, nem pedig összefüggő tereit találjuk a drasztikus vidéki elnéptelenedésnek.

A munkaerőpiaci helyzet mentén hasonlóképpen kettéosztott, a mezőgazdaság jelentős szerepvétését mutató területek esetében hasonló tapasztalatokról számolhatunk be. A *13. táblázat* alapján a fejlett régiókban, nagyvárosi agglomerációk (Varsó, Krakkó-Katowice) környezetében, valamint kiemelt idegenforgalmi célterületek közelében a mezőgazdasági terület visszaszorulása sikeres posztproduktivista transzformáció jele lehet: a **funkcióváltó vidéki tér** lakosainak megmarad a jövedelemtermelő képessége. Ezzel szemben a perifériákon és a válságrégiókban a mezőgazdaság háttérbe kerülésének oka inkább a piacgazdasági körülmények között gazdaságosan nem művelhető gyenge termőképességű területek feladása (pl. Északi-középhegység). Bár ez a centrum által is preferált változásokkal is járhat (pl. természeti környezet regenerálódása, őshonos fajok visszatelepedése), a *13. táblázat* alapján a helyi lakosok ebből nem sokat profitálnak, a mezőgazdasági terület csökkenésével ezek a területek egyre inkább a centrumtól kiszolgáltatott, **függő vidékké** válnak.

5. Következtetések – posztszocialista vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban?

Mint a Bevezetőben említettem, kutatási témámmal kapcsolatban három kérdést fogalmaztam meg:

- 1. kérdés: Mi határozza meg jobban az egyes visegrádi országok/régiók legújabb vidéki térfolyamatait – a közös történeti múlt miatti hasonlóságok, vagy az egyedi fejlődési pályák?
- 2. kérdés: Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a V4 országok városkörnyéki és félreeső vidéki területeinek térfolyamatai között?
- 3. kérdés: Megjelennek-e a vidéki újrastrukturálódás nyugat-európából leírt térfolyamatai a visegrádi országokban?

A továbbiakban összegzem a kutatás legfontosabb tapasztalatait, és választ adok a fenti kérdésekre.

Az első kutatási kérdéssel kapcsolatban a kiindulási hipotézisem az volt, *hogy a visegrádi országok vidéki térfolyamatai főbb vonásaikban hasonlítanak egymáshoz, a történelmi múltból és a rendszerváltás utáni eltérésekből eredő regionális vagy országos sajátosságok érvényesülése másodlagos*. Ehhez képest a harmadik fejezetben tapasztalhattuk, hogy az országos-regionális különbségek (pl. a magyar Alföld sajátos településhálózata) már az egységes vidékhatárolás megalkotását is megnehezítették. A földhasználat-változás vizsgálatánál láthattuk, hogy a hasonló szocialista tervutasításos gazdasági rendszer ellenére is az egyes országok igen eltérő mezőgazdasági fejlődési modelleket követtek az államszocializmus évtizedei alatt. Ezek az eltérések az országok rendszerváltozást követő földhasználati változásaiban is tükröződtek – pl. szántóföldek erőteljes felhagyása a cseh, míg megmaradása, vagy akár kiterjedése a lengyel keleti periferián. A rendszerváltást követő földhasználati változások több felszínborítási kategória (például a mesterséges felszín, szántóterületek vagy erdők) esetében is hasonlóak voltak az egyes országokban, míg más kategóriák esetében nem rajzolhatunk ki ilyen egyértelmű trendet. Jó példa erre a szőlők, gyümölcsösök változása, ahol az egyes borvidékek, termőközetek egyedi termőhelyi adottságai, valamint a termőhelyfüggő értékesítési lehetőségek okoznak döntő különbségeket.

Hasonló tapasztalatokat vonhattam le, amikor a Simweight gépi tanulási módszerrel megkísértem az egyes felszínborítás-váltásokhoz magyarázó változókat rendelni. Bizonyos átalakulások mintázatát a bevont változók hasonlóképpen befolyásolják az egyes országokban

(szántóterületekből mesterséges felszínre alakulás), míg másoknál (pl. a szántóterületekből gyepterületre alakulás) nincs összhang a négy ország között.

A vándormozgalmi folyamatokra ugyanez a kettősség érvényes. Egyes alapvető folyamatok megegyeznek a visegrádi országokban. Ilyen például, hogy az összes ország vidékiként definiált térségei vándorlási nyereséggel jellemezhetők a rendszerváltás után, ez a vándorlási többlet azonban döntően és szinte csak a városkörnyéki vidéki terekben jelentkezett. A részletesebb térbeli és időbeli vizsgálat megkezdésekor azonban már láthatóvá válnak az országok közötti jelentős eltérések. A legnagyobb törés Magyarország és másik három ország között mutatkozik: Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban számottevően növekedett a vidék vándorlási többlete a rendszerváltást követő második évtizedre (Lengyelországban csekély veszteségből fordult át erős pozitívba az egyenleg), ezzel szemben Magyarországon jelentősen visszaesett a vidék migrációs nyeresége, a vándormozgalmi trendek megfordulni látszanak.

Az országok közötti különbségekre a különböző méretű városi központok és a vándorlási egyenleg közötti korrelációs vizsgálat eredményei is rámutattak. Az egyes országok városhálózati sajátosságai és közigazgatási struktúrája alapvetően meghatározta, hogy az azonos méretkategóriába eső településeiknek mekkora hatása van a vándormozgalomra. Míg a monocentrikus Szlovákiában és Magyarországon a fővárostól való időtávolság korrelációs együtthatója a legnagyobb, addig a policentrikus Lengyelországban ez az együttható 0-hoz közelít. Ugyanezt elmondhatjuk a többszörös lineáris regressziós modellezéssel kapcsolatban is, ahol az egyes vizsgálatba bevont független változók együtthatói az egyes országok esetében nagyon eltérően alakultak.

Egyes esetekben nem csak a tapasztalt országok közötti különbségek jelentősek, hanem a regionálisak is: a földhasználat esetében láttuk, mekkora a szerepe az olyan egyedi regionális sajátosságoknak, mint például Lengyelország és Csehország második világháborút követően teljes lakosságcsere által érintett területei. Az országokon belüli regionális különbségek szerepet játszhattak az egyes regressziós modellek gyenge magyarázóerejében is.

A tapasztalatokat összegezve: a kezdeti áttekintő elemzések valóban a rendszerváltás utáni legfontosabb vidéki térfolyamatok nagyfokú hasonlóságára utaltak. A nagyobb felbontású, részletesebb vizsgálatok azonban nem csak helyi sajátosságokat, kivételeket tártak fel, hanem az átfogó térfolyamatok egységességét is mozaikossá tették. A korábban közösnek ítélt folyamatok mögött is felsejlettek az eltérő mozgatórugók, regionális hatások. Az tehát, hogy az első kérdésre milyen választ tudok adni, az ilyen értelemben legalább annyira az alkalmazott kutatói módszertan függvénye volt, mint a vidéki térfolyamatoké. A mesterséges felszín drasztikus lengyelországi bővülésének esete különösen jó példát szolgáltat erre. A

részletesebb vizsgálat ugyanis e trend téves voltát tárta fel, ami a komplex mezőgazdasági felszínekkel kapcsolatos módszertani következetlenség és az ország településmorfológiai sajátosságainak kombinálódásából jött létre. Ez a többfajta megközelítés híján vélhetően homályban maradt volna. Ennek fényében tehát kiinduló hipotézisem csak **RÉSZBEN IGAZOLÓDOTT**: bár beszélhetünk bizonyos közös térfolyamatokról, a regionális vagy országos sajátosságok érvényesülése korántsem másodlagos.

Ez az eredmény elvezet a Bevezetőben is említett, a témaválasztással megtett alaphipotézis megkérdőjelezéséhez: beszélhetünk-e egyáltalán – a kutatási téma tekintetében – visegrádi narratíváról? Vannak-e a vizsgált térfolyamatoknak visegrádi országokra jellemző egyedi vonásai, vagy a felületes hasonlóságok általában a poszt szocialista, illetve a tágabb európai térség sajátjai? Erre a dilemmára a kutatási kérdések megválaszolása után fogom megkísérelni a válaszadást.

A második kérdéssel kapcsolatban a következő hipotézist fogalmaztam meg: *a városkörnyéki és félreeső vidéki tér folyamatai jelentősen eltérnek egymástól – míg az előbbiben a szuburbanizáció dominál, az utóbbi továbbra is vidéki elnéptelenedéssel jellemezhető.* Ez a kiindulási hipotézis **NAGYRÉSZT** helyesnek bizonyult: a két lehatárolt vidéki tértípust külön kezelő vizsgálati megközelítések valóban ezek éles eltérését mutatták ki. Figyelemre méltó azonban, hogy míg a városkörnyéki vidékek térfolyamatai az egyes országokon belül és az országok között meglehetősen hasonlóak, addig a félreeső vidéki területek térfolyamatai jóval differenciáltabbak. Az évi átlagos vándorlási nyereség/veszteség szempontjából nagyon nagy különbségek mutatkoztak a városkörnyéki és félreeső vidéki területek között. Mint már említettem, a vidéki vándorlási többlet elsősorban a városkörnyéki vidéki terekben jelentkezik, ehhez pedig a mesterséges felszínek nagyvárosi agglomerációkba koncentrálódó bővülése és a hozzá társuló egyéb földhasználati változások (az ideiglenes termőföld-felhagyások miatt akár a gyepterületek bővülése is) társulnak.

Ezzel szemben a félreeső vidéki tér folyamatai jóval differenciáltabbak. A félreeső vidéki tér jó része lakónépességének alacsony jövedelemtermelési lehetőségeket biztosító, ennek ellenére a felszínborítás és migráció esetében viszonylag csekély változásokat mutató konzerválódott vidéki tér. De emellett találhatunk itt dezurbanizációs szigeteket, sajátos vidéki kényszermigrációs célterületeket és a rohamos vidéki elnéptelenedés tereit is – egymáshoz gyakran szoros földrajzi közelségben. A már említett országos, regionális egyedi sajátosságok is nagyobb szerephez jutnak e vidéki térben. Jó példázza ezt Lengyelország és Csehország esete: míg a lengyelországi félreeső vidéki területeinek jó részén szántóterület-bővülés következett be, ugyanezek a területek Csehországban éppen drasztikus szántócsökkenés volt megfigyelhető.

Az utolsó, harmadik kérdéssel kapcsolatban a következő volt a kiindulási hipotézisem: *a vidéki újrastrukturálódás nyugat-európai, angolszász szakirodalomból leírt elemei megjelennek ugyan a vizsgált országokban, ám csupán szigetszerűen, a V4 régió semmiképp sem jellemezhető nyugati típusú újrastrukturálódással. A vidéki tér jó részén a korábbi produktivista termelési paradigma folyamatainak továbbélése jellemző.* Ez a hipotézis is NAGYRÉSZT igaznak bizonyult. Hogy a vidéki újrastrukturálódás Nyugat-Európában jellemző elemeinek megjelenése a térségben mennyire csak szigetszerűnek mondható, azt a dezurbanizáció példája szemlélteti legjobban. A migrációs folyamatok magyarázó változóinak feltárásánál a természeti tényezők inkább semleges, esetleg egyenesen negatív szerephez jutottak. Még ha a félreeső vidéki területeket kiemelten is vizsgáljuk, akkor is igen csekély a kimutatható pozitív hatásuk a vándormozgalomra (ez alól talán csak a tengerszint feletti magasság jelent kivételt).

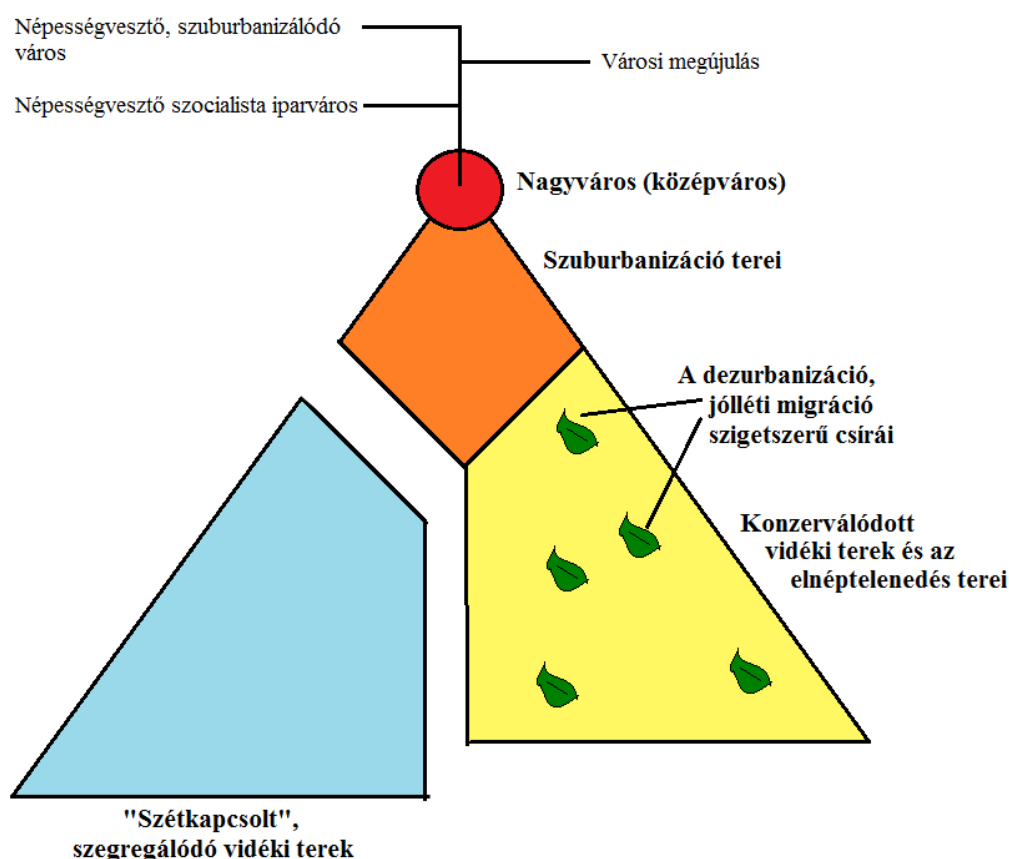
Összességében a visegrádi országokban még a jóléti kiköltözők számára vonzó adottságokkal rendelkező területek közül is igen korlátozott azoknak a száma, amelyek valóban mérhető arányokban költözési célterületté válnak. Ezzel szemben a rendszerváltást követő évek a szuburbanizáció kiteljesedését hozták – ám ezek a folyamatok több hasonlóságot mutatnak a korábbi szabályozatlan városi szétterjedéssel, semmint a mai fejlett világra jellemző diszperz városrégiókat eredményező szuburbanizációval. Enyedi György elmélete tehát a térség megkésett urbanizációs fejlődéséről a rendszerváltás után is érvényben maradt.

A földhasználat esetében láthattuk, hogy egyes főbb rendszerváltás előtti folyamatok az államszocializmus bukása után is folytatódnak. Ide tartozik például a szántóterületek csökkenése, és a mesterséges felszínek, valamint az erdők területének gyarapodása. Bizonyos esetekben azonban a rendszerváltás után a visegrádi országok felszínborítása radikálisabb változásokon is végbemegetett a Nyugat-Európában tapasztaltaknál. Erre jó példa a Csehország periférikus területein a gyepterületek drasztikus előretörése a szántóterületek rovására. Mint láttuk, Nyugat-Európában a bejáratott országos és közösségi szabályozási keretek sikeresen fékezik a felszínborítási mintázatok átrendeződését. Ezzel szemben a visegrádi országokban a rendszerváltás, majd röviddel utána a Közös Agrárpolitika is gyökeresen új kereteket teremtett a mezőgazdaságban, jóval nagyobb teret engedve a hirtelen változásoknak. Ezek a változások és a nyugat-európai vidéki újrustukturálódás folyamatai közötti megfelelés azonban gyakran csak látszólagos. A visegrádi országok mezőgazdaságának egy-egy nemzedék életében akár többször is újjászerveződő keretei azt a kérdést is felvetik, hogy beszélhetünk-e nyugat-európai mintára újrastrukturálódásról egy olyan térség viszonylatában, ami a 20. század eleje óta többször is drasztikusabb átalakuláson

ment át, mint a Nyugat-Európa vidékei? Erre az alaphipotézishez kapcsolódó kérdésre szintén a három kutatási kérdés megválaszolása után kísérlek meg választ adni.

A rendszerváltás utáni időszak ezzel szemben a visegrádi országok vidéki terének egy részét – legalábbis a vizsgált folyamatok tükrében – kevésbé érintette. A vidéki területek különböző tértípusainak kialakításakor a vidéki tér jelentős része a korábbi kereteket őrző **produktivista** és **konzerválódott** vidéki tércategóriákba került. E két tértípusban a jelentősebb földhasználati és vándormozgalmi változások elmaradtak. Ez persze nem azt jelenti, hogy e térségben ne zajlanának e tekintetben is változások (például a népesség lassú csökkenése), hanem hogy ezek nélkülözik azt a drasztikus trendváltást, amit az újrastrukturálódással kapcsolatban többen is megfogalmaztak annak feltételül.

48. ábra: A visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki tértípusai



Forrás: saját szerkesztés

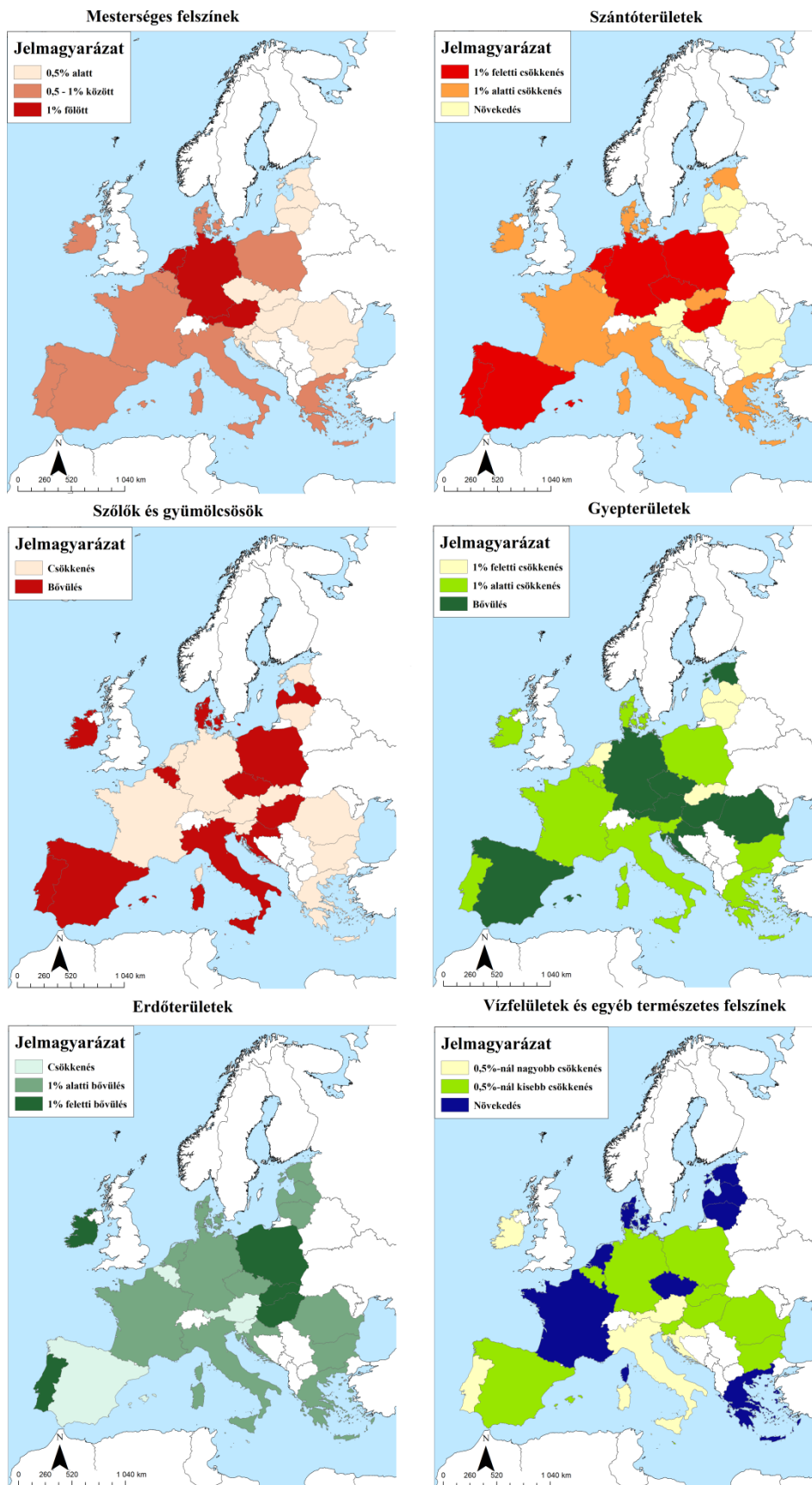
Azonban azt – a hipotézisemben megfogalmazottakkal ellentétben – nem vonhatom le végkövetkeztetésül, hogy a visegrádi országok rendszerváltás utáni vidéki terei kétosztatúak lennének – egy produktivista és egy posztproduktivista részre tagolódva (51. ábra). Az elvégzett vizsgálatok ugyanis arra utalnak, hogy a visegrádi országok vidéki területeinek egy

részében olyan folyamatok zajlanak, amelyek nem illeszkednek sem a nyugat-európai, sem az ország többi részének tapasztalataihoz, és egy mind a rendszerváltás előtti, mind a posztproduktivista tértől elütő működési elvek szerint szerveződő vidéki térségtípus kialakulása felé mutatnak. Ilyen paradox jelenség például, hogy a magas munkanélküliség több esetben semleges, vagy éppenséggel pozitív összefüggést mutatott a vándorlási egyenleg alakulásával, különösen a rendszerváltás utáni első évtizedben. Olyan területek válnak az alacsonyabb státuszú társadalmi rétegek migrációs célpontjává, amelyek egyszerre jellemezhetők periferikus földrajzi fekvéssel, átlagot jóval alulmúló infrastrukturális állapotokkal, valamint igen rossz gazdasági mutatókkal. Bár megnyugtató volna, ha „tartalékterületekként” lehetne tekinteni ezekre a területekre, amelyekre a posztmodern vidéki átalakulás még nem terjedt ki, de megfelelő körülmények biztosításával (pl. infrastrukturális beruházásokkal) zökkenőmentesen beilleszthetők lennének a formálódó új vidéki térbe – e területek rendszerváltás óta tartó társadalmi marginalizációja azonban az ellenkező irányba mutat.

Mint a bevezetőben kifejtettem, a kutatás során fokozatosan kerültem tudatába annak, hogy már a vizsgálat elméleti, területi és időbeli kereteinek megállapításával, ezek érvényesnek tekintésével önmagában egy hipotézist tettem, ami alapjaiban meghatározta kutatómunkám felépítését és végrehajtását. Ennek a kiinduló hipotézisnek a helyességét, korlátait már a ráépülő kutatási kérdésekre adott válaszaimban is feszegettem. Záró gondolatként (és egyúttal a kutatás lehetséges bővítési irányait bemutató kitekintésként) azt vizsgálom meg, hogy ezek a kezdetben kitűzött sarokpontok (visegrádi országok, rendszerváltás, vidék és vidéki újrastrukturálódás) mennyire bizonyultak stabil alappilléreknek, a valós folyamatokra reflektáló megkerülhetetlen elemeknek vagy pusztán elméleti konstrukcióknak tekinthetők? Fontos leszögezнем, hogy a problémát csak az értekezésben középpontba helyezett két térfolyamat – a felszínborítás és a migráció – szempontjából vizsgálom, hiszen egyébként ugyanerre a kérdésre más és más válasz születne.

Mint a 4.1-es fejezetben láttuk, a visegrádi országok együttműködése a történelem során egy olyan laza politikai együttműködést jelentett, amit az egyes gazdasági (és ebből következően társadalmi) hasonlóságokból eredő közös érdekek hívtak életre. A rendszerváltás után felújított együttműködés – a Nemzetközi Visegrád Alapon keresztül – fontos szerepet játszott a négy országra kiterjedő tudományos munkák számának emelkedésében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a térség együttes vizsgálata minden kutatási téma esetében magától értetődő, vagy éppen releváns lenne. De vajon mit mondhatunk erről a földhasználat és a migráció esetében?

49. ábra: Az egyes felszínborítási kategóriák változása 1990-2012 között, az ország területének arányában



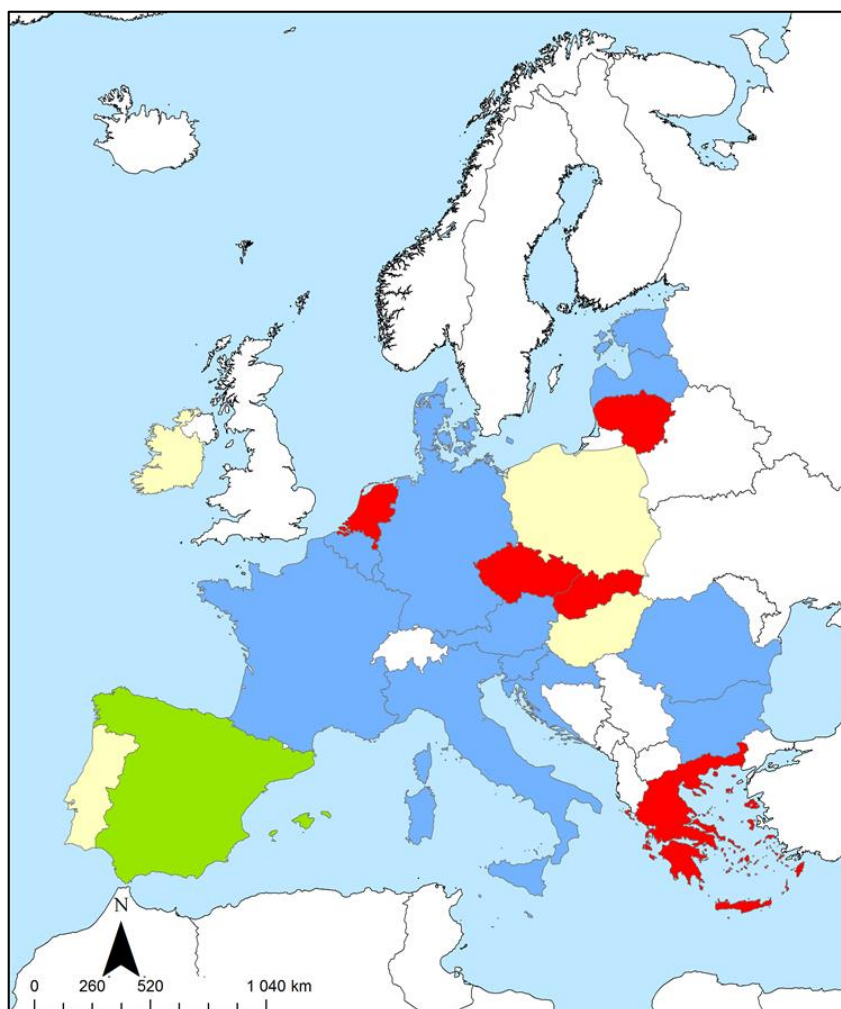
Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

A földhasználati változások esetében – a 4.2-es fejezethez hasonlóan a Corine Land Cover adatait vettem figyelembe, és elvégeztem egy európai szintű összehasonlító vizsgálatot azon EU tagállamok bevonásával, amelyekre az összes adatfelvétel esetén rendelkezésre álltak adatok. Az eredeti CLC földhasználati kategóriákat a módszertani fejezetben található táblázatnak megfelelő módon vontam össze 8 elemzési kategóriába (mesterséges felszínek, szántóföldek, szőlők és gyümölcsösök, gyepterületek, komplex mezőgazdasági területek, erdőterületek, vízjárta és egyéb természetes felszínek, vízfelületek). A komplex mezőgazdasági területekkel kapcsolatos ellentmondásos tapasztalatok miatt az ebbe az összevont kategóriába történő átalakulásokat és az ebből a kategóriából más kategóriába történő átmeneteket figyelmen kívül hagytam. Az adatfeldolgozás tapasztalatai visszaigazolták ezt a döntést – Lengyelországhoz hasonlóan más országokban is (pl. Németország, Spanyolország) megfigyelhető volt az ún. „komplex területeknek” az egy-egy adatfelvétel közötti olyan volumenű kategóriaváltása, ami a változás csupán névleges mivoltára utalhat.

A 49. ábra bemutatja a hat kategória (mesterséges felszínek, szántóföldek, szőlők és gyümölcsösök, gyepterületek, erdőterületek, vízjárta és egyéb természetes felszínek) 1990 és 2012 közötti, az egyes országok alapterülete alapján bekövetkezett változásait. Az ábrák alapján nem igazán különíthetők el Európán belül egymástól olyan országcsoportok, ahol az egyes kategóriák változásai tendenciózusan egy irányba mutatnak. Így a visegrádi csoport együttmozgása és elkülönülése is esetleges.

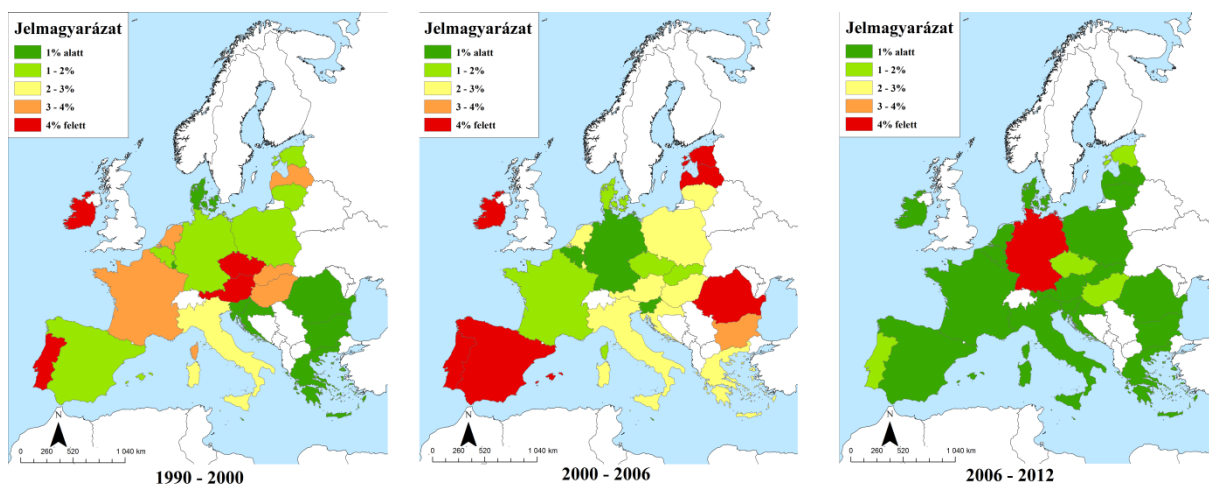
A klaszteranalízis alkalmazása a szakértői becslésnél megbízhatóbb módot kínál az elemzési egységeken belüli csoportok létrehozására. Az elemzéshez használt klaszteralgoritmus megválasztása, a távolság mérőszámának megválasztása, a szélsőértékek esetleges elhagyása, a klaszterek számának megválasztása mind olyan, az elemző rendelkezésére álló eszközök, amelyek mind felhasználhatók arra, hogy a kutatók az eredeti prekonceptióikba minél jobban beilleszthető végeredményeket kapjanak (ez felhívja rá a figyelmet, hogy a kvantitatív statisztikai elemzési módszereket nem szabad *ab ovo* semlegesnek tekinteni). Elemzési egységekként a vizsgált országokat, bevont változókként a hat kategóriában bekövetkező változást leíró mutatókat használtam. A szélsőértékek kizárása, többféle klaszteralgoritmus (Ward-féle eljárás, K-közép eljárás) és klaszterszám tesztelésével sem jutottam azonban olyan felosztásra, ami egyértelmű országcsoportokat rajzolna ki. Saját kutatási prekonceptiómhoz (azazhogy értelmezhető országcsoportokat várok) még leginkább a K-közép eljárást használó és négy klasztert eredményező futtatás illeszkedett. Azonban még ennek alapján sem különülnek el egy blokkban a visegrádi országok (50. ábra).

50. ábra: Az 1990-2012 közötti felszínborítás-változás alapján képzett országcsoportok (klaszteranalízis, K-közép eljárás)



Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

51. ábra: Az 1990-2012 közötti összes felszínborítás-változás, az összterület százalékában

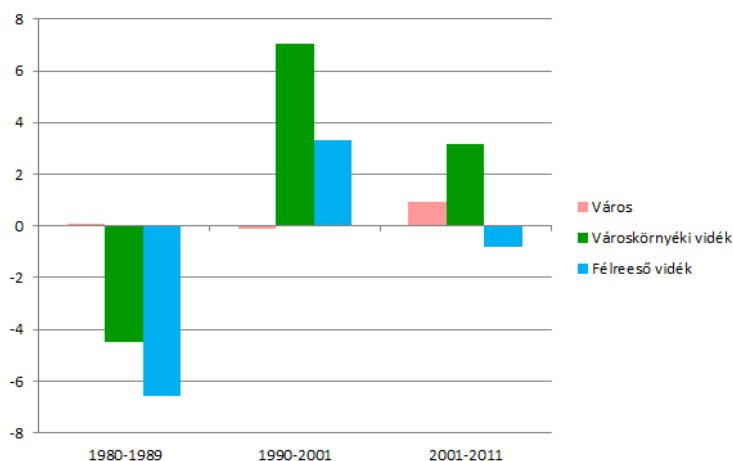


Forrás: Corine Land Cover adatok alapján saját szerkesztés

Ez a kép akkor sem változik meg, ha nem az egyes kategóriák változását vizsgáljuk, hanem a változás teljes volumenét: a hasonló trendeket mutató országcsoportok összetétele az egyes adatfelvételi időpontok között dinamikusan változik (51. ábra). Figyelemre méltó azonban, hogy a 2006-2012-es időszakra a változás intenzitása jelentősen csökkent a korábbi időszakhoz képest. A fentiek alapján kijelenthető, hogy legalábbis a Corine Land Cover földhasználati adatai alapján nem különíthetők el élesen a visegrádi országok Európa többi országától, de még csak a volt szocialista blokk országai sem jelennek meg markáns tömbként. Vélhetően a földhasználat más aspektusait (például a földbirtok-viszonyok alakulását) vizsgálva jobban kirajzolódhat volna az Európán belüli választóvonalak. Hasonló helyzetet tételezhetünk fel a migráció esetén is, ahol migrációs mintázatok alakulásának egyes peremfeltételei (pl. nemzetközi vándorlás jelentősége) jelentősen eltérnek a volt szocialista blokk és Nyugat-Európa között. Azonban ezek az újabb eredmények összességében megerősítik a negyedik fejezet tapasztalatait. Mind a földhasználat-változások mögött álló magyarázó változók feltárására használt Simweight gépi tanulási módszer esetében, mind a vándormozgalom alakulásával kapcsolatban készített többszörös lineáris regressziós modellek esetében meglehetősen egyedinek és esetlegesnek bizonyult az egyes változók magyarázó szerepe a négy ország térfolyamatainak alakításában, az elkészített modellek közös trendek megállapítására nem igazán voltak alkalmasak.

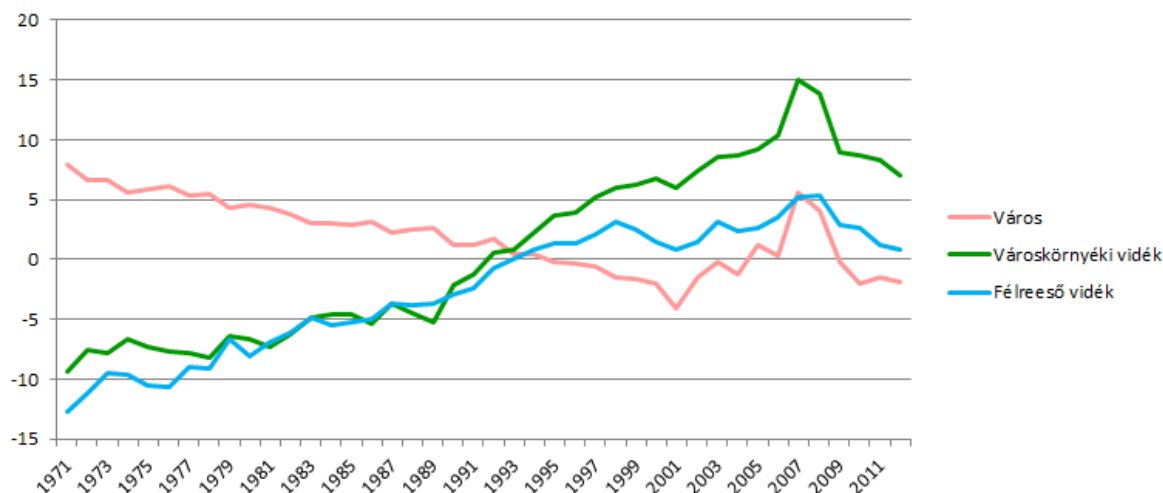
A visegrádi országokhoz hasonlóan a rendszerváltáshoz (rendszerváltozás v. rendszerváltoztatás) is kapcsolódnak olyan tartalmi, vizsgálati területek, amikor kezdő, vagy záróidőpontként használata magától értetődő. Ám részemről felmerült a kérdés, hogy a migráció és a földhasználat-változás vajon biztos ezek közé tartozik? A negyedik fejezetben láttuk, hogy a tervutasításos időszakban aktívan befolyásolták a migrációs és a földhasználati trendeket – ez különösen igaz a földhasználatra az államszocialista nagyüzemi mezőgazdaság létrehozása miatt. (Azt is láttuk azonban, hogy az alkalmazott szakpolitikák és célkitűzések jelentősen eltértek az egyes országok között). Az eltérő társadalmi rendszerek és eltérő gazdasági modellek mellett is előfordulhat azonban, hogy a változások összességében hasonló irányba mutatnak. Erre jó példát szolgáltat a budapesti agglomeráció hosszú távú földhasználat-változásait vizsgáló kutatásunk, amiben az 1959-es katonai térképezés, az 1990-es Corine Land Cover és a 2012-es Urban Atlas adatait használtuk fel. A vizsgálat alapján elmondható, hogy a budapesti agglomeráció esetén az 1990-2012 közötti változások összhangban vannak az 1959-1990 közöttiekkel, a földhasználat-váltás főbb trendjei számára a rendszerváltás nem jelentett töréspontot. 1959-1990 között a mesterséges felszín évi átlagos bővülése 1%-os volt, és 1990-2012 között is az ehhez igen közeli 1,12%-os értéket mutatott (FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2016).

52. ábra: Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Magyarországon 1980-2011 között



Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

53. ábra: Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Csehországban 1971-2012 között



Forrás: Český Statistický Úřad (ČSÚ) adatai alapján saját szerkesztés

Két visegrádi ország esetében a rendszerváltás előtti és utáni migrációs folyamatok összevetése már jobban visszaigazolja a rendszerváltás fordulópont jellegét. Magyarországon esetében míg 1980-90 között mind a városkörnyéki vidéki, mind a félreeső vidéki területekre az elvándorlás volt a jellemző, addig a rendszerváltást követő évtizedre trendforduló következett be (52. ábra). Az évi átlagos vándorlási arányszám alakulása Csehország városi, városkörnyéki és félreeső vidéki terében 1971-2012 között tovább árnyalja a fenti megfigyelést (53. ábra). Bár a rendszerváltás környéke Csehországban is fordulópontot jelentett – a 90-es évek elején mind a félreeső vidék, mind a városkörnyéki vidék addigi vándorlási vesztesége nyereségbe váltott. Látható, hogy ez csak egy több évtizedes folyamat

betetőzése volt. Ilyen értelemben véve a rendszerváltás nem önmagában jelentett fordulópontot, hanem mert a korábbi korlátok felszámolásával szabad teret engedett a már „búvópatakként” korábban is meglévő trendek, térfolyamatok zavartalan kibontakozásának.

A kapott eredmények, az elkészített lineáris regressziós modellek továbbá azt mutatják, hogy a rendszerváltás utáni időszak sem egységes a térformáló folyamatok szempontjából – ahogy a rendszerváltás időpontja távolodik, a bevont változókkal jobban magyarázható hosszútávú trendek kerülnek előtérbe.

Mint az első fejezetben láttuk, a város és vidék dichtómiája a legrégebbi térkategóriák közé tartozik, ami az ókor óta végigkíséri a történelmet. A mély tudományos és hétköznapi beágyazódás azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a dichtómia használata a két vizsgált térfolyamat esetében is magától értetődően releváns lesz. A tér különböző célokból történő felosztásának a város-vidék kettősség mellett számos más vetülete is lehet. A vidéki tér sokszínűségéből kiindulva Keith Hoggart (1990) például egyenesen a vidék, mint térkategória tudományos elemzésekben történő felhasználhatóságát is megkérdőjelezi, úgy érvelve, hogy a vidéki tereken belüli különbségek sok esetben meg is haladhatják a város-és vidék közti különbségeket. A negyedik fejezet eredményei azonban nem igazolják ezt a radikális megközelítést – mind a felszínborítás-változás, mind a vándormozgalom esetében markáns különbségek mutatkoztak meg a városiként és vidékiként lehatárolt terek között.

Fontos továbbá megemlíteni, hogy a vidéki tér kettéosztása két további térkategóriává szintén helyes kutatói döntésnek bizonyult, és fontos vidéki téren belüli különbségekre világított rá. Ilyen értelemben tehát Keith Hoggart meglátása a vidék differenciálódásáról nem nélkülözi a valóságálatot, még ha a vidék elemzési térkategóriaként történő felhasználását nem is lehetetleníti el. A városkörnyéki vidéki tér és a félreeső vidéki tér közötti eltérések azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy a visegrádi országok tapasztalatai és a nyugat-európai posztproduktivista átalakulás elméleti keretei között jelentős különbségek mutatkoznak. Ez átvezet a kutatás elején felállított értelmezési keretek utolsó elemének, a vidéki újrastrukturálódásnak a mérlegre állításához.

Azt már többször felrötták a tudományterületen élenjáró angolszász (és nyugat-európai) vidékfeldrajzi műhelyeknek, hogy hajlamosak lokális tapasztalataik általánosítására, globális következtetések levonására, pedig a vidéki térfolyamatok általuk használt narratívája nem minden esetben vetíthető ki a világ többi részére (SIWALE, J. 2014). Azonban vidéki újrastrukturálódás kifejezés egyre terjedő kínai használata bemutatja, hogy a fogalom más kultúrkörökben is megállhatja a helyét. De mi lehet a helyzet a visegrádi országok esetében? Keith Hoggart és Angel Paniagua (2001) Angliával szemben éppen hogy a poszt-szocialista kelet-közép európai országokat emeli ki, mint olyan régiót, ahol valóban egy jól

meghatározható töréspont mentén ment végbe viszonylag rövid időn belül a drasztikus vidékátalakulás – szerintük tehát az újrastrukturálódás narratívája régióinkban is alkalmazható lehet. A rendszerváltás időpontjának kulcsszerepét a korábban bemutatott hosszú távú vándormozgalmi trendek is visszaigazolták.

Azonban a kutatási eredményeim alapján úgy tűnik, hogy ennek az átalakulási folyamatnak a tartalmi elemei jelentősen eltérnek a nyugat-európai tapasztalatoktól. Megjegyzendő viszont, hogy a vidéki újrastrukturálódás kifejezést a nyugat-európai/angolszász szakirodalom is hajlamos volt csupán egy laza keretfogalomként kezelni, amit aztán az adott kutatási téma kívánalmainak megfelelően töltött meg tartalommal. Kutatási tapasztalataim szerint a vidéki újrastrukturálódás kifejezés a visegrádi országok esetében is csak egy átfogó ernyőfogalomként állhatja meg a helyét, mivel a térség jelenkori vidéki átalakulása a nyugat-európaihoz hasonló és attól teljesen eltérő irányba mutató térfolyamatokat is magába foglal. Így a vidéki újrastrukturálódás jobban közelít a fentebb is kiemelt megközelítéshez, ami a sokszólamú átalakulás egy jól azonosítható fordulóponthoz (esetünkben a rendszerváltáshoz) kötését tartja elsődlegesnek. És bár fejlett országok posztproduktivista átalakulása a visegrádi országoknak csak kis részén jut érvényre, abban mindkét makrorégió megegyezik, hogy a jelenkori folyamatok eredményeként egy, a korábbinál jóval differenciáltabb vidéki tér jön létre. A visegrádi országok esetében a kérdés csupán az, hogy létrejön-e egy új, a produktivista maradványterek és a posztproduktivista vidéki újrastrukturálódás terjeszkedő szigetei között feszülő, vidéken belüli kontinuum, vagy a jövő a vidéki térnek az egymással jóformán semmilyen kapcsolatban nem álló szilánkokra hasadásával fenyeget? Erre leginkább a zárógondolatokban felvetett módon a kutatás térbeli, időbeli, módszertani és koncepcionális bővítésével lehetne választ találni.

„Az Útnak vége nincs soha,

Ha egyszer az ajtón kifut;

De hosszú volt Utunk sora,

Menjen csak tovább, aki tud!”

(J. R. R. Tolkien, Tandori Dezső fordítása)

IRODALOMJEGYZÉK

1. ABRAMS, J. B. – GOSNELL, H. – GILL, N. J. – KLEPEIS, P. J. 2012: Re-creating the Rural, Reconstructing Nature: An International Literature Review of the Environmental Implications of Amenity Migration. – *Conservation and Society* 10. 3. pp. 270–284.
2. BAJMÓCY P. 1999: A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. – *Földrajzi Értesítő* 48. 1-2. pp. 127–138.
3. BAJMÓCY P. 2000: A "vidéki" szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. – *Tér és Társadalom* 14. 2-3. pp. 323–330.
4. BALOGI A. 2010: Jóléti migráció. Külföldiek Magyarországra telepedése. – In: HÁRS Á. – TÓTH J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 245–262.
5. BAŃSKI, J. 2005: Suburban and peripheral rural areas in Poland: the balance of development in the transformation period. – *Geografický časopis*, 57. 2. pp. 117–130.
6. BAŃSKI, J. 2011: Changes in agricultural land ownership in Poland in the period of the market economy. – *Agricultural Economics* 57. 2. pp. 93–101.
7. BARTOŠ, M. – KUŠOVÁ, D. – TĚŠITEL, J. – KOPP, J. – NOVOTNÁ, M. 2008: Amenity Migration in the Context of Landscape-Ecology Research. – *Journal of Landscape Ecology*, 1. 2. pp. 5–21.
8. BARTOŠ, M. – KUŠOVÁ, D. – TĚŠITEL, J. 2005: Amenity migration and tourism. In: HASMAN, M. – ŠITTLER, E. (szerk.): *Sustainable development and Tourism*. Faculty of Agriculture, Department of Travel Trade, Tábor. pp. 7–21.
9. BARTOŠ, M. – KUŠOVÁ, D. – TĚŠITEL, J. 2009: Motivation and life style of the Czech amenity migrants (case study). – *European Countryside* 1. 3. pp. 164–179.
10. BAUMANN, M. – KUEMMERLE, T. – ELBAKIDZE, M. – OZDOGAN, M. – RADELOFF, V. C. – KEULER, N. S. – PRISHCHEPOV, V. – KRULOV, I. – HOSTERT, P. 2011: Patterns and drivers of post-socialist farmland abandonment in Western Ukraine. – *Land Use Policy* 28. pp. 552–562.
11. BEHR, M. – GOBER, P. 1982: When a residence is not a house: examining residence-based migration definitions. – *Professional Geographer* 34. 2. pp. 178–184.
12. BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza – Általános rész. – *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest-Pécs. 584 p.
13. BELUSZKY P. 2000: Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához. – In: HORVÁTH GY. – RECHNITZER J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 115–129.
14. BELUSZKY P. 2008: Maradékok boltja. Egy visszavonuló levelei. – *Tér és Társadalom* 22. 1. pp. 169–172.
15. BELUSZKY P. – SIKOS T. 2007: Változó falvaink: Magyarország falutípusai az ezredfordulón. – *MTA Társadalomkutató Központ*, Budapest. 459 p.
16. BENDER, O. – KANITSCHIEDER, S. 2012: New Immigration Into the European Alps: Emerging Research Issues. – *Mountain Research and Development* 32. 2. pp. 235–241.
17. BESTWICK, S. 2014: Contested attitudes towards wildlife in Britain. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 172–181.
18. BEZÁK, P. – MITCHLEY, J. 2014: Drivers of change in mountain farming in Slovakia: from socialist collectivisation to the Common Agricultural Policy. – *Regional Environmental Change* 14. 4. pp. 1343–1356.
19. BIČÍK, I. – JELEČEK, L. – ŠTĚPÁNEK, V. 2001: Land-use changes and their social driving forces in Czechia in the 19th and 20th centuries. – *Land Use Policy*, 18, pp. 65–73.
20. BIRÓ M. – CZÚCZ B. – HORVÁTH F. – RÉVÉSZ A. – CSATÁRI B. – MOLNÁR ZS. 2013: Drivers of grassland loss in Hungary during the post-socialist transformation (1987–1999). – *Landscape Ecology* 28. 5. pp. 789–803.
21. BOROS L. 2010: Posztstrukturalista elméletek: kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. – In: CSAPÓ T. – KOCSIS ZS. (szerk.): *A településföldrajz aktuális kérdései = Topical Issues in the Urban Geography: A településrendszer és a közoktatás néhány összefüggése*. VI. Településföldrajzi Konferencia 2009. 12.03-2009. 12.04. Nyugat-magyarországi Egyetem, pp. 392–405.

22. BORSODORF, A. – STÖTTER, J. – GRABHERR, G. – BENDER, O. – MARCHANT, C. – SÁNCHEZ, R. 2015: Impacts and Risks of Global Change. In: GROVER, V. I. – BORSODORF, A. – BREUSTE, J. – TIWARI, P. CH. – FRANGETTO, F. W. (szerk.): *Impact of Global Changes on Mountains: Responses and Adaptation*. CRC Press Taylor and Francis Group pp. 33-76.
23. BOYLE, P. – HALFACREE, K. – ROBINSON, V. 1998: *Exploring Contemporary Migration*. – Longman, Harlow, United Kingdom. 282 p.
24. BROWN, D. L. – SCHAFFT, K. A. 2002: Population deconcentration in Hungary during the postsocialist transformation. – *Journal of Rural Studies* 18. 3. pp. 233–244.
25. BRYANT, C. R. 1995: The role of local actors in transforming the urban fringe. – *Rural Studies* 11. 3. pp. 255-267.
26. BURGER A. 2001: Agricultural development and land concentration in a central European country: a case study of Hungary. – *Land Use Policy* 18. 3. pp. 259–268.
27. CARBAS, I. 2014: The potential for rural cooperatives in the UK. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 54-70.
28. CHAMPION, T. 1998: Studying counterurbanisation and the rural population turnaround. – In: BOYLE, P. – HALFACREE, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues*. John Wiley & Sons, Chichester, United Kingdom. pp. 21-40.
29. CHAMPION, T. 2001: The continuing urban-rural population movement in Britain: trends, patterns, significance. – *Espace, populations, sociétés*, 1-2. pp. 37-51.
30. CHAMPION, T. 2005: The counterurbanisation cascade in England and Wales since 1991: the evidence of a new migration dataset. – *Belgeo* 1-2. pp. 85-102.
31. CLOKE, P. 1977: An index of rurality for England and Wales. – *Regional Studies* 11. 1. pp. 31-46.
32. CLOKE, P. 1989: Rural geography and political economy. – In: PEET, R. – THRIFT, N. (szerk.): *New Models In Geography*. Unwin Hyman, London. pp. 164–196.
33. CLOKE, P. – GOODWIN, M. 1992: Conceptualizing Countryside Change: From Post-Fordism to Rural Structured Coherence. – *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 17. 3. pp. 321-336.
34. CLOKE, P. 2006: Conceptualizing Rurality. – In: CLOKE, P. – MARSDEN, T. – MOONEY, P. (szerk.): *Handbook of rural studies*. – Sage Publications, London, United Kingdom. pp. 18–28.
35. CLOUT, H. D. 1972: *Rural geography: An introductory survey*. – Pergamon Press, Oxford, United Kingdom. 204 p.
36. CSAPÓ T. – KOCSIS Zs. 2008: A várossá válás reformja. – *Területi Statisztika*, 11. (48.) 6. pp. 645–650.
37. CSATÁRI B. – FARKAS J. Zs. 2008: Agrarian and Rural Development in Hungary, 1990–2005. – *Studia Obszarów Wiejskich / Rural Studies* 15. pp. 147–164.
38. CSATÁRI B. – FARKAS J. Zs. – LENNERT J. 2013: Land Use Changes in the Rural-Urban Fringe of Kecskemét after the Economic Transition. – *Journal of Settlements and Spatial Planning* 4. 2. pp. 153-159.
39. CSATÁRI B. – KISS A. (szerk.) 2004: *Tanyai kaleidoszkóp. A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. – MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 192 p.
40. CSITE A. 1999: A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. – *Szociológiai Szemle* 9. 3. pp. 134–153.
41. CSURGÓ B. 2013: *Vidéken lakni és vidéken élni*. – Argumentum: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest. 291 p.
42. DEGÓRSKA, B. 2012: Spatial growth of urbanised land within the Warsaw Metropolitan Area in the first decade of the 21st century. *Geographia Polonica*. 85. 3. pp. 77-95.
43. DEWEY, R. 1960: The rural-urban continuum: real, but relatively unimportant. – *American Journal of Sociology* 66. 1. pp. 60-66.
44. DIJSKTRA, L. – POELMAN, H. 2008: Remote Rural Regions - How proximity to a city influences the performance of rural regions. – *Regional Focus* 2008. 1. 1-8 p.
45. DOUCHA, T. – DIVILA, E. 2008: Changes in Czech Agriculture in the years 1990-2005. – *Studia Obszarów Wiejskich / Rural Studies* 15. pp. 73–95.
46. DÖVÉNYI Z. 2009a: „Város az, ami magát annak nevezi”. Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. – *Területi Statisztika* 12. (49.) 1. pp. 3-7.

47. DÖVÉNYI Z. 2009b: A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. – Statisztikai Szemle 97. 7-8. pp. 748–762.
48. EGEDY T. – CERÍC, D. – KONOPSKI, M. – KUČEROVÁ, S. R. – KULLA, M. – NESTOROVÁ-DICKÁ, J. – SVOBODOVÁ, R. 2015: Entrepreneurship as a potential driving force for the further development of rural areas – good examples from Visegrad countries. – *Studia Obszarów Wiejskich / Rural Studies* 39. pp. 103-127.
49. ENYEDI GY. 1988: A városnövekedés szakaszai. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 115 p.
50. ENYEDI GY. 1989: Van-e szocialista urbanizáció? – *Tér és társadalom* 3. 2. pp. 92-103.
51. ENYEDI GY. 2011: A városnövekedés szakaszai – újragondolva. – *Tér és társadalom* 25. 1. pp. 5-19.
52. ERDEI F. 1971: Város és vidéke. Szépirodalmi kiadó, Budapest. 444 p.
53. EURÓPAI BIZOTTSÁG 2010: Eurostat Statistical Yearbook 2010. – Publications Office of the European Union, Luxembourg. 264 p. Elérhető: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5727301/KS-HA-10-001-EN.PDF/1ba3cf6a-5e25-44c1-99f9-fada17625212> Letöltve: 2016. július 14.
54. FARKAS J. ZS. 2007: Neurális hálózatok a térségi tipizálásban. – *Tér és Társadalom* 21. 1. pp. 103–115.
55. FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2015: A földhasználat-változás modellezése és előrejelzése Magyarországon. – In: CZIRFUSZ M. – HOYK E. – SUVÁK A. (szerk.): *Klímaváltozás – társadalom – gazdaság. Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon.* Publikon Kiadó, Pécs. pp. 193–222.
56. FARKAS J. ZS. – LENNERT J. 2016: Földhasználat-változás a budapesti agglomerációban a CLC 1990 és az Urban Atlasz 2012 adatai alapján. Kézirat, Kecskemét. 39 p.
57. FAZEKAS I. 2013: Neurális hálózatok. – Debreceni Egyetem Informatikai Kar, Debrecen. 204 p. Elérhető: https://www.inf.unideb.hu/sites/default/files/dok/gyires/Neurális_halozatok_v8.pdf
58. FEJŐS Z. – SZIJÁRTÓ ZS. 2002: Egy tér alakváltozásai: esettanulmányok a Káli-medencéről. – Néprazi Múzeum, Budapest. 122 p.
59. FERANEC, J. – JAFFRAIN, G. – SOUKUP, T. – HAZEU, G. 2010: Determining changes and flows in European landscapes 1990-2000 using CORINE land cover data. – *Applied Geography* 30. pp. 19–35.
60. FERTNER, C. – GROTH, N. B. – HERSLUND, L. – CARSTENSEN, T. A. 2015: Small towns resisting urban decay through residential attractiveness. Findings from Denmark. – *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography* 115. 2. pp. 119–132
61. FIDRMUC, J. 2004: Migration and Regional Adjustment to Asymmetric Shocks in Transition Economies. – *Journal of Comparative Economics* 32. 2. pp. 230–247.
62. FILIPPI, M. 2004: Oxidation of the arsenic-rich concentrate at the Přebuz abandoned mine (Erzgebirge Mts., CZ): mineralogical evolution. – *Science of The Total Environment* 322. 1-3. pp. 271–282.
63. GARCIA-RAMON, M. D. – VILARINO, M. – BAYLINA, M. – CANOVES, G. 1993: Farm women, gender relations and household strategies on the coast of Galicia. – *Geoforum* 24. 1. pp. 5–17.
64. GAWRYSZEWSKI, A. 2006. Demographic Development. – In: DEGÓRSKI, M. (szerk.). *Natural and human environment of Poland. – A geographical overview.* Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, Varsó, Lengyelország. pp. 125-142.
65. GILLEARD, C. – HIGGS, P. 2002: The third age: Class, cohort or generation? – *Ageing and Society* 22. 3. pp. 369–82.
66. GLORIOSO, R. S. 1999: Amenity migration in the Šumava bioregion, Czech Republic: Implications for ecological integrity. In: GODE, P. M. – PRICE, M.F. – ZIMMERMANN, F.M. (szerk.): *Tourism and development in mountain regions.* CABI Publishing, CAB International, Oxon. pp. 275-295.
67. GOLDING, S. A. 2014: Moving narratives: Using online forums to study amenity outmigration in the American Midwest. – *Journal of Rural Studies* 33. pp. 32-40.
68. GRĂDINARU, S. R. – IOJĂ, C. I. – ONOSE, D. A. – GAVRILIDIS, A. A. – PĂTRU-STUPARIU, I. – KIENAST, F. – HERSPERGER, A. M. 2015: Land abandonment as a precursor of built-up development at the sprawling periphery of former socialist cities. – *Ecological Indicators* 57. pp. 305-313.
69. GRAVES, P. E. 1979: A life-cycle empirical analysis of migration and climate, by race. *Journal of Urban Economics* 6. 2. pp. 135-147.
70. GRAY, D. 2014: Economic approaches to the rural. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches.* Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 32-53.
71. GUBKA, A. – NICOLOV, C. – GUBKA, K. – GALKO, J. – VAKULA, J. – KUNCA, A. – LEONTOVYČ, R. 2013: History, Present and Expected Future of Forests in Slovakia. – *American Journal of Plant Sciences* 4. pp. 711–716.

72. GUS 2004: Notatka dotycząca publikacji „Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski”.
Elérhető:
http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/notatka_dot_charakterystyka_rolniczej_przestrzeni_produkcyjnej_polski.pdf. Letöltve: 2016. június 23.
73. GUS 2016: Tourism in 2015. – Główny Urząd Statystyczny, Varsó, Lengyelország. 288 p.
74. HALÁS, M. 2014: Modelovanie priestorového usporiadania a dichotómie centrum – periféria. – *Geografie*, 119. 4. pp. 384–405.
75. HALÁS, M. – ROUBÍNEK, P. – KLADIVO, P. 2012: Urbánní a suburbánní prostor Olomouce: teoretické přístupy, vymezení, typologie. (The urban and suburban space of Olomouc: theoretical approaches, delimitation and typology) *Geografický Časopis* 64. 4. pp. 289–310.
76. HARCSA I. – KOVÁCH I. – SZELÉNYI I. 1994: A posztszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. – *Szociológiai Szemle* 3. pp. 14–43.
77. HARDI T. 2002: Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. – *Tér és Társadalom*. 16. 3. pp. 57–83.
78. HARDI T. – LADOS M. – TÓTH K. 2010: Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén. – MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr–Somorja. 223 p.
79. HART, J. F. 1975: *The Look of the Land*. Prentice Hall, Egyesült Államok. 210 p.
80. HAVAS G. 1999: Kistelepülések és a romák. – In: GLATZ F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA Budapest. pp. 163–204.
81. HAVEN-TANG, C. – JONES, E. 2014: Capitalising on rurality: tourism micro-businesses in rural tourism destinations. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 237–250.
82. HERSPERGER, A. M. – BÜRGI, M. 2009: Going beyond landscape change description: quantifying the importance of driving forces of landscape change in a Central European case study. *Land Use Policy* 26. 3. pp. 640–648.
83. HOGGART, K. 1990: Let's Do Away with Rural. – *Journal of Rural Studies* 6. 3. pp. 245–257.
84. HOGGART, K. 2005: *The city's hinterland: dynamism and divergence in Europe's peri-urban territories*. Ashgate Publishing, Aldershot, Egyesült Királyság. 186 p.
85. HOGGART, K. – PANIAGUA, A. 2001: What rural restructuring? – *Journal of Rural Studies* 17. 1. pp. 41–62.
86. HRUŠKA, V. – CZAPIEWSKI, K. – KOVÁCS Z. 2015: Rural economic development in the post-agricultural era: policy recommendations. – *Studia Obszarów Wiejskich* 39. pp. 129–144.
87. ILLÉS S. – MICHALKÓ G. 2012: Real estate purchasing by foreigners in Hungarian Settlement system as seen from the angle of niche concept. – In: CSAPÓ T. – BALOGH A. (szerk.): *Development of the Settlement Network in the Central European Countries: Past, Present, and Future*. Springer Verlag, Berlin; Heidelberg. pp. 175–189.
88. ILNICKI, D. 2002: Przemiany w strukturach demograficznych w miejscowościach strefy podmiejskiej Wrocławia. Przykład Mirków i Bielany Wrocławskie. (Changes in the demographic structures of Wrocław suburban area. Example Mirków and Bielany Wrocławski) – *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 1. pp. – 201–214.
89. JÁROSI K. 2006: Felkerekedni egy másik világra. Rezidenciaturisták, élmény- és jóléti migránsok magyarországi falvakban, *REGIO* 17. 3. pp. 116–139.
90. JÁROSI K. 2007: Rezidenciaturizmus, élmény- és jóléti migráció. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. pp. 186–202.
91. JANKÓ F. 2004: Szuburbán folyamatok Sopron térségében: a Lőverek átalakulása. – *Földrajzi Értesítő* 53. 3–4. pp. 295–312.
92. KESERŰ I. 2013: Post-suburban transformation in the functional urban region of Budapest in the context of changing commuting patterns. – PhD értekezés. SZTE Földtudományok Doktori Iskola. 133 p.
93. KEY, W. 2014: Ageing in rural communities: from idyll to exclusion? – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 251–266.
94. KILPELÄINEN, A. 2014: The role of non-governmental organizations in promoting welfare in the rural villages of northern Finland. – In: BÓDI F. – FÁBIÁN G. – FÓNAI M. – KURKINEN J. – LAWSON, T. R. –

- PIETILÄINEN, H. (szerk.): Access to Services in Rural Areas. A Comparison of Finland and Hungary. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy, Vol. XXVII. EHV Academicpress GmbH, Bremen. pp. 56–70.
95. KLAUFOVÁ, R. 2016: Current Delimitation and Typology of the Czech Countryside and its importance for Rural Development. – Eastern European Countryside 22. pp. 229–251.
96. KLEPEIS, P. – LARIS, P. 2008: Hobby Ranching and Chile's Land-Reform Legacy. – Geographical Review, 98. 3. pp. 372-394.
97. KOMORNICKI, T. – ŚLESZYŃSKI, P. – ROSIK, P. – POMIANOWSKI, W. 2010: Dostępność przestrzenna jako przesłanka kształtowania polskiej polityki transportowej. – Biuletyn KPZK PAN, 241. 163 p.
98. KONTULY, T. 1998: Contrasting the counterurbanisation experience in European nations. – In: BOYLE, P. – HALFACREE, K. (szerk.): Migration into rural areas: theories and issues. John Wiley & Sons, Chichester, United Kingdom. pp. 61-78.
99. KOREC, P. 2003: Population development, urbanization and regional disparities of Slovakia. – Acta Universitatis Carolinae Geographica 38. 1. pp. 167-180.
100. KOROM A. – HORNYÁK S. J. 2014: A városi és vidéki terek lehatárolásának statisztikai alapjai Franciaországban. – Területi Statisztika 54. 4. pp: 360-375.
101. KOVÁCH I. 2010: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 299 p.
102. KOVÁCH I. 2012: A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. – Argumentum Kiadó MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest. 244 p.
103. KOVÁCH I. 2013: A felemelkedő projektsztyály. – In: CZIBERE I. – KOVÁCH I. (szerk.): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 157–168.
104. KOVÁCS A. D. – FARKAS J. ZS. – PERGER É. 2015: A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. Tér és Társadalom 29. 1. pp. 11–34.
105. KOVÁCS T. 1987: Generációs különbségek a szakszövetkezeti tagság körében. – Tér és Társadalom. 1. 2. pp. 49–62.
106. KOVÁCS T. 1998: Mi tekinthető vidéknek? – Gazdálkodás 42. 5. pp. 39-48.
107. KOVÁCS T. 2005: A sellyei (-siklósi) KSH-térség rövid leírása. – In: BARANYI B. (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 29–52.
108. KOVÁCS Z. 1999: A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok). – Földrajzi Értesítő 48. 1-2. pp. 93-125.
109. KOZAK, J. 2009: Land Use Change in the Northern Carpathians. – In: JANDL, R. – BORSODORF, A. – MIEGROET, V. H. – LACKNER, R. – PSENNER, R. (szerk.): Global Change and Sustainable Development in Mountain Regions. Innsbruck University Press. pp. 93-96.
110. KŐSZEGFALVI GY. 2008: Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. – Területi Statisztika 11. (48.) 4. pp. 377–379.
111. Kristó Gy. – Makk F. 1988: Károly Róbert emlékezete. – Európa Kiadó, Budapest. 259 p.
112. KULCSÁR J. L. 2008: Rendhagyó gondolatok a várossá nyilvánításról a megkésett fejlődés kontextusában. – Területi Statisztika 11. (48.) 5. pp. 509–515.
113. KULCSÁR J. L. – CURTIS, K. J. 2012: International handbook of rural demography. Springer, Dordrecht, Heidelberg, New York, London. 406 p.
114. KULIKOWSKI, R. 2006. Agriculture in Poland. – In: DEGÓRSKI, M. (szerk.). Natural and human environment of Poland. – A geographical overview. Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, Varsó, Lengyelország. pp. 211-231.
115. LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1998. Class, ethnicity and urban restructuring in postcommunist Hungary. – In: ENYEDI GY. (szerk.): Social Change and Urban Restructuring in Central Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 67–86.
116. LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 2004: A kirekesztettség változó formái. – Napvilág Kiadó, Budapest. 189 p.
117. LEFEBVRE, H. 1991: The production of space. – Basil Blackwell, Oxford. 454 p.
118. LENNERT J. 2014: A magyarországi és lengyelországi vidéki települések vándorlási egyenlegének alakulása a városi központoktól való távolság függvényében. – In: CSISZÁR I. – KÖMÍVES P. M. (szerk.):

- Tavaszi Szél 2014 / Spring Wind 2014 VII. kötet: agrártudomány, fizikatudomány, földtudomány, műszaki. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen. pp. 211-219.
119. LENNERT J. 2015: Vidéki megújulás, vagy folytatódó elnéptelenedés?: A visegrádi országok vidéki vándormozgalmi folyamatai a centrum-periféria viszonyok függvényében. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 4. 1. pp. 72-86.
 120. LENNERT J. – CSATÁRI B. – FARKAS J. ZS. – MEZŐSZENTGYÖRGYI D. 2015: Locality-Based and Place-Based Development in Theory and Practice – An Example of the Hungarian Countryside. – *DETEROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development* 7. 2. pp. 14-27.
 121. LENNERT J. – KOVÁCS A. D. – FARKAS J. ZS. – BÓDI F. 2014: Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. – *Esély: Társadalom és szociálpolitikai folyóirat* 25. 6. pp. 3–19.
 122. LINCOVÁ, H. – VAVROUCHOVÁ, H. – ŠŤASTNÁ, M. – VAISHAR, A. – ŠVELOVÁ, M. – KOZLOVSKÁ, S. – DOSKOČILOVÁ, V. – MAŠÍČEK, T. 2015: Landscape change in mental image of its residents. – *Agriculture & Forestry* 61. 1. pp. 99–105.
 123. ŁODYGA, B. 2006: Differences in actual increase in the rural areas of Poland. – *Bulletin of Geography* 6. pp. 89-105.
 124. MACHAR, I. 2014: Local place names as a part of landscape memory (Case study from Haná region, Czech Republic). – *Acta Universitatis Carolinae Geographica* 49. 1. pp. 61–69.
 125. MAJCHROWSKA, A. 2013: Abandonment of agricultural land in central Poland and its ecological role. – *Ekológia (Bratislava)* 32. 3. pp. 320–327.
 126. MARGÓCZI K. – ARADI E. – TAKÁCS G. – BÁTHORI Z. 2007: Small scale and large scale monitoring of vegetation changes in a restored wetland. – In: OKRUSZKO, T. – MALTBY, E. – SZATIŁOWICZ, J. – ŚWIĄTEK, D. – KOTOWSKI, W. (szerk.): *Wetlands: Monitoring, Modelling and Management*. Taylor & Francis Group, London, Egyesült Királyság. pp. 55–60.
 127. MARSDEN, T. 1992: Exploring a rural sociology for the Fordist transition: incorporating social relations into economic restructuring. – *Sociologia Ruralis* 32. 2-3. pp. 209–231.
 128. MARSDEN, T. 1999: Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. – *Sociologia Ruralis* 39. 4. pp. 501–526.
 129. MARSDEN, T. 2006: Pathways in the sociology of rural knowledge. – In: CLOKE, P. – MARSDEN, T. – MOONEY, P. (szerk.): *Handbook of rural studies*. – Sage Publications, London, United Kingdom. pp. 3–17.
 130. MARSDEN, T. – LOWE, P. – WHATMORE, S. 1990: Rural Restructuring: Global Processes and Their Responses. – David Fulton, London, Egyesült Királyság, p. 197.
 131. MARSDEN, T. – MURDOCH, J. – LOWE, P. – MUNTUN, R. – FLYNN, A. 1993: Constructing the countryside. – UCL Press, London, Egyesült Királyság. 224 p.
 132. MASIK, G. 2010: The quality of life of suburbanities: a case study of the Gdańsk agglomeration. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series* 14. pp. 91-100.
 133. MATARRITA-CASCANTE, D. – STOCKS, G. 2013: Amenity migration to the global south: Implications for community development. – *Geoforum* 49. pp. 91-102.
 134. MATLOVIČ, R. – SEDLÁKOVÁ, A. 2007: The impact of suburbanisation in the hinterland of Prešov (Slovakia). – *Moravian Geographical Reports* 15. 2. pp. 22-32.
 135. MCHUGH, K. – HOGAN, T. – HAPPEL, S. 1995: Multiple residence and cyclical migration: a life course perspective. – *Professional Geographer* 47. 3. pp. 251-267.
 136. MENDŐL T. 1963: *Általános településföldrajz*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.
 137. MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2010: Socio-economic disparities and migration in Slovakia. *Moravian Geographical Reports* 18. 2. pp. 36–45.
 138. MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2011: Impact of Key Socio-Economic Disparities on Migration in Slovakia: Economic Diversification vs. Traditional Pattern. – *European Spatial Research and Policy* 18. 1. pp. 71-87.
 139. MIKA, M. 2013: Spatial Patterns of Second Homes Development in the Polish Carpathians. In: KOZAK, J. – OSTAPOWICZ, K. – BYTNEROWICZ, A. – WYZGA, B. (szerk.): *The Carpathians: integrating nature and society towards sustainability*. Springer PG, Berlin; Heidelberg. pp. 497-512.
 140. MITHCHELL, C. J. A. 2004: Making sense of counterurbanization. – *Journal of Rural Studies* 20. 1. pp. 15-34.

141. MOORE, A. 2014: Dairy farming and the fight for ownership of the concept: 'rural'. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 161–171.
142. MORMONT, M. 1987: Rural nature and urban natures. – *Sociologia Ruralis* 27. 1. pp. 1–20.
143. MORMONT, M. 1990: Who is rural? Or, how to be rural: Towards a sociology of the rural. – In: Marsden, T. – Lowe, P. – Whatmore, S. (szerk.): *Rural Restructuring: Global Processes and their Responses*. David Fulton, London. pp. 21–44.
144. MOSELEY, M. J. 1979: *Accessibility: the rural challenge*. – Methuen & Co Ltd, London. 204 p.
145. MOSS, L. A. G. 1994: Beyond tourism: The amenity migrants. – In: MANNERMAA, M. – INAYATULLAH, S. – SLAUGHTER, R. (szerk.) *Coherence and chaos in our uncommon futures: Visions, means, action*. Finland Futures Research Centre Turku School of Economics and Business, Turku, pp. 121–128.
146. MOSS, L. A. G. 2006: The Amenity Migrants: Ecological Challenge to Our Contemporary Shangri-La. – In: MOSS, L. A. G.: *The amenity migrants: Seeking and sustaining mountains and their cultures*. MA: CAB International, Cambridge. pp. 3–25.
147. MURDOCH, J. – LOWE, P. – WARD, N. – MARSDEN, T. 2003: *The Differentiated Countryside*. – Routledge, London, United Kingdom. 181 p.
148. MURDOCH, J. – MARSDEN, T. 1996: *Reconstituting Rurality*. – UCL Press, London, Egyesült Királyság. 256 p.
149. NÉMETH S. 2009: Mintha-városból mintavárost! A magyar urbanizáció mennyiségi útja és minőségi átmenete. – *Területi Statisztika* 12. (49.) 1. pp. 8–18.
150. NORTH, J. 1990: Future agricultural land use patterns. – In: BRITTON, D. (szerk.): *Agriculture in Britain: changing pressures and policies*. CAB International, Wallingford, Egyesült Királyság. pp. 69–93.
151. NOVOTNÁ, M. – PREIS, J. – KOPP, J. – BARTOŠ, M. 2013: Changes in migration to rural regions in the Czech republic: position and perspectives. – *Moravian Geographical Reports* 21. 3. pp. 37–54.
152. NOVOTNÝ, L. – HRUŠKA, V. – EGEDY, T. – MAZUR, M. 2015a: Defining rural areas of Visegrad Countries. – *Studia Obszarów Wiejskich* 39. pp. 21–34.
153. NOVOTNÝ, L. – EGEDY, T. – MAZUR, M. 2015b: Definition and delimitation of peripheries of Visegrad Countries rural areas of Visegrad Countries. – *Studia Obszarów Wiejskich* 39. pp. 35–48.
154. OECD 2011: *OECD Regional Typology*. 16 p. Elérhető: http://www.oecd.org/gov/regional-policy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf Letöltve: 2016.07.14.
155. ONDOŠ, S. – KÁČEROVÁ, M. 2007: Migration aspects of the urbanisation in post-socialism: Bratislava case. – *Forum Statisticum Slovaca*. 3. 3. pp. 176–180.
156. OTERO, A. – NAKAYAMA, L. – MARIONI, S. – GALLEGO, E. – LONAC, A. – DIMITRIU, A. – GONZÁLEZ, R. – HOSID, C. 2006: Amenity migration in the Patagonian mountain community of San Martín de los Andes, Nequén, Argentina. In: MOSS, L. A. G.: *The amenity migrants: Seeking and sustaining mountains and their cultures*. MA: CAB International, Cambridge. Pp. 200–211.
157. OUŘEDNÍČEK, M. 2007: Differential suburban development in the Prague urban region. - *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. 89. 2. pp. 111–126.
158. PAHL, R. E. 1966: The rural/urban continuum. – *Sociologia Ruralis* 6. 3. pp. 299–329.
159. PARRY, C. 2014: Pits, pylons and posts: writing under the English rural idyll. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 109–121.
160. PARTRIDGE, M. D. 2010: The duelling models: NEG vs amenity migration in explaining US engines of growth. – *Papers in Regional Science*, 89. 3. pp. 513–536.
161. PAZÚR, R. – LIESKOVSKÝ, J. – FERANEC, J. – OŤAHEL, J. 2014: Spatial determinants of abandonment of large-scale arable lands and managed grasslands in Slovakia during the periods of post-socialist transition and European Union accession. – *Applied Geography* 54. pp. 118–128.
162. PERGER É. 2002: Nagy-Budapest közigazgatás-szervezési dilemmái. – *Tanulmányok Budapest múltjából* 30. pp. 177–200.
163. PHILO, C. 1992: Neglected rural geographies: a review. - *Journal of Rural Studies*, 8. 2. pp. 193–207.
164. PIRISI G. 2009: Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. – *Területi Statisztika*, 12. (49.) 2. pp. 129–136.
165. PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A. 2009: Így készül a magyar város. – *Területi Statisztika*, 12. (49.) 2. pp. 137–147.

166. POUNDS, N. J. G. 2003: Európa történeti földrajza. – Osiris Kiadó, Budapest. 532 p.
167. PRYOR, J. R. 1968: Defining the rural-urban fringe. – *Social Forces* 47. 2. pp. 202-215.
168. RAY, C. 2013: Kultúra, intellektuális tulajdon és a területi alapú vidékfejlesztés. – In: CZIBERE I. – KOVÁCH I. (szerk.): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 138–156.
169. RUZICKA, M. 2012: Continuity or rupture? Roma/gypsy communities in rural and urban environments under post-socialism. – *Journal of Rural Studies* 28. pp. 81–88.
170. SANGERMANO, F. – EASTMAN, J. R. – ZHU, H. 2010: Similarity Weighted Instance-based Learning for the Generation of Transition Potentials in Land Use Change Modeling. – *Transactions in GIS* 14. 5. pp. 569–580.
171. SCHUCHMANN J. 2012: Suburbanisation processes in the Budapest Metropolitan Region. – In: SZIRMAI V. – FASSMANN H. (szerk.): Metropolitan Regions in Europe. Austrian – Hungarian Action Fund, Budapest-Bécs. pp. 100–120.
172. ŠIMON, M. 2014: Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic. – *Sociologia Ruralis*, 54. 2. pp. 117–142.
173. SIWALE, J. 2014: Challenging Western perceptions: a case study of rural Zambia. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 15–31.
174. SOCHA, J. 2014: Long-term effect of wetland drainage on the productivity of Scots pine stands in Poland. – *Forest Ecology and Management* 274. pp. 172–180.
175. SOMERVILLE, P. 2014: Changing social relations in the English countryside: the case of housing. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 182–204.
176. SOMERVILLE, P. – HALFACREE, K. – BOSWORTH, G. 2014: Conclusion: interrogating rural coherence. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, United Kingdom. pp. 278–296.
177. SONG W. – HAN Z. – DENG X. 2016: Changes in productivity, efficiency and technology of China's crop production under rural restructuring. *Journal of Rural Studies*. Korai hozzáférés. 14 p.
178. SPIŠIAK, P. – FERANEC, J. – OŤAHEL, J. – NOVÁČEK, J. 2008: Transition in the agricultural and rural systems in Slovakia after 1989. – *Studia Obszarów Wiejskich / Rural Studies* 15. pp. 121–146.
179. STANILOV, K. – SÝKORA, L. 2014: Confronting Suburbanization. *Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. – Wiley Blackwell, UK. 360 p.
180. ŠTOLBOVÁ, M. 2007: Comparative analysis of less-favoured areas payments in the EU states. – *Agricultural Economics* 53. 10. pp. 455–465.
181. SWETNAM, R. D. 2007: Rural land use in England and Wales between 1930 and 1998: Mapping trajectories of change with a high resolution spatio-temporal dataset. – *Landscape and Urban Planning* 81. 1-2. pp. 91–103.
182. SZCZEPAŃSKA, A. – SENETRA, A. 2012: Migrations of city dwellers to suburban areas – the example of the city of Olsztyn. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 18. pp. 117-124.
183. SZEBÉNYI A. – NAGYVÁRADI L. 2009: Új város a pécsi agglomerációban – a kozármislenyi példa. – *Területi Statisztika* 12. (49.) 2. pp. 148–151.
184. SZEPESI G. 2008: A politikai akarat mint a magyarországi városodás befolyásoló tényezője. – *Földrajzi Értesítő* 57. 3–4. pp. 389–398.
185. TASAN, T. – KOK, H. 1999: A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években. – *Földrajzi Értesítő* 48. 1-2. pp. 159–172.
186. TIMÁR J. 1999. Elméleti kérdések a szuburbanizációról. – *Földrajzi Értesítő* 48. 1–2. pp. 7–32.
187. TORRES, M. R. – MOMSEN, J. H. 2011: *Tourism and Agriculture: New Geographies of Consumption, Production and Rural Restructuring*. – Routledge, Abingdon, Egyesült Királyság. 240 p.
188. TÓTH J. 1981: A közép-békési településeggyüttes fejlesztési stratégiájának fő vonása. – In: TÓTH J. (szerk.): *A közép-békési centrumok koordinált fejlesztését megalapozó kutatások (1978-1980) részletes eredményei*. 1. kötet: *A közép-békési településeggyüttes*. 2. rész. Békés megyei Tanács VB. Tudományos Koordinációs Szakbizottsága, Békéscsaba. pp. 836–868.
189. TÓTH J. 2008: Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. – *Területi Statisztika* 11. (48.) 3. pp. 237–244.

190. TÓTH J. 2009: Egy lezár(hat)atlan vita zárásaként. – *Területi Statisztika* 12. (49.) 3. pp. 251–256.
191. TZANELLI, R. 2004: Constructing the ‘cinematic tourist’: The ‘sign industry’ of the Lord of the Rings. – *Tourist Studies* 4. 1. pp. 21–42.
192. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE 2006: Conference of European Statisticians. Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing. – United Nations, New York/Genf. 205 p.
193. VAISHAR, A. – MIKULÍK, O. – ZAPLETALOVÁ, J. – BARTÁK, R. – DOKOUPIL, M. 1995: Case Study: Brno. – *Moravian Geographical Reports* 3. 1-2. pp. 4-29.
194. VASÁRUS G. 2014: Külterületek a városfejlődés árnyékában. – In: KÓRÓDI T. – SANSUMNÉ MOLNÁR J. – SISKÁNÉ SZILASI B. – DOBOS E. (szerk.): VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa. Miskolci Egyetem Földrajz Intézete, Miskolc. pp. 630-640.
195. VASÁRUS G. 2016: Külterületi szuburbanizáció és szegregáció: Példák vidéki agglomerációk konfliktusaira. – *Településföldrajzi tanulmányok* 6. 1. pp. 84-94.
196. VIGAŠOVÁ, D. – PAPAJOVÁ, M. – KRÍŽOVÁ, L. – ŠVEDA, M. 2010: Land use change in the suburban zones of Banská Bystrica and Zvolen (Slovakia). – *Moravian Geographical Reports*. 18. 3. pp. 43-52.
197. VINCENT, J. A. – PHILLIPSON, C. – DOWNS, M. (szerk.) 2006: The futures of old age. – SAGE Publications, London, Egyesült Királyság. pp. 255.
198. WALKER, A. 2014: English historical perspectives on rurality: viewing the country from the city. – In: BOSWORTH, G. – SOMERVILLE, P. (szerk.): *Interpreting Rurality: Multidisciplinary Approaches*. Routledge, Abingdon, Egyesült Királyság. pp. 91–108.
199. WANG C. – HUANG B. – DENG C. – WAN Q. – ZHANG L. – FEI Z. – LI H. 2016: Rural settlement restructuring based on analysis of the peasant household symbiotic system at village level: A Case Study of Fengsi Village in Chongqing, China. – *Journal of Rural Studies*. Korai hozzáférés. 11 p.
200. WHATMORE, S. – MUNTON, R. – MARSDEN, T. 1990: The Rural Restructuring Process: Emerging Divisions of Agricultural Property Rights. – *Rural Studies* 24. 3. pp. 235-245.
201. WOODS, M. 2005: *Rural geography: processes, responses and experiences in rural restructuring* – Sage Publications, London, United Kingdom. 330 p.
202. WOODS, M. 2011: *Rural*. – Routledge, Abingdon, Egyesült Királyság. 336 p.
203. ZAUCHA, J. – SWIATEK, D. – STANCZUK-OLEJNIK, K. 2013: Place-based territorially sensitive and integrated approach. – Ministry of Regional Development, Varsó. p. 134.
204. ZGLIŃSKI, W. 2008: The essential problems and the structure of Polish agriculture in the period of transformation. – *Studia Obszarów Wiejskich / Rural Studies* 15. pp. 45–72.
205. ZUBRICZKÝ, G. 2010: Pozsony szuburbanizációja. – In: HARDI T. – LADOS M. – TÓTH K.: *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. – MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr–Somorja. pp. 50–76.
206. ZSÓTÉR B. 2008: Változások a délkelet-alföldi Mezőhegyes életében várossá nyilvánítását követően. – *Területi Statisztika*, 11. (48.) 6. pp. 651–657.

EGYÉB FORRÁSOK

<http://www.ksh.hu/>

<http://stat.gov.pl/>

<https://www.czso.cz/>

<http://www.statistics.sk/>

<http://www.eea.europa.eu>

<http://ec.europa.eu/eurostat>

<http://land.copernicus.eu/>

<https://www.gov.uk/government/collections/land-use-change-statistics>

<http://data.worldbank.org/>

<https://maps.google.com/>

Magyarország – Vidékfejlesztési program 2014 - 2020

http://hvg.hu/itthon/20141006_Mindent_felszamoltunk_magunk_mogott_es_jo/

Letöltve: 2015. január 8.

<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/orszagomat-somogyert-dombfoglalo-nemetalfoldi-foldiek-369707>

Letöltve: 2015. január 8.

http://hvg.hu/ingatlan/20110808_tanya_alfold

Vegyen tanyát olcsón, mint a hollandok

Letöltve: 2015. január 27.

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/534383.stm>,

<http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2014/09/roma-czech-republic>

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/czechrepublic/11697126/Czech-town-calls-for-army-deployment-to-deal-with-Roma-migrants.html>

SUMMARY

The aim of my dissertation is to examine some selected geographical aspects of the socioeconomic change in the rural areas of the Visegrad Group after the political and economic transition. To achieve that, I will adopt the Anglo-Saxon theoretical approach of rural restructuring, and analyse the changes in the four countries with a common methodological framework. The results point out the common trends and unique elements in the spatial patterns of restructuring in country and regional level. In my research, I put a special emphasis on the similarities and differences between the commutable and remote rural areas.

In my dissertation, I posed three research questions and formulated three research hypotheses in connection to them:

Question 1: What is more observable in the contemporary rural spatial processes of the Visegrad Group – the similarities of the historical development or the unique post-socialist development paths?

Hypothesis 1: The main processes of rural restructuring are similar to each other, and the country- and region specific trends play only a secondary role.

Question 2: Are the processes of the commutable and remote rural areas are rather similar or different to each other?

Hypothesis 2: The processes of the commutable and remote rural areas are markedly different: the former is dominated with suburbanisation, while the latter is still characterised with rural depopulation.

Question 3: Do the rural restructuring processes identified in Western-Europe also appear in the Visegrad Group?

Hypothesis 3: The main elements of the Western European rural restructuring appear in the Visegrad Countries only in fragmented islands. The rural area of the Visegrad Group cannot be described with Western European type rural restructuring in its entirety; the productivist agrarian paradigm still dominates significant parts of the research area.

My intention was to analyse the rural restructuring processes of the Visegrad Countries as high resolution and as low territorial level as possible. The local municipalities (LAU 2) of the four countries served as the primary units of analysis, with some modifications. The most significant alteration is that I took the rural and urban part of the complex Polish municipalities called urban-rural gminas into account individually. These modifications resulted in 15 276 primary units of analysis.

These units of analysis were divided into three spatial categories with a two-step delimitation method. For the first step, I made a distinction between the rural and the urban municipalities. The applied definition takes both the existing national and international rural-urban typologies and the country-specific attributes into account. I consider every municipality (unit of analysis) rural, which do not have an administrative city or town status, and also those towns (urban gminas, urban part of the urban-rural gminas), where the number of inhabitants do not exceed 5000.

In the second step, I made a further distinction between the commutable and remote rural areas. For delimiting the remote rural areas, I adapted a method used by the EU. Thus, I consider every rural unit of analysis remote rural, which is not accessible within a 45 minutes driving time from the nearest urban centre with at least 50 000 inhabitants (urban centres located in a different country were not taken into account).

According to this definition, over 90% of the units of analysis turned out to be rural. However, the population of these municipalities gives only less than half of the total population (47% in Slovakia, 33,4% in Hungary). Moreover, between a quarter to half of the units of analysis were delimited as remote rural, but their share is only 10 to 20 percent from the total number of inhabitants.

In my analysis, I focused on two interconnecting processes, which have key importance in the rural restructuring after the political and economic transition: land cover change and migration. The source of the land cover data was the Corine Land Cover database. For the Visegrad Group, maps are available for the reference years of 1990, 2000, 2006, 2012. I used the raster maps with a cell size of 100x100 m. From the 44 category distinguished at European level, 34 are present in the Visegrad Group. At this number, it is difficult to grasp the main trends, so I used the following aggregated categories for the analysis: artificial surfaces, arable land, vineyards and fruit cultivations, grasslands, heterogeneous agricultural areas, forests, wetlands and other natural areas, water bodies.

For the analysis of the migratory trends, demographic data from the statistical offices of each country was used (Központi Statisztikai Hivatal (HU), Główny Urząd Statystyczny (PL), Český Statistický Úřad (CZ) Štatistický úrad (SK)). In the case of Hungary, I used population census data, which is more reliable than the yearly data publications.

For the deeper analysis of the changes in the land cover and migration patterns, I also introduced other indices describing relative geographical location, socioeconomic and physical geographical conditions as explanatory variables (unemployment rate, elevation, share of protected areas and Natura2000 areas, temporal distance of capital cities, temporal

distance of cities with more than thirty thousand, fifty thousand and one hundred thousand inhabitants).

I used the following software for the analysis: Microsoft Excel, ArcGIS, Terrset Land Change Modeler and SPSS. Besides the basic quantitative data analysis methods, I also used more complex approaches. I used the SimWeight machine-learning procedure available within the Terrset Land Change Modeler software to explore the environmental and socioeconomic driving forces behind land cover change. I also created a transition potential map for some selected land cover categories, which displays the probability of transition from one category to another in certain locations. I used the MLP neural network, which is also included in the Terrset Land Change Modeller software, to generate these transition potential maps. I also prepared an additional, European-level analysis to compare the results from the Visegrad Group with the experiences of the other macroregions. To achieve this, I used the cluster analysis tool available in the SPSS. For the detailed analysis of the migratory trends, and to identify the underlying driving forces, I carried out correlation analysis and regression analysis.

The key changes of land cover proved to be quite similar in the four countries. These trends include the increase of artificial surfaces and forests, and the decrease of arable land. However, it is important to note that these trends have already started in the Visegrad Group long before the political transition.

The regional traits and differences between the historical and socioeconomic development of the countries heavily influenced the post-socialist land cover change patterns. For example, despite the general trend of decrease, the expansion of the arable land is observable in the Eastern periphery of Poland. In these territories, the socialist transformation of the agriculture did not eradicate traditional small-scale family farming. After the transition, subsistence farming served as a safety network for those who lost their job during the industrial downsizing. On the other hand, in the Czech periphery, due to the expulsion of the original Sudeten German population after the Second World War, the local population did not have strong ties to the land at the end of the socialist era. Thus, in response to the changing market conditions and subsidies, largescale arable land abandonment and the expansion of grasslands occurred.

Similarly to land cover change, the most general post-socialist trends of migration are common for each country. After the political and economic transition, the migration balance turned to positive in the rural areas of each country of the Visegrad Group. This indicates that the early nineties indeed constitute as a turning point in the case of the migratory movements. However, this is not only the result of the changing socioeconomic circumstances, but also the

consequence of the loosening planning and mobility regulations after the end of the central planning economy. However, the appearance of the positive migratory trends observable mostly in the commutable rural areas.

A more detailed spatial analysis revealed important differences between the migration patterns of the four countries. While in Poland, Slovakia and Czechia, the rural migration surplus increased for the second decade after the transition, in Hungary, it is significantly reduced. The correlation analysis of the migration rate and the distance of the urban centres in different size categories revealed, that the differences in the settlement network have a great impact on the post-socialist migration patterns. While in the monocentric Slovakia and Hungary, the correlation is the strongest between the distance of the capital and the migration balance, in the polycentric Poland, its coefficient is close to zero. This indicates that the big regional centres (like Kraków, Gdańsk, Poznań, Wrocław) have a higher influence in the formation of the migratory patterns.

The limited success of the Simweight machine-learning procedure and the multiple linear regression models reveal that the migration and land cover change processes can only be explained with traditional socioeconomic and physical geographical factors to a certain degree. The R^2 of the linear regression models do not reach 0.5 in neither country. This means that the used variables are only able to explain less than half of the total variance. There are more possible explanations for this phenomenon: the regional differences reduce the explanatory power, the role of chance and soft factors in case of similar municipalities. However, the lack of properly explainable trends not necessarily originates from the differences between the countries, but also can be the consequence of the general complexity of the rural restructuring.

A sharp difference is observable between the commutable and remote rural areas, especially in the case of migration. The rural migration surplus appears mostly in the commutable rural areas, and is accompanied by the expanse of the artificial surfaces and other associated land cover changes (for example, the increase of grassland due to arable land abandonment in hopes of investment in the future).

The spatial processes of the remote rural areas are more diverse than in the commutable rural areas. A large part of the remote rural areas provide unsatisfactory possibilities for employment and livelihood, yet they display limited changes in the land use and migration – they can be viewed as conserved rural areas. But we can also find islands of counterurbanisation, areas of destination for (involuntary) social immigrants and quickly depopulating rural areas – sometimes in the direct vicinity of each other.

The restructuring processes described in Western Europe only appear in fragmented islands. This is perfectly illustrated with the example of counterurbanisation. During the exploration of the driving factors behind the migration patterns, the indices of natural amenities showed very little explanatory power (and sometimes even turned out to have negative effects!). This does not indicate western-type amenity migration. Even when we examine the remote rural areas separately, their effect on the migration remains minimal (except in the case of elevation). We can conclude that even from the amenity-rich units of analysis, only very few locations can attract a notable number of immigrants.

According to the abovementioned results, in case of the Visegrad Group, the concept of rural restructuring is only applicable as a board umbrella term. The contemporary rural transformation includes both similar and also totally opposite processes like what described in Western Europe. This finding is in accordance with the theoretical approach, which justifies the term restructuring based on the presence of a well-identifiable tipping point (like the political transition). While the appearance of Western European processes is scarce, from other aspects, the rural space of the Visegrad group can undergo rather drastic transformations. The rapid expanse of the grasslands and the abandonment of arable land in the Czech peripheries is a good example for that. In Western Europe, the national and EU level regulatory framework provides consistence and successfully prevents the drastic shifts in land cover change. In the Visegrad Group, however, the shock of transition, later the integration into the Common Agricultural policy placed the agriculture into completely different conditions, and created more possibilities for sudden and rapid changes.

The research results indicate that the rural areas of the Visegrad Group cannot simply be divided into a productivist and post-productivist part. In some areas, the ongoing processes do not fit either into the postfordist, neither into the productivist narratives, and indicate the formation of a novel type of rural area. One of the paradoxical attributes of these areas, that high unemployment can even positively correlate with the migration rate, especially in the first decade after the transition. Microregions, which can be characterised with peripheral location, infrastructural conditions way below the average and very poor economic conditions at the same time have become the migration destinations of low status immigrants. While we could see these territories as spare areas still ahead of the upcoming rural restructuring, the recent trends do not support this interpretation. Because of the long-time social marginalisation, it is a more plausible prospect that the rural areas of the Visegrad Group will disintegrate into small shreds without any functional and social connections to each other.

After these results, I can answer my research questions, and accept or reject my hypotheses. My first hypothesis is turned out to be only partially true. While there are some

certain common spatial processes, we still cannot neglect the effect of the regional and country-specific attributes. Moreover, the false changes in the artificial surfaces in Poland has pointed out that the answer was not only influenced by the processes, but also the selected methodology.

My second hypothesis is turned out to be mostly true, with one addition: while the processes of the commutable rural areas are rather similar to each other in the four countries, the spatial processes of the remote rural areas are more diverse.

My last, third hypothesis is also turned out to be mostly true. However, it is important to add, that after the political and economic transition, some areas do not fit either into the postfordist, neither into the productivist narratives. The processes of these areas indicate the formation of a new, economically and socially marginal area type, which only has limited links to the parts of the rural areas.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsősorban szeretném megköszönni témavezetőmnek, Dr. Csatári Bálintnak azt a rengeteg segítséget és biztatást, amit az értekezés készítésekor tőle kaptam. Amikor elbizonytalanodtam, és nem találtam az utamat, baráti tanácsai mindig segítettek visszatalálni az alkotás ösvényére. Nélküle ez a munka nem készülhetett volna el. Szeretném megköszönni kollégáimnak: Dr. Perger Évának, Dr. Farkas Jenő Zsoltnak, Dr. Hoyk Editnek, Dr. Kovács András Donátnak és Törökné Gémes Tündének az értékes tanácsaikat, építő jellegű kritikájukat és támogatásukat. Szeretném megköszönni lengyel és cseh barátaimnak, elsősorban Jerzy Bańskinak, Konrad Czapiewskinek, Michał Konopskinak és Antonín Vaisharnak, hogy vendégül láttak és segítettek kiszélesíteni a visegrádi csoportról alkotott ismereteimet. És végül, de nem utolsósorban szeretném megköszönni szüleimnek az irántam tanúsított mérhetetlen türelmüket és bizalmukat.

A „Vidéki újrastrukturálódás a visegrádi országokban a rendszerváltás után” témában az MTA-Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund – Fialal Vezetők Ösztöndíja Alapítvány ösztöndíjának támogatásával folytatok kutatásokat.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet: A visegrádi országok földterületének megoszlása az egyes felszínborítási kategóriák között, 1990

	Lengyelo.	Cseho.	Szlovákia	Magyaro.
Mesterséges felszínek	3,3%	6,0%	5,7%	5,6%
Szántóterületek	44,9%	45,1%	34,4%	53,5%
Szőlők, gyümölcsösök	0,3%	0,6%	0,8%	2,3%
Gyepterületek	9,0%	3,7%	7,1%	9,7%
Komplex mezőgazdasági felszínek	10,5%	9,1%	8,7%	5,2%
Erdőterületek	30,2%	34,7%	42,1%	20,7%
Vízjárta és egyéb természetes felszínek	0,5%	0,2%	0,6%	1,1%
Vízfelületek	1,4%	0,7%	0,4%	1,8%

Forrás: EEA Corine Land Cover adatai alapján saját számítások

**2. sz. melléklet: Az egyes földhasználati kategóriák változása a visegrádi országokban
város/városkörnyéki vidék/félreeső vidék bontásban**

Mesterséges felszínek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	532449	582097	642036	653096	122.66%
Lengyelország - városkönyéki vidéki területek	355724	482997	800034	833560	234.33%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	136005	173014	288447	293075	215.49%
Csehország - városi területek	200508	204051	207617	209182	104.33%
Csehország - városkönyéki vidéki területek	208163	215332	221117	226143	108.64%
Csehország - félreeső vidéki területek	66286	71685	73129	73679	111.15%
Szlovákia - városi területek	87285	86215	89846	92809	106.33%
Szlovákia - városkönyéki vidéki területek	109407	105297	113780	117120	107.05%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	78960	73414	77834	78560	99.49%
Magyarország - városi területek	241791	252640	263132	267639	110.69%
Magyarország - városkönyéki vidéki területek	160009	169700	177786	179901	112.43%
Magyarország - félreeső vidéki területek	118869	122449	125074	126091	106.08%
Szántóterületek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	465567	453867	400678	394084	84.65%
Lengyelország - városkönyéki vidéki területek	9283342	9269721	9105738	9072333	97.73%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	4240792	4215107	4151791	4142335	97.68%
Csehország - városi területek	438331	373767	360681	351451	80.18%
Csehország - városkönyéki vidéki területek	2138781	1891398	1835894	1785164	83.47%
Csehország - félreeső vidéki területek	979441	818855	794778	764495	78.05%
Szlovákia - városi területek	226164	226954	216916	214926	95.03%
Szlovákia - városkönyéki vidéki területek	774337	775840	747830	745044	96.22%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	673476	679077	653637	653339	97.01%
Magyarország - városi területek	1381424	1387647	1349622	1340287	97.02%
Magyarország - városkönyéki vidéki területek	2014322	2019628	1966863	1950455	96.83%
Magyarország - félreeső vidéki területek	1579295	1589685	1540102	1518089	96.12%
Szőlők, gyümölcsösök (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	5339	3875	3806	3583	67.11%
Lengyelország - városkönyéki vidéki területek	48511	72190	88511	90760	187.09%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	36552	53149	67607	68343	186.97%
Csehország - városi területek	5263	4934	5285	5138	97.62%
Csehország - városkönyéki vidéki területek	31031	30348	33728	32513	104.78%
Csehország - félreeső vidéki területek	7610	7122	8041	8171	107.37%
Szlovákia - városi területek	9305	7622	7820	7311	78.57%
Szlovákia - városkönyéki vidéki területek	13756	11594	11813	11504	83.63%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	17686	15924	15704	15389	87.01%

Magyarország - városi területek	71453	71992	59687	52634	73.66%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	76001	74871	68682	60521	79.63%
Magyarország - félreeső vidéki területek	67578	69138	71901	68255	101.00%
Gyepterületek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	123281	126021	146437	142464	115.56%
Lengyelország - városkönyeki vidéki területek	1719447	1674425	1710237	1693801	98.51%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	969523	952317	947438	940232	96.98%
Csehország - városi területek	32351	83640	92082	98924	305.78%
Csehország - városkönyeki vidéki területek	138049	332096	376193	419549	303.91%
Csehország - félreeső vidéki területek	122769	255357	276386	301816	245.84%
Szlovákia - városi területek	29595	24978	24133	23930	80.86%
Szlovákia - városkönyeki vidéki területek	157423	132764	127251	126272	80.21%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	160346	141411	132886	132134	82.41%
Magyarország - városi területek	251224	254431	258810	260650	103.75%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	316427	320429	321554	323493	102.23%
Magyarország - félreeső vidéki területek	338258	331123	332363	332275	98.23%
Komplex mezőgazdasági felszínek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	219710	167297	120144	118471	53.92%
Lengyelország - városkönyeki vidéki területek	2143711	1888735	1414957	1410439	65.79%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	896522	799863	574475	571846	63.78%
Csehország - városi területek	119005	124990	125221	125184	105.19%
Csehország - városkönyeki vidéki területek	369106	394382	395526	396267	107.36%
Csehország - félreeső vidéki területek	226858	233420	234494	236775	104.37%
Szlovákia - városi területek	55740	52049	56822	56436	101.25%
Szlovákia - városkönyeki vidéki területek	157954	145383	161907	161798	102.43%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	210622	185858	201355	201115	95.49%
Magyarország - városi területek	142469	112755	130056	131625	92.39%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	202397	167935	184175	186980	92.38%
Magyarország - félreeső vidéki területek	139104	115924	131656	133114	95.69%
Erdők (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	412581	426617	446258	447335	108.42%
Lengyelország - városkönyeki vidéki területek	5418726	5583794	5845345	5862625	108.19%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	3572316	3665561	3826717	3840401	107.50%
Csehország - városi területek	311337	312657	315397	315857	101.45%
Csehország - városkönyeki vidéki területek	1453536	1468537	1473850	1476417	101.57%
Csehország - félreeső vidéki területek	974749	985233	990123	991895	101.76%
Szlovákia - városi területek	212820	221125	222606	222699	104.64%
Szlovákia - városkönyeki vidéki területek	970218	1009153	1016144	1016567	104.78%

Szlovákia - félreeső vidéki területek	866677	911614	925251	926164	106.86%
Magyarország - városi területek	351642	363291	380362	388380	110.45%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	795902	818485	851359	868580	109.13%
Magyarország - félreeső vidéki területek	777712	797756	824261	847469	108.97%
Egyéb természetes felszínek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	9742	7751	7392	7368	75.63%
Lengyelország - városkönyeki vidéki területek	75071	63075	65147	64843	86.38%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	68859	55087	55454	55199	80.16%
Csehország - városi területek	1070	1009	1042	975	91.12%
Csehország - városkönyeki vidéki területek	3936	3870	4361	4305	109.38%
Csehország - félreeső vidéki területek	6975	7519	7504	7533	108.00%
Szlovákia - városi területek	2153	957	1015	1011	46.96%
Szlovákia - városkönyeki vidéki területek	21488	20690	21500	21713	101.05%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	7617	6329	7400	7398	97.12%
Magyarország - városi területek	27973	24481	24943	25094	89.71%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	36253	29054	28736	28562	78.79%
Magyarország - félreeső vidéki területek	41729	34801	35098	35123	84.17%
Vízfelületek (ha)					
	1990	2000	2006	2012	2012 - 1990 százalékában
Lengyelország - városi területek	41617	42565	43535	43885	105.45%
Lengyelország - városkönyeki vidéki területek	234605	243870	249125	250742	106.88%
Lengyelország - félreeső vidéki területek	173003	177165	181544	182042	105.22%
Csehország - városi területek	10224	10564	10764	11378	111.29%
Csehország - városkönyeki vidéki területek	29275	31001	31208	31519	107.67%
Csehország - félreeső vidéki területek	14438	14599	14671	14762	102.24%
Szlovákia - városi területek	5934	9096	9838	9874	166.40%
Szlovákia - városkönyeki vidéki területek	5755	9617	10113	10320	179.32%
Szlovákia - félreeső vidéki területek	9961	11718	11278	11246	112.90%
Magyarország - városi területek	51450	52189	52814	53117	103.24%
Magyarország - városkönyeki vidéki területek	51951	53160	54107	54770	105.43%
Magyarország - félreeső vidéki területek	66546	68214	68634	68674	103.20%

Forrás: EEA Corine Land Cover adatai alapján saját számítások

3. sz. melléklet: Legnagyobb területű kategóriák közötti átalakulások

V4		
1990	2012	km ²
Szántóterületek	Gyepterületek	8321
Komplex mezőgazdasági felszínek	Szántóterületek	6888
Komplex mezőgazdasági felszínek	Mesterséges felszínek	6186
Szántóterületek	Komplex mezőgazdasági felszínek	5835
Szántóterületek	Erdők	5488
Komplex mezőgazdasági felszínek	Erdők	4117
Gyepterületek	Szántóterületek	3152
Szántóterületek	Mesterséges felszínek	2940
Gyepterületek	Erdők	2344
Komplex mezőgazdasági felszínek	Gyepterületek	2250
Lengyelország		
1990	2012	km ²
Komplex mezőgazdasági területek	Mesterséges felszínek	5704
Komplex mezőgazdasági területek	Szántók	5595
Szántóterületek	Erdők	3619
Szántóterületek	Komplex mezőgazdasági területek	3534
Komplex mezőgazdasági területek	Erdők	3007
Szántóterületek	Mesterséges felszínek	1998
Gyepterületek	Szántók	1949
Szántóterületek	Gyepterületek	1902
Komplex mezőgazdasági területek	Gyepterületek	1435
Gyepterületek	Erdők	1190
Csehország		
1990	2012	km ²
Szántó	Gyepterület	5120
Szántó	Komplex mezőgazdasági területek	1158
Szántó	Mesterséges felszín	426
Komplex mezőgazdasági területek	Gyepterületek	416
Szántó	Erdők	377
Komplex mezőgazdasági területek	Szántóterületek	279
Komplex mezőgazdasági területek	Erdők	260
Gyepterületek	Erdők	178
Erdők	Komplex mezőgazdasági területek	166
Komplex mezőgazdasági területek	Mesterséges felszínek	154
Szlovákia		
1990	2012	km ²
Szántóterületek	Komplex mezőgazdasági területek	707
Gyepterületek	Erdők	608
Komplex mezőgazdasági felszínek	Erdők	599

Komplex mezőgazdasági felszínek	Szántóterületek	383
Gyepterületek	Komplex mezőgazdasági területek	305
Szántóterületek	Mesterséges felszínek	234
Szántóterületek	Erdők	228
Komplex mezőgazdasági felszínek	Gyepterületek	180
Szántóterületek	Gyepterületek	170
Gyepterületek	Szántóterületek	168
Magyarország		
1990	2012	km ²
Szántóterületek	Erdők	1264
Szántóterületek	Gyepterületek	1138
Gyepterületek	Szántók	925
Komplex mezőgazdasági területek	Szántóterületek	633
Szántóterületek	Szőlők és gyümölcsösök	522
Szántóterületek	Komplex mezőgazdasági felszínek	437
Szőlők és gyümölcsösök	Komplex mezőgazdasági felszínek	394
Gyepterületek	Erdők	367
Szőlők és gyümölcsösök	Szántók	364
Szántóterületek	Mesterséges felszínek	281

Forrás: EEA Corine Land Cover adatai alapján saját számítások

4. sz. melléklet: A vándorlási arányszám alakulása a különböző méretű városi központoktól mért időtávolság függvényében

		A vándorlási arányszám alakulása a fővárostól való időtávolság függvényében (éves átlag, 1000 főre vetítve)							
		0 - 39,9	40-60	60-80	80-100	100-150	150-200	200-250	250-
Lengyel-ország	1995-2000	11,48	-0,15	-2,53	-1,89	-2,54	-1,32	-0,11	-0,65
	2001-2012	19,66	3,87	-0,09	0,76	0,04	2,52	2,38	1,19
Csehország	1990-2000	6,71	2,36	3,53	0,94	1,70	2,28	3,55	
	2001-2012	30,56	9,67	9,45	5,08	5,22	3,56	5,31	
Szlovákia	1996-2000	6,52	4,84	3,79	1,20	2,52	1,43	1,84	1,11
	2001-2012	18,94	8,73	6,38	3,36	4,58	2,02	1,35	2,17
Magyarország	1990-2001	24,45	10,44	7,35	4,21	3,92	1,53	1,15	
	2001-2011	19,22	5,81	2,34	1,21	-0,40	-2,33	-2,68	
		A vándorlási arányszám alakulása a 100000 főnél nagyobb városoktól való időtávolság függvényében (éves átlag, 1000 főre vetítve)							
		0 -19,9	20-29,9	30-39,9	40-49,9	50-59,9	60 - 79,9	80 - 99,9	100 -
Lengyel-ország	1995-2000	5,12	1,92	-0,45	-1,74	-2,04	-2,48	-3,37	-4,63
	2001-2012	11,68	6,71	2,09	0,33	-0,36	-1,12	-1,71	-2,50
Csehország	1990-2000	5,75	5,32	3,30	1,51	2,28	1,84	1,03	1,85
	2001-2012	18,85	17,85	9,98	6,18	5,29	5,66	3,71	3,86
Szlovákia	1996-2000	5,73	5,94	4,25	3,42	2,68	2,76	1,31	1,78
	2001-2012	12,02	17,23	8,74	6,50	4,86	3,93	2,62	3,27
Magyarország	1990-2001	15,53	9,71	6,88	5,77	4,54	3,46	3,38	2,17
	2001-2011	11,20	6,66	2,40	1,35	-0,16	-1,12	0,33	0,45
		A vándorlási arányszám alakulása az 50000 főnél nagyobb városoktól való időtávolság függvényében (éves átlag, 1000 főre vetítve)							
		0 -19,9	20-29,9	30-39,9	40-49,9	50-59,9	60 - 69,9	70 - 79,9	80 -
Lengyel-ország	1995-2000	2,87	-0,05	-1,72	-2,51	-2,82	-2,77	-3,16	-1,42
	2001-2012	8,09	3,27	0,38	-0,76	-1,60	-1,69	-2,32	-0,09
Csehország	1990-2000	6,09	3,33	2,10	0,92	0,43	0,14	0,21	0,02
	2001-2012	13,41	11,98	7,01	4,78	2,77	0,71	-1,44	-1,81
Szlovákia	1996-2000	4,12	3,41	2,13	0,94	1,82	1,90	3,04	0,70
	2001-2012	8,43	7,23	3,99	3,17	2,53	1,71	2,29	1,59

Magyar- ország	1990- 2001	12,67	7,00	5,71	4,75	3,65	2,76	0,73	2,91
	2001- 2011	8,18	3,93	1,47	0,51	-0,73	-1,43	-2,77	-0,81
A vándorlási arányszám alakulása az 30000 főnél nagyobb városoktól való időtávolság függvényében (éves átlag, 1000 főre vetítve)									
		0 -19,9	20-29,9	30-39,9	40-49,9	50-59,9	60 - 69,9	70 - 79,9	80 -
Lengyel- ország	1995- 2000	1,99	-1,12	-2,50	-3,16	-4,07	-4,20	-6,33	
	2001- 2012	6,15	1,27	-0,72	-1,55	-2,63	-2,51	-3,59	
Csehország	1990- 2000	4,88	2,55	1,66	0,61	0,34	0,10	-1,70	1,23
	2001- 2012	11,58	10,29	6,10	3,03	1,61	0,32	-1,93	-0,89
Szlovákia	1996- 2000	3,40	2,97	1,47	1,22	0,76	2,19	2,51	0,19
	2001- 2012	6,55	5,65	3,29	3,24	1,19	1,92	1,12	0,31
Magyar- ország	1990- 2001	10,49	6,53	4,51	3,06	1,18	0,57	0,20	1,96
	2001- 2011	6,37	2,73	0,20	-0,94	-2,45	-2,72	-4,31	-3,69

Forrás: az egyes országok statisztikai adatközlései és a GoogleMaps távolságadatai alapján saját számítások

5. sz. melléklet: A visegrádi országok vidéki térkategóriáinak kialakítása

Intenzív szuburbanizáció tere	Évi vándorlási arányszám 5 ezrelék felett Mesterséges felszín legalább 10%-kal bővül
Külső szuburbán öv	Évi vándorlási arányszám 5 ezrelék felett Mesterséges felszín nem bővül 10%-kal Térségi munkanélküliség az országos felső kétharmadba esik Városkörnyéki vidéki térben található
Dezurbanizáció csírái	Évi vándorlási arányszám 5 ezrelék felett Mesterséges felszín nem bővül 10%-kal Térségi munkanélküliség az országos felső kétharmadba esik Félreeső vidéki térben található
Kényszermigráció terei	Évi vándorlási arányszám 5 ezrelék felett Mesterséges felszín nem bővül 10%-kal Térségi munkanélküliség az országos alsó egyharmadba esik
Elnépteledő vidéki tér	Évi vándorlási arányszám -5 ezrelék alatt
Produktivista vidéki tér	Évi vándorlási arányszám -5 és 5 ezrelék között Térségi munkanélküliség az országos felső kétharmadba esik Mezőgazdasági felszín aránya nem csökken 10%-kal
Funkcióváltó vidéki tér	Évi vándorlási arányszám -5 és 5 ezrelék között Térségi munkanélküliség az országos felső kétharmadba esik Mezőgazdasági felszín aránya legalább 10%-kal csökken
Konzerválódott vidéki tér	Évi vándorlási arányszám -5 és 5 ezrelék között Térségi munkanélküliség az országos alsó egyharmadba esik Mezőgazdasági felszín aránya nem csökken 10%-kal
Függésbe került vidéki tér	Évi vándorlási arányszám -5 és 5 ezrelék között Térségi munkanélküliség az országos alsó egyharmadba esik Mezőgazdasági felszín aránya legalább 10%-kal csökken

Forrás: Saját szerkesztés